

549

ВАСИЛЪ ЛЕВСКИ

(ДЯКОНЪТЪ)

ЧЕРТИ ИЗЪ ЖИВОТА МУ

ОТЪ

Захари Стояновъ

КРИТИЧНО ИЗДАНИЕ ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА

на

Стефанъ Каракостовъ

Съ историографски уводъ върху замисъла и изпълнението на биографията, бележки и обяснения, споредъ архивни и печатни материали.

ПЛОВДИВЪ, 1883

СОФИЯ, 1943

ВАСИЛЪ ЛЕВСКИ (ДЯКОНЪТЪ)

ЧЕРТИ ИЗЪ ЖИВОТА МУ

ОТЪ

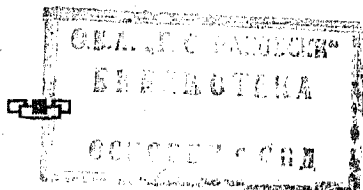
Захари Стояновъ

КРИТИЧНО ИЗДАНИЕ ПОДЪ РЕДАКЦИЯТА

на

Стефанъ Каракостовъ

Съ историографски уводъ върху замисъла и изпълнението
на биографията, бележки и обяснения, споредъ архивни и
печатни материали.

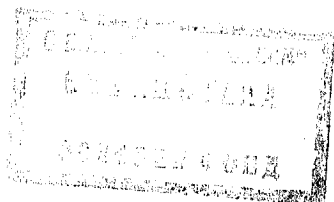
ПЛОВДИВЪ, 1883

СОФИЯ, 1943

ЗАХАРИ СТОЯНОВЪ

и

ВАСИЛЪ ЛЕВСКИ

„Не се рѣководихъ отъ ни-
какви автори и правила: свя-
тата истина ми бѣ зна-
мето...”

Захари Стояновъ

ПРЕДГОВОРЪ

Първата книга на Захари Стояновъ води борба, за да покаже силата, величието и творчеството на Ботйова; ако води борба да го направи достъпенъ за народа, да му събере и издаде съчиненията, да разкаже така пламенно за бурния му животъ, за смъртта и пр. — то за Левски всичко това бѣ почти излишно. Причината на това положение се крие въ обстоятелството, че Левски още приживе стана безсмъртенъ¹⁾ и любимецъ на една голѣма частъ отъ поробения български народъ. Това най-добре призна предъ Левски Христо Ивановъ-Кнеговезецътъ съ следното си писмо до апостола:

„Брате!... ще Ви моля винаги да имате предвидъ голѣмо предпазване на живота си, понеже съ Васъ народътъ ще може да работи и да успѣе...“²⁾

Съ Ботйовъ въпросътъ бѣ съвсемъ другъ — до смъртта си той бѣ познатъ преди всичко на българската емиграция въ Ромъния и на интелигенцията въ България, която четѣше вестниците на Любена Каравеловъ „Свобода“ и „Независимостъ“ и неговитѣ „Знаме“, „Будилникъ“ и „Дума на българскитѣ емигранти“. Народътъ отъ преди освобождението познава Ботйова повече съ пѣснитѣ му, които пѣе като народни, а много често незнае и името му. За тѣзи дни, когато Ботйовъ е познатъ на малцина, а пѣснитѣ му се пѣятъ като народни, ето какво разказва стариятъ общественикъ Константинъ Т. Бозвелиевъ: „Влиянието на Ботйова върху българското общество започва съ неговитѣ пѣсни. Преди дори името му да бѣше достатъчно известно на широката публика, неговитѣ пѣсни

¹⁾ Вж. статитѣ ми „Христо Ботйовъ“, Литературенъ гласъ, г. XIV, бр. 558, 1942 г. и книгата „Левски и Общи“, София 1942 г.

²⁾ Вж. „Василъ Левски — Писма, статии, пѣсни“, София, 1941 г., с. 205—2 факсимилета, съ предговоръ отъ Михаилъ Димитровъ и редакция на Стефанъ Каракостовъ.

се пѣха отъ старо и младо, отъ учени и прости. Някои отъ тѣзи пѣсни, като „На прощаване“ и като „Майцѣ си“, бѣха станали популярни още преди Освобождението и се пѣха „скришомъ“, по кѣщи и по дворове, или далече нейде въ полето, заедно съ бунтовнитѣ пѣсни на Чинтулова... Действителна и широка популярностъ добиха Ботйовитѣ пѣсни следъ Освобождението, когато захванаха да се печататъ... Влиянието на Ботйова върху умоветѣ на българската интелигентна младежъ захвана да се усѣща още отъ 1881 г.¹⁾

Ботйовъ доби истинското си величие и сила следъ като Захари Стояновъ презъ 1888 г. написа биографията му,²⁾ а презъ същата година издаде за първи пѣтъ събрание на съчиненията му,³⁾ а за втори — Иванъ Клинчаровъ и Иванка Хр. Ботйова⁴⁾. Популярността на Левски въ това време вече бѣ голѣма, защото той като революционенъ организаторъ бѣ проникналъ почти въ всѣки български край. Той бѣ поставилъ основитѣ на могъщето комитетско движение, той бѣ душата на всичко и не веднажъ заставяше Каравелова да го следва. Затова, когато Захари Стояновъ ще започне, подъ влиянието на едни отъ първитѣ български мемоари на капитанъ Василь Вълковъ⁵⁾, а сжщо така и подъ влиянието на Гарибалдевитѣ записки, излѣзли въ руски преводъ презъ 1860 г., тѣзи на Силвио Пелико и Херценовитѣ „Былое и думы“, да пише своитѣ записки, биографии на революционни дейци и спомени⁶⁾, първата му грижа ще е да разкаже за душата на българското освободително движение Василь

¹⁾ Константинъ Т. Бозвелиевъ, Ботйовитѣ пѣсни следъ Освобождението, Сборникъ статии за Христо Ботйовъ — „Живѣе той“, уреждатъ Дим. Ц. Братановъ и Ст. Каракостовъ — предговоръ отъ Проф. д-ръ Борисъ Йоцовъ, София, 1940 г., с. 10—11.

²⁾ З. Стояновъ, Христо Ботйовъ, (опитъ за биография), Русе, 1888 г., 8°.

³⁾ Съчинения на Христо Ботйовъ, Стихотворения, Политически статии, Подлистници. Подъ редакцията на З. Стояновъ, 1888 г., 8°, 222+II.

⁴⁾ Христо Ботйовъ, Съчинения, Нова и пълна редакция отъ Иванка Хр. Ботйова—Христова и Ив. Г. Клинчаровъ, София, 1906, 8°, с. XVI+486.

⁵⁾ За мемоаритѣ за Левски и изобщо за мемоаритѣ вижъ увода къмъ моята книга „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницѣ си“, София, 1940 г.

⁶⁾ Захари Стояновъ е челъ и споменитѣ на Наполеонъ „Mémorial de Sainte-Hélène“.

Левски — апостола на свободата. Така се роди първата книга на Захари Стояновъ „Василъ Левски (Дияконътъ)“, чжрти изъ животътъ му“, Пловдивъ, 1883 г. с. 124 + скица. Това бѣ не само първата книга на Захари Стоянова, но и основата на неговото творческо дѣло.

Захари Стояновъ
познаваше ли
Василъ Левски

Захари Стояновъ не се е срѣщалъ никога съ Василъ Левски, така както никога не бѣ се срѣщалъ съ Ботйова. У насъ разбира се и до днесъ се намиратъ автори, които пишатъ, че Захари Стояновъ участвувалъ въ заседания на БЦРК, въ Букурещъ. Всичко това обаче е преписвано отъ единствения източникъ — Проф. Боянъ Пеневъ, който пише: „...българитѣ сж имали възможность да се сближатъ съ полската емиграция не само въ своето отечество и въ Цариградъ, но и въ Влашко. Тамъ нашитѣ революционери — Каравеловъ, Ботевъ, З. Стояновъ (к. м.), Стамболовъ — се запознаватъ и сприяеляватъ съ нѣкои отъ водителитѣ на полското възстание отъ 1863 г., и, благодарение на това запознанство и сприяеляване, у тѣхъ още повече закрепва революционниятъ идеалъ!“¹⁾ Съ сжщата самоувѣреностъ, безъ да се опре на факти, Боянъ Пеневъ продължава: „...първитѣ негови (т. е. на Ботйова) биографи, Захари Стояновъ и Стоянъ Заимовъ, които сж се срѣщали съ него, считатъ своя познайникъ (Хр. Ботйова) за непоправимъ отчаянъ авантюристъ.“²⁾ Единствената причина за тѣзи невѣрни твърдения на нашия професоръ и неговитѣ следовници, които го копиратъ некритично, е, че тѣ забравятъ обстоятелството, че „до Освобождението на България Захари Стояновъ не е излизълъ внъ отъ границитѣ на Отоманската империя, следователно до това време той нивга не е билъ въ Влашко и не е познавалъ тази страна“³⁾.

Захари Стояновъ не е познавалъ и Левски, макаръ, че революционното му пробуждане започва отъ днитѣ, когато Ангелъ Кънчевъ се самоубива на русенското пристанище на 5 мартъ 1872 г. Захари Стояновъ не можалъ дори съ погледъ да зърне неуловимия апостолъ. Когато той постѣпва на работа въ Русенското читалище, тукъ за първи пжтъ научава

¹⁾ Проф. Боянъ Пеневъ, История на новата българска литература, редакция на Борисъ Йоцовъ, т. IV, часть II, с. 755.

²⁾ Боянъ Пеневъ, тамъ, с. 1442.

³⁾ Аспарухъ Емануиловъ, Христо Ботйовъ и Захари Стояновъ, Литературенъ гласъ, г. XIV, 1942, бр. 558.

за съществуването на „нѣкой си Левски“. Ето какво пише той, когато чува името на апостола: „Изминаха се още нѣколко месеца, въ разстояние на които видѣхъ още много чудни, секретни нѣща да се вършатъ въ читалището. Единиятъ отъ приятелитѣ ми отсъствуваше твърде често отъ града; той ходѣше изъ България и Ромъния и бѣше станалъ по-откровенъ и съобщителенъ въ нѣкои работи, които служеха като предисловие. Между другото, той разказваше за нѣкой си Василь Левски Дяконътъ, който отдавна време ходѣлъ изъ България да проповѣдва бунтъ противъ турцитѣ, като въ всѣки градъ си преправялъ името, на едно мѣсто се показалъ търговецъ, на друго свещеникъ, на трето овчаръ и така нататък“.¹⁾ А малко по-късно, когато младиятъ революционеръ Захари Стояновъ ще срещне единъ отъ върнитѣ другари на апостола — Отецъ Матей Преображенски, Миткалото и когато ще го види да си сваля расото, изъ подъ което ще лъснатъ дръжкитѣ на „цѣла дузина револвери“, той само ще каже: „Той бѣше последователъ на Левски!“

Левски въ споменитѣ на Захари Стоянова Макаръ че Захари Стояновъ не можа да се срещне съ апостола, погълнатъ отъ хилядитѣ предания за великия му подвигъ, увлѣченъ отъ ентузиазма на разказвачитѣ-щастливци, които сж могли да го видятъ — и той започва да разказва какъ Левски изградилъ комитетитѣ²⁾, а следъ това се спира и на умората, която е обхванала Левски: „Василь Левски, който билъ вече уморенъ отъ толкова скитане изъ България, мислѣлъ да се оттегли за нѣколко месеца на почивка“³⁾ и затова готвѣлъ Ангелъ Кънчевъ за свой замѣстникъ.

Въ преразказването на слушанитѣ отъ него спомени, Захари Стояновъ говори съ особено увлѣчение и уважение за незамѣнимия другаръ на Левски бай Иванъ Арабаджията отъ с. Царцово, пловдивско. Въ лицето на този човѣкъ, така нещастенъ следъ Освобождението, Захари Стояновъ вижда образа на Левски. И най-после ни разказва и преразказва за позорното дѣло на Кръстю Недѣлковъ: „Така, наприимѣръ,

¹⁾ Захари Стояновъ, Записки по българскитѣ възстания, разказъ на очевидецъ. 1870—1876. Съ предговоръ отъ Проф. Ал. Балабановъ, София, S. a, с. 88.

²⁾ вж. Запискитѣ, цитуваното издание, с. 65.

³⁾ тамъ, с. 79.

попъ Кръстю отъ Ловечъ, който купи кръвта на Левски, следъ освобождението умрѣ безъ време. Главната причина за неговата смъртъ бѣха нѣколко дописки въ в. Славянинъ, въ който се говорѣше открито, че неговата свещеническа дѣйствица е предала Левски на бесилката“.¹⁾

Приелъ като антена тѣзи спомени за Левски, разказвани отъ първитѣ сподвижници на апостола, Захари Стояновъ не бърза да ги преразкаже. Той живѣе съ тѣхъ, тѣ ставатъ ръководно начало въ живота му — той се учи отъ тѣхъ. Затова, когато сетне ще седне да разказва и пише за епохата и героитѣ на бурята и устрема, той ще вземе образътъ на Левски за нравствена единица, съ която ще измѣрва и оценява всѣка своя и чужда постѣпка. Дори, когато следъ Освобождението става политикъ и иска да разреши известна обществена задача, той пакъ ще дири авторитета на Левски. Въ следосвобожденскитѣ политически борби, като единъ отъ първитѣ стамболовисти, той най-много ще се бори срещу представителитѣ на църквата: „Колкото лица отъ нашето черно духовенство сж заслужили на народа, всички сж били отстъпници и донѣкжде безбожници. Такива сж Бозвелията, Левски и пр.“²⁾

Сжщо така като стамболовистъ той се бори и срещу официалната политика на Русия и нейния императоръ. И тукъ, макаръ съвсемъ неумѣстно, пакъ вика на помощъ паметта, подвига и авторитета на Левски: „А къмъ руското могъщество ни той, ни Левски, ни пъкъ другъ нашъ патриотъ е апелиралъ“³⁾. Това повикване на Левски и впрѣгането му кжде трѣбва и не трѣбва, естествено ще бжде пакостно за името на Левски, който не познава политическитѣ увлѣчения: той има една основна задача; да организира народа и го подготви за освобождението. Въ тази борба Левски допуска всички възможности стига да извлѣче полза за народното освобождение. Ето защо въ писмото си до Филипъ Тотя отъ 18 априлъ 1871 г. Левски ще даде следната политическа насока, въ която ще постави преди всичко волята за свобода и правото за независимостъ: „...да попитаме Негово Високо Императорско Величество за помощъ, на който (у когото) сме увѣ-

¹⁾ Запискитѣ, с. 81.

²⁾ Запискитѣ, с. 86.

³⁾ Запискитѣ, с. 87.

рени, че безъ друго ще ни помогне... Брате, ние не отказваме помощта и отъ дявола, но имаме си предназначение...¹⁾

Какъ се роди идеята
да напише биография
на апостола

„Накждето и да се обърне човѣкъ, отъ миналото на другитѣ народи се вижда, че тѣ сж имали своитѣ Левски, Бенковски...“²⁾ и пр., пише Захари Стояновъ. Въ този редъ на мисли обаче той изказва една дълбока тжга, защото вижда какъ нашитѣ народни великани чезнатъ подъ праха на миналото; какъ тѣхнитѣ идеали се забравятъ; какъ нищо не се прави за да се запазятъ останкитѣ имъ, тѣхнитѣ съчинения, данни за страдалческия имъ животъ, отдаденъ на народа и свободата му. Затова съ присжщата си злъчностъ запитва:

— Кажете ми, може ли човѣкъ да не кълне, когато надъ гробоветѣ на Левски, на Бенковски, на Волова, на Икономова, на Кочо и пр. е порасналъ дивъ бурень (на последния — лозе), като че народътъ, за който сж се жертвували, се е потурчилъ...³⁾

Народътъ, разбира се, не се е потурчилъ, но една голѣма частъ отъ него сега е погълната въ изграждането на новата държава, друга е впрѣгната въ работа, а и споменитѣ сж още прѣсни, кръвта отъ Априлското въстание, Малешевското и Кресненското още не е засъхнала, ранитѣ отъ Освободителната война още не сж зарасли. Презъ тѣзи дни вниманието е погълнато и отъ злощастията донесени отъ решенията на Берлинския конгресъ и предстоящото съединение на Княжество България съ Източна Румелия. Въ тѣзи дни на голѣми исторически събития Захари Стояновъ заговорва за нашитѣ голѣми синове, градили българското революционно освободително движение. Той иска да извика тѣхнитѣ сѣнки, да разгласи тѣхното дѣло и чрезъ тѣхъ да продължи борбата за пълното освобождение на Тракия, Македония и Моравско... Затова той настоятелно винаги ще припомня:

— Ние имаме герои, нашата народна гордостъ, като Л. Каравеловъ, Левски, Хаджи Димитъръ, Караджата, Ботйовъ, Бенковски, Воловъ, Каблешковъ и много други; но на малцина сж тѣ известни, за малко отъ тѣхъ се знае де почива свещениятъ имъ прахъ, нищо не е направено, за да се увѣ-

¹⁾ „Василъ Левски. Писма, статии, пѣсни“, София, 1941. Пълно събрание подъ редакцията на Стефанъ Каракостовъ, с. 31.

²⁾ Запискитѣ, с. 18.

³⁾ Запискитѣ, с. 21.

ковъчи тѣхната паметъ, когато отечеството имъ, за което сж станали жертва, е днесъ свободно...¹⁾

Първата статия, съ която заговарва съ чувство на възторгъ предъ дѣлото на Левски, Захари Стояновъ озаглавява „Имената на българскитѣ възстаници, които сж посѣгнали сами на живота си“²⁾, написана презъ 1881 г. априлъ месецъ. Въ нея той само търси и казва това, което е най-известно: популярността на Левски, предателството на попъ Кръстя и трагичната смъртъ на Левски.³⁾

„Василъ Левски Дяконътъ, родомъ изъ Карлово. Ако нѣкога историята припознае, че и българскитѣ бунтовници сж действували нѣщо за нашето освобождение, то навѣрно, името на тоя български синъ, ще фигурира на първо мѣсто. Нито едно село, нито една колиба, гдето е живѣлъ българинъ, не е останало да не бжде посетено отъ Василъ Левски, който въ продължение на 8—10 години, преоблѣченъ на попъ, на търговецъ, на простъ овчаръ и пр. пр., съ направена физиономия, заобиколенъ съ хиляди опасности, скиталъ между своятъ народъ. Въ 1873 г. турското правителство го хвана, съ помощта на попъ Кръстя, изъ Ловечъ, на единъ ханъ близо до с. Какрина, ловчанско окръжие, гдето той често ходѣше да ношува, при своя едномисленикъ Христа Какриналията и гдето предателятъ попъ Кръстю го извести да отиде, ужъ че щѣло да има събрание. Една нощъ, въ софийската тъмница, като не намѣрилъ друго оржие, съ което да посѣгне на живота си, ударилъ си нѣколко пжти главата о стената; но неизвестно е, дали е можалъ да умре на мѣстото си, защото на другия день, рано сутринъта, висѣлъ вече на бесилницата въ гр. София“.

Отъ тѣзи редове, започващи съ революционната дейность на Левски и свършващи съ бѣсилото, можемъ да догадимъ началото на замисъла на една биография за Левски. Идеята за тази биография се ражда отъ необходимостта да се разкрие живота на свѣтлия апостолъ, а изпълнението — подъ напора на онѣзи богати творчески сили, които бликатъ у едва навършилия тридесетъ години Захари Стояновъ.

1) Запискитѣ, с. 17.

2) Вж. в. „Работникъ“, г. I, 1881, бр. 28.

3) За края на Левски вж. книгитѣ ми: „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си, София, 1940 г. и „Левски и Обши“, София, 1942.

Захари Стояновъ събира
материалъ за биографията

Какъ Захари Стояновъ започна да
събира материалъ за тази книга,
която ще сложи основитѣ на не-
говото творчество, което днесъ четемъ съ увлѣчение?

Преди всичко трѣбва да знаемъ, че той не се оповава на своитѣ знания и паметъ — той не е въ пълния смисълъ на думата мемоаренъ авторъ. Затова предприема нѣколко обиколки, срѣща се съ живи още другари-сподвижници на Левски, взема споменитѣ на не единъ, има дълги разговори съ други, чете бележитѣ на Христо Ивановъ-Книговезеца¹⁾, върниятъ другаръ на апостола, пише писма до тѣзи, които не може да срещне — съ една дума обогатява съ материалъ своитѣ папки, изъ които ще се родятъ незабравими редове и страници въ нашата литература и история. Въ Русе Захари Стояновъ има единъ свой сподвижникъ още отъ първитѣ дни на своето революционно пробуждане. Това е Ботйовиятъ четникъ Никола Обретеновъ²⁾, съ когото въ дълги беседи Захари Стояновъ се мжчи да си изясни тъмнитѣ страници изъ революционното движение, за да може сетне подъ своето перо да ги превърне въ незабравими. Когато разговоритѣ не сж достатѣчни, започватъ писмата. Така Захари Стояновъ на 29 декемврий 1882 г., започналъ вече да прави своитѣ бележки и систематизира даннитѣ за Левски, пише до Обретенова, като го запитва:

„За убийството на дяконътъ въ Орхание нищо не зная.³⁾ Не можешъ ли да се справишъ за тия нѣща? А кога се хвана Левски и кога го обесиха?.. Христо Голѣмиятъ много знае за Левски. Но где го я?.. „Рисава⁴⁾ не ми е предала документитѣ, да видя що си ми проводилъ. Ще ми трѣбватъ сведения за Букурещъ и Гюргево. Напримѣръ: Л. Каравеловъ, Ботевъ, Ценовичъ и др. не съставляватъ ли тѣй

¹⁾ Споменитѣ на Христо Ивановъ за Левски, издадохме въ книгата си „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, София, 1940, с. 43—61.

²⁾ Вж. Никола Т. Обретеновъ, Записки за българскитѣ въстания, подъ редакцията на Проф. Мих. Арnaudовъ, София, 1942.

³⁾ Този „Дяконъ“ изглежда ще да е Паисий, дяконъ въ Ловечъ, убитъ отъ Димитъръ Общи — вж. Стефанъ Каракостовъ, Левски и Общи, София, 1942, с. 86—90 и Димитъръ Т. Страшимировъ, Василъ Левски, томъ I, Извори, София, 1929, с. 122, 347, 358.

⁴⁾ Домашната прислужница на Захари Стоянова, която пристигнала отъ Русе въ Пловдивъ

наре-
тета“

събр

4) Ка

лица

писа

за 1

трѣб

дейс

въ „

запи

за д

Заха

8 ян

Той

но 1

хора

човѣ

има 1

се н

казв

куре

нача

Левс

съби

ще 1

риал

вотр

съби

новѣ

мате

отъ

Русе

куме

пари

наречения комитетъ? 2) Кой издаваше „Уставътъ на комитета“ и пр. 3) Като ходѣха депутатитѣ въ Букурещъ (на събрание), то кой участвуваше въ тѣхъ отъ Букурешлиитѣ? 4) Каква роля играеше Л. Каравеловъ? 5) Въ Гюргево колко лица взеха участие въ съставлението на планътъ? — Азъ писахъ за Ц. К., че той е билъ плашило само за в. Дунавъ, за шпионитѣ и др., а на дѣло нищо не е вършилъ. — Но трѣбваше да се каже, че и тамъ е имало хора, които сж действували. Напр. Н. Цвѣтковъ и Войводовъ, които убиха въ „Германия“, кой ги е билъ изпратилъ?“¹⁾

Когато Христо Ивановъ- Книговезецътъ написва своитѣ записки и съобщава на Захари Стояновъ, че ще му ги даде, за да ги използва за биографията на Левски, нашиятъ бай Захари изпитва съмнения, което изказва въ едно писмо отъ 8 януарий 1883 г., до Обретенова;

„И Христовитѣ записки едва ли иматъ нѣкаква цена. Той писалъ за моабети и кубарлокъ. Той знае много нѣща, но трѣбва да седнешъ насреща му, па да пишешъ. Тѣзи хора не знаятъ кое е нужно и кое не... Но трѣбва да има човѣкъ пари, да обиколи всичко. За Шопското възстание има писано на френски, гдето е ходилъ нарочно човѣкъ... Гдето се намира Христо Голѣмиятъ, за да му пиша... Че ти ужъ ми казваше, че знаешъ нѣщо за централниятъ комитетъ въ Букурещъ, а сега ми пишешъ, че искашъ сведения отъ друго...“²⁾

Отъ това писмо се вижда, че Захари Стояновъ още въ началото на 1883 г. не е започналъ да пише биографията на Левски. Той още не е събралъ всичко: той непрекъснато събира материали, пише писма, пжтува... Мнозина изглежда ще да сж били на негово разположение, да даватъ материали и събиратъ сведения.

Биографията на Левски Захари Стояновъ написва презъ втрата половина на 1883 г. нато до м. септемврий той още събира материали. Така на 3 августъ 1883 Никола Обретеновъ праща следното писмо до Захари Стояновъ заедно съ материали необходими за биографията:

„Сжщо така ти пращамъ и клетвата на БЦРК, съчинена отъ Василь Левски. Тѣзи два документа³⁾ ги донесе Заимовъ

¹⁾ Изъ домашния архивъ на Захари Стояновъ, намиращъ се въ Русе, у Аспарухъ Емануиловъ.

²⁾ Домашниятъ архивъ на Захари Стояновъ.

³⁾ Споредъ Аспарухъ Емануиловъ единъ отъ тѣзи документи е писмо, съчинено отъ Ангелъ Кънчевъ, за да се събиратъ пари за организацията.

отъ Видинъ. Той ги взелъ отъ Коцова, училищень инспекторъ въ Видинъ. Въ Запискитъ или въ брошурата за Левски, трѣбва да се вмѣстятъ и двата тия документа. Но това е твоя работа. Само гледай да си свършишъ работата и ми ги върни по-скоро, защото такива сж условията, а още повече, че въ Коцова има много писма отъ Левски, Каравелова и Ботйова, та ще могатъ да се взематъ и тѣ, като му се върнатъ тѣзи документи. Коцовъ събира сведения за Левски и ще вади брошура за него. Твоята ако е готова прати я да я печатамъ. Ценовичъ¹⁾ ми обеща, че ще ми даде всички писма и документи подъ разписка, но кога — не зная. Въ София нѣкой си Соколовъ ималъ много писма и други книжа по възстанието. Ще му пишемъ съ Георги Петковичъ, понеже се билъ обещалъ, че ще ги даде. Материали има много, но работа е, че трѣбва да имашъ пари и да ходишъ по разни мѣста въ България и Тракия“.²⁾

Никола Обретеновъ изглежда е билъ въ пълна услуга на Захари Стоянова, защото на 26 с. м., следъ горното писмо пише второ, ценно не само за историческата наука, но и за българската архивография, която още не се е родила. Ето какво пише Обретеновъ:

„За деятелността на Левски въ Изворъ, Тетевенъ, Етрополе и Видаре, Орханийски окръгъ, пиши на Ташо Шонтова въ Орхание, който, може би, да събере нѣкои сведения, но разбира се трѣбва да му дадешъ бележки: сжщото това направи и съ Коцова въ Видинъ, като пишешъ на Филипова, който сега е свободенъ (т. е. изпъденъ е отъ служба). Въ София писахъ, а сжщо казахъ и на Петковичъ за документитъ, които се намиратъ въ нѣкой си Соколовъ. За Букурещкия комитетъ ще се взематъ много добри сведения отъ Балкански, даже той днесъ ми каза, че ималъ много писма отъ Раковски, Хаджи Димитра, Караджата и други лица, но и той е леке като Капитанъ Райча въ Габрово, та не знае какъ ще се споразумѣеме. Въ Капитанъ Райча има много добри документи относително Хаджи Димитровата чета, но какво го праввашъ, като е маскара; има едно писмо отъ Хаджи Димитра, което съдържа псувни противъ чорбаджиитъ въ Влашко, гдето не помагатъ нищо за въоръжаване четата. Не зная дали ще бже добре да накарашъ Славейкова и

¹⁾ Димитъръ Ценовичъ, касиеръ на БЦРК въ Букурещъ, за него вж. книгата ни „Василъ Левски въ споманитъ на съвременницитъ си“, София, 1940, с. 84—87.

²⁾ Домашниятъ архивъ на Захари Стояновъ.

Карав
ги ув.
Раков
Дими
и —
да се
по-до

започ
си, т.
книга
едно
лово,

хари
на Сс
че За
учень
бере,
десети
за свс
на до
новъ

Какъ
З. Стк

се об
говоти
въ на
тъмне
новъ
така,

повър
изсле
само
и про
но ед

1
2

няване

Каравелова да му искатъ copia отъ тѣзи нѣща. Той много ги уважава. Въ него има и едно писмо отъ Братиянова до Раковски. Въ Сливенъ, за тамошната чета, ще пишешъ на Димитра Куюмджията. Навсѣкжде пиши, пиши, че пакъ пиши и — нищо. Дано се пооправатъ работитѣ нѣкакъ тука, та да се приберемъ наедно. Тогава ще можемъ да я вършимъ по-добре“.¹⁾

Къмъ края на месецъ септемврий, с. г. Захари Стояновъ започва да приготвя въ завършенъ видъ глави отъ ржкописа си, т. е. отъ биографията на Василь Левски. Съ издаването на книгата се заема пловдивчанинътъ Т. Гатевъ, който записва едно голѣмо число спомоществуватели отъ Пловдивъ, Карлово, Н. Загора, Чирпанъ, Вратца и Сливенъ.

Отъ това, което знаемъ отъ домашната архива на Захари Стоянова и онова което са намира въ Архивния отдѣлъ на Софийската народна библиотека, трѣбва да заключимъ, че Захари Стояновъ и до днесъ остава като образецъ на ученъ архивографъ²⁾. Всичко онова, което е успѣлъ да събере, той е описалъ и подредилъ. Днесъ въ архивата му има десетъ списъка (описи) на документи, които е използвалъ за своитѣ съчинения. Отъ тѣзи списъци правимъ извлѣчения на документитѣ за Левски и отъ Левски, които Захари Стояновъ е притежавалъ.

Какъ работи Отъ начинътъ, по който Захари Стояновъ избира материалитѣ за биографията на Левски
З. Стояновъ се вижда какъ той работи, т. е. много малко се облѣга на собственитѣ си спомени. Макаръ че подъ неговото перо излизатъ редове, които оставатъ ненадминати въ нашата литература — редове, които нѣма да бждатъ затъмнени ни отъ единъ биографъ на апостола, Захари Стояновъ живѣе съ чувството, че не всичко е можалъ да улови така, както го е почувствувалъ:

„Признавамъ, че до много събития се докоснахъ твърде повърхностно, множество факти останаха неизяснени и неизследвани, но всички тия погрѣшки азъ можехъ да залича само тогава, ако лично отидѣхъ на мѣстото да ги изпитамъ и провѣря. За тая целъ не жалихъ ни трудъ, ни неудобство; но едно само важно обстоятелство, което зависѣше отъ мене,

¹⁾ Пакъ тамъ.

²⁾ Архивография, наука за издирване, подреждане, обясняване и издаване на архиви съ обществено значение.

На 24 декемврий с. г. дава следните сведения:

„Ще видя Левски доколко ще се похарчи. Той е вече на пътъ. 4 коли сж напечатани¹⁾. Ще ти изпратя. Ще излѣзе може-би 8—10 коли. Но много лошъ печатъ. Ами колко екз. да печатимъ? Доволно ли сж 2000 или 3000? На абонатитѣ имената да ги туримъ ли на края?²⁾ Отговори. Отъ Левски бива ли да пратя на Ангела [Т. Обретеновъ], да ги продава за своя смѣтка или до Глобата³⁾... Изпращамъ ти две коли на Левски въ особенъ пакетъ по пощата. Има въ Враца⁴⁾ единъ ученикъ отъ Пловдивъ, Михаилъ Гатевъ, братъ на Гатева, който издава Левски. Той искалъ да ходи намъ где си да се учи, което зависело отъ директора на гимназията. Ако се познавашъ съ този последниятъ, кажи нѣколко думи. Момчето ще дойде при тебе“.

Захари Стояновъ самъ схваща, и то много ясно, че биографията на Левски ще бжде основа на творческото му дѣло. Чрезъ установяването дейтелността и живота на Левски, той може да обрѣща глава къмъ четническото движение, а сжщо така да изучава и събитията, които станаха следъ Левски — Априлското въстание и опълченското движение. Ролята, която изиграва запознаването съ живота на Левски и написването на биографията се вижда отъ писмото му до Обретенова, отъ 13 януарий 1884: „Получихъ ти писмото заедно съ Левски. Тѣ (колитѣ) не ми трѣбваха, защо ги върна. Пращамъ ти още 2—6 и 7 коли, защото други нѣма. Тя (книгата) ще излѣзе до 5—6 дена. Какъ, хареса ли ти? Азъ казвамъ, че отъ Запискитѣ 2,000 е доволно. Левски ще бжде като предисловие: ако той се харчи, ще се харчатъ и Запискитѣ“.

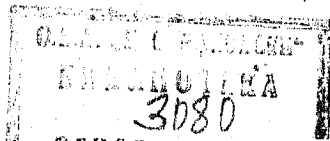
Книгата скоро следъ това излиза отъ печатъ. Захари Стояновъ продава всичкитѣ броеве. Това научаваме отъ едно писмо, сжщо отъ домашната архива на Захари Стоянова. Писмото е отъ жена му, Анастасия, до Обретенова. Въ него тя пише: „Захария продаде биографията на Левски на едно момче, но не зная да се не повърне. Далъ е 10 лири турски,

1) Казано е въ смисълъ на „набрани“, защото отъ следващите редове се вижда, че още не е установилъ тиража.

2) Имената сж сложени въ първото издание.

3) Прѣкоръ на Никола Табаковъ въ Русе.

4) Никола Т. Обретеновъ въ това време е Врачански околийски началникъ.

2516/53

ми побърка. Тукъ азъ говоря за материалнитѣ срѣдства, безъ които е невъзможно...¹⁾

Въ тѣзи признания Захари Стояновъ отива още по-далечъ; той не се докосва до много подробности за живота на нѣкои отъ нашитѣ бунтовници, защото главната му задача винаги е била да покаже „доколкото е възможно съ много факти и подробности като какви хора (к. м. — Ст. к.) сж били нашитѣ бунтовници“²⁾. Захари Стояновъ е погълнатъ повече отъ личността изцѣло, а по-малко отъ подробноститѣ за дейтелността, въ които чувствува, че може да се загуби величието на подвига.

Биографията на Левски и мѣстото ѝ въ творчеството на З. Стоянова

Захари Стояновъ, въпрѣки всички превратности, на които го подхвърля животътъ следъ Освобождението, си остава съ вѣрно чувство къмъ народа и извоюваната свобода: „Трѣбва да ви кажа, бае Кръстевичъ“, пише той до Гавраилъ Кръстевича, „че тая свобода, която притежава днесъ страната, въ която властвувате, за тая свобода азъ съмъ изялъ толкова тояги, колкото нокти сте ударили вие изъ турскитѣ канцеларии...“³⁾ Едновременно съ тази свобода той люби и народа, комуто дава всичко: „Най-после къмъ васъ, братя, прости сиромаси, се обръщамъ. За васъ съмъ се трудилъ да напиша настоящата си книга...“⁴⁾

Биографията на Левски той слага подъ печатъ къмъ края на месецъ февруарий 1884 г. За тревогитѣ около печатането и вниманието, което отдава на книгата, виждаме отъ писмата му, които сжщо се намиратъ въ домашната му архива. Тѣзи писма сж все до Обретенова.

Така на 5 декемврий 1883 Захарий Стояновъ пише:

„Написахъ на Левски биографията, която ще дамъ да се печати.“⁵⁾

Презъ срѣдата на декемврий, с. г. той продължава:

„Левски е подъ печатъ. Продадохъ го одному, той иска да го връща, па да видимъ. Ще те известя каквото направя...“

¹⁾ Запискитѣ, с. 19.

²⁾ Запискитѣ, с. 19.

³⁾ Вж. Стефанъ Каракостовъ, Пловдивската революция в. „Джуга“, г. IX, 1942, бр. 495.

⁴⁾ Запискитѣ, с. 25.

⁵⁾ Все отъ домашната архива на Захари Стояновъ.

на
мс
да
им
ск
да
ко
ед
те
да
се
чет

гра
Чр
той
сж
ски
лят
нап
Об
едн
Пре
(кн
каз
б ж
чат

Сто
пис
Пис
тя п
мом

редо

ски н

На 24 декемврий с. г. дава следнитъ сведения:

„Ще видя Левски доколко ще се похарчи. Той е вече на пжтъ. 4 коли сж напечатани¹⁾. Ще ти изпратя. Ще излѣзе може-би 8—10 коли. Но много лошъ печатъ. Ами колко екз. да печатимъ? Доволно ли сж 2000 или 3000? На абонатитъ имената да ги туримъ ли на края?²⁾ Отговори. Отъ Левски бива ли да пратя на Ангела [Т. Обретеновъ], да ги продава за своя смѣтка или до Глобата³⁾... Изпращамъ ти две коли на Левски въ особенъ пакетъ по пощата. Има въ Враца⁴⁾ единъ ученикъ отъ Пловдивъ, Михаилъ Гатевъ, братъ на Гатева, който издава Левски. Той искалъ да ходи намъ где си да се учи, което зависело отъ директора на гимназията. Ако се познавашъ съ този последниятъ, кажи нѣколко думи. Момчето ще дойде при тебе“.

Захари Стояновъ самъ схваща, и то много ясно, че биографията на Левски ще бжде основа на творческото му дѣло. Чрезъ установяването дейтелността и живота на Левски, той може да обръща глава къмъ четническото движение, а сжщо така да изучва и събитията, които станаха следъ Левски — Априлското въстание и опълченското движение. Ролята, която изиграва запознаването съ живота на Левски и написването на биографията се вижда отъ писмото му до Обретенова, отъ 13 януарий 1884: „Получихъ ти писмото заедно съ Левски. Тъ (колитъ) не ми трѣбваха, защо ги върна. Пращамъ ти още 2—6 и 7 коли, защото други нѣма. Тя (книгата) ще излѣзе до 5—6 дена. Какъ, хареса ли ти? Азъ казвамъ, че отъ Запискитъ 2,000 е доволно. Левски ще бжде като предисловие: ако той се харчи, ще се харчатъ и Запискитъ“.

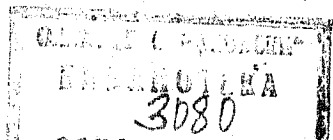
Книгата скоро следъ това излиза отъ печатъ. Захари Стояновъ продава всичкитъ броеве. Това научаваме отъ едно писмо, сжщо отъ домашната архива на Захари Стоянова. Писмото е отъ жена му, Анастасия, до Обретенова. Въ него тя пише: „Захария продаде биографията на Левски на едно момче, но не зная да се не повърне. Далъ е 10 лири турски,

1) Казано е въ смисълъ на „набрани“, защото отъ следващитъ редове се вижда, че още не е установилъ тиража.

2) Имената сж сложени въ първото издание.

3) Прѣкоръ на Никола Табаковъ въ Русе.

4) Никола Т. Обретеновъ въ това време е Врачански околийски началникъ.

2516/53

а другитѣ после ужъ".¹⁾ Тѣзи опасения обаче отиватъ на-
праздно. На 13 февруарий 1884 г. той пише: "... Левски
хъркна вече. Само въ Пловдивъ се продадохъ 2,000 и не
стигнаха даже".

Какъ съвременниците
оценяватъ книгата

Биографията на Левски, написана отъ
Захари Стояновъ има такъвъ успѣхъ,
какъвто може-би до нейното излизане
не е имала никоя друга книга.²⁾ Авторътъ получава десетки
писма, въ които се изказватъ възторзитѣ на читателя: „Пи-
шатъ ми приятели отъ София и Ломъ, пише той до Обрете-
нова, че книгата има успѣхъ...“ Русофобската, обаче, тенден-
ция на З. Стоянова предизвиква русофилскитѣ срѣди у насъ
— това сж славянофилитѣ и борцитѣ срещу Стамболовиското
движение, което още не е станало факторъ. Не по-малко сж
раздразнени и рускитѣ вестници — обстоятелство, което той
самъ признава: „Страшно ме нападатъ рускитѣ вестници за
Левски и Запискитѣ. Наричатъ ме „безнравственъ“. Ще имъ
отговоря. По тая причина и Каравеловъ се билъ уплашилъ,
та не иска да ми отпусне помощъ. Азъ подадохъ прошение
до Народното събрание. Ако и да отпуснѣло Народното съ-
брание помощъ, той щѣлъ да се противи, като че България
е Русия. Ама тъй е то“.

Сжщото недоволство въ България изказва и в. „Марица“,
съ бр. 575, редакторъ С. С. Бобчевъ. Захари Стояновъ обаче
не остава длъженъ. Той служи на едно разбиране и следва
своята политическа линия, за това дава следния отговоръ
чрезъ страницитѣ на в. „Южна България“, г. II, 1884, броеве
68 и 69 отъ 29 февруарий и 3 мартъ:

Отворено писмо на г-на С. Бобчевъ, редакторъ на в. „Марица“.

Азъ мислѣхъ, че нѣма да имамъ вече злочестината да се
срещна съ тоя екземпляръ публично, но кажете ми що да правя,
драгий читателю, когато ме предизвикватъ, когато си търсятъ бе-
лата и подъ земята. Да ми се критикува само книгата, да говорятъ

¹⁾ Книгата е била издадена не само отъ Гатева, но и при
участието на З. Стоянова, който на 30 януарий 1884 пише до Обре-
тенова: „Като се напечата книгата ще остана борчлия около 40—50
лири. Нищо!“

²⁾ „Подъ Игото“ на Иванъ Вазовъ излиза следъ 1889 г., а За-
хари Стояновитѣ „Записки“ презъ срѣдата на 1884 г., и то само
томъ първи.

що щ
т. е. г.
къвъ с
Най-на
благоп
кора д
за си
срани
зашот
I
костъ
напелъ
по мил
мене
вание
кошен
така
показе
боли.
Госпо
монитъ
кодако
си за
жилъ
правс
геръ,
отъ о
каге
отъ ч
свѣс
това
уроци
пари,
въ ч
пари
които
нали
се за
скърб
безце
герой
заплк
фията
строг

що щатъ, нека имъ бжде простено. Но да ти каже в. Марица, г. е. г. Бобчевъ, че съмъ играелъ ролята на блудница, въ такъвъ случай чакъ до седмото небе отивамъ да си търся правото. Най-напредъ, ще да помоля читателитъ да не търсятъ твърде строго благоприличие отъ мене. Не забравяйте, че азъ имамъ работа съ хора доносници, които не взематъ отъ дума, които минуватъ у насъ за симпатични, за патриоти, за публицисти, когато въ другитъ страни тѣ не могатъ да се подадатъ на улицитъ, освенъ ношно време, защото честнитъ хора имъ викатъ, като на кучета.

Въ 575 брой на в. Марица, единъ ужъ абонатъ, а въ сжщность пакъ г. Бобчевъ, прави моята книга Левски на прахъ и пепелъ. Азъ вѣрвамъ, че Н. Кралско Височество въ Сърбия е билъ помилостивъ къмъ избититъ радикали, отколкото г. Бобчевъ къмъ мене и спрямо книгата ми Левски. Въ 5 годишното си сжществуване, в. Марица, която се е мжила да поддържа гладки отношения и съ умрѣлитъ, едва ли има примѣръ да е постъпвала така, безсѣвъстно, както съ мене и съ книгата ми, а всичко това показва, че има нѣкой отъ нейния таенъ персоналъ, когото да го боля. Безсѣвъстността, злобата и личната вражда нѣматъ граница. Господството говори, че героятъ В. Левски билъ излѣзълъ изъ моитъ ржце безнравственъ и безхарактеренъ. Пусти нравственъ кодексъ, — колко е той гъвкавъ, колко лицемѣрни кепазета не сж си затуляли лицето задъ него, на колко той шарлатани не е послужилъ да си скриятъ задъ него калната сѣвъсть! Левски билъ безнравственъ, че развалилъ рахатлъка на единъ страстолюбивъ калугеръ, че искалъ да взема съ ножъ въ ржката, ношно време, пари отъ ония хаджии, които печеляли отъ сиромашка сълза. А какъ искате вие, симпатичний? — Да издава полицейска газета, да прави отъ черното бѣло, да хвали силнитъ кръвопийци, да си е продавалъ сѣвъстѣта, като на панаиръ и пр. и по тоя начинъ да печели пари? Това ли е вашето нравствено кормичие? Това ли сж поучителнитъ уроци? Не ви е срамъ. Не забравяйте, че Левски е вземалъ тия пари, не за да си прави кжша съ балконъ, а да освобождава роби, въ числото на които спадате и вие. Той е вземалъ насилствено пари отъ отъ Ненка Капзамалина, и отъ други негови събратия, които наистина, че сж били българи, но въ кепазеликѣтъ не би останали по-долу и отъ турскитъ кърсердари. Азъ никой пжтъ нѣма да се зачервя, че съмъ разказалъ постъпката му съ калугерѣтъ, но скърбя още, че нѣмамъ на ржка такява нѣколко факта, които сж безценни, защото показватъ пламенната и буйна душа на моетъ герой, защото турятъ граница между великото и гнусното, между заплюваното и честното. Когато вие пишете на г. Дановъ биографията, тамъ разбирамъ, че всичко трѣбва да бжде казано мило и строго нравствено, като напримѣръ, какъ той ви е плащалъ редовно,

какъ учтиво е отивалъ въ ковчежничествата да получава литературниятъ насърдчавания и пр.

Зная азъ где ви боли, същамъ се защо възставате така ожесточено противъ моя трудець, но на пусто. Азъ никога нѣма да взема за мото, че: чистата и жива действителностъ, която била цинизъмъ въ всичкитъ благородни (sic) искусства, трѣбвало да се остави. Разбирате вие тука, читателю, накъде отива думата. То значи, че намѣсто да съмъ турялъ Левски, такъвъ какъвто си е той, то да съмъ го проводилъ по-напредъ или по седмото небе да се разходи, или пъкъ въ Парижъ (да си облагороди езика ала В. Хюго), та такъвъ да го представя на читателитъ, килавъ и осакатенъ. Намѣсто да говори той „подли чорбаджий“ и лицемѣри калугери“, да се изразява така: — „О, любовта, любовта, тя ми разкъса сърдцето!“... (пуста кобилица!) Или пъкъ, заплюването на г. Бобчева да не се казва въ натура, а да се опоектизира малко, т. е. че не е билъ заплюванъ той, а нѣкаква си жидкостъ, въ видъ на роса, е покапала по лицето му. Това значи литературно достойнство. Разбирашъ ли, читателю, че и менъ ме бива за поетъ? Нека се изпълни само десетгодишниятъ юбилей на Бобчева, откакъ е постъпилъ въ редакцията на Марица, и вие ще видите каква биография ще да му напиша азъ, заедно съ баба Мария, която той почерпилъ на Хисаря съ една ракийка. Всѣки редъ ще бжде поръсенъ съ поезия. Азъ държа паролъ, че следъ нѣколко години, когато излѣзе на бѣлъ свѣтъ биографията на Л. Каравеловъ и на Ботева, то тѣхнитъ имена ще да престанатъ вече да се явяватъ въ полицейскитъ газети. Сега тѣ сж мезе въ устата и на шпионитъ даже, защото никой не знае що за хора сж били тѣ. Вие, симпатичний, сте обезобразили биографията на Л. Каравеловъ: (какъ не ви потрепера ржката да се докоснете до това лице), но въ вашитъ ржце той не е излѣзълъ Л. Каравеловъ, а свети Харалампий. Неговото стихотворение на В. Левски, (което читателитъ ще намѣрятъ въ моята книга), вие сте го фалшифицирали, като сте го прекъсали на най-доброто мѣсто. Какво малодушие, какви рабски настроения, какъвъ шарлатанлъкъ! — Где е покойниятъ да те дръпне за мазното ухо. Той живѣлъ емигрантинъ въ чужда страна, надъ главата му висѣли и турски шпиони, и чорбаджийски интриги, и подлизници въ роде на г. Бобчева, но пакъ се не побоялъ да напише тия стихотворения. Днесъ въ Свободна България, когато за нищо не бесятъ, учтивиятъ и симпатиченъ Бобчевъ, не му хванало куражъ да изкаже ондова, което казалъ други. И тия хора сж служители на идея, и тѣ ще съставятъ общество и ще създаватъ характери! — Позоръ.

Безсъвестниятъ критикъ, заедно съ него и полицейската уважаема Марица си кривятъ устата да говорятъ, че Левски билъ изпълненъ съ лъжи. Цѣло шарлатанство. Азъ написахъ четири стра-

ици предисловие на книгата да докажа, че не е възможно да хвана всичко от дейността на героя, казахъ, че може да има нѣщо неточно, но кой те слуша? Възможно ли е да търся искреностъ отъ ония, които правятъ базърганство съ съвѣстѣта си? „Не било истина, ми казватъ, че Левски си билъ хвърлилъ дяконскитѣ дрехи на Великденъ. Това станало другаде. А где другаде? — Защо не ми се обясни да поблагодаря въ такъвъ случай на почитаемиятъ критикъ? Азъ утвърждавамъ: Левски хвърлилъ дрехитѣ си въ Карлово, въ черквата свети Никола, а погрѣшно е казано въ книгата Св. Богородица. Н. Михайловски, живущъ по настоящемъ въ Пловдивъ, другаръ на героятъ, казва, че е писалъ и дописка за това чудо въ цариградскитѣ вестници. Освенъ това, коситѣ на дякона се съхраняватъ и до днешенъ день отъ неговата сестра. Свидетели: неговитѣ другари и карловскитѣ граждани, сестра му и зетъ му Андрей. Лъжа ли е? — Лъже Бобчевъ и „Марица“. Второ, — Левски си хвърли дрехитѣ въ Пловдивъ; капата и расото натѣпка въ реторадното мѣсто. Свидетель: Благоговеиний отецъ Тилевъ, родомъ отъ Татаръ-Пазарджикъ, Източна Румелия, архиерейски намѣстникъ. Лъжа ли? — Лъже Бобчевъ и „Марица“. „И преди Левски сж съществували комитети въ България“, говори по-нататъкъ критикарътъ. А защо ги той не каже кои сж и отъ кои лица сж се състояли? Защо г. Бобчевъ, въ качеството си на историкъ, не обясни тоя фактъ да му цѣлуна ръка отъ признателностъ? Азъ утвърждавамъ: до появяването на Левски, въ България не съществуваше нищо организирано, което да прилича горе-долу на съзаклятническо общество, което да има вземане-даване непосредствено съ народътъ, което да работи и да действува по единъ и сжщи пжтъ. Признавамъ нѣкои частности, но това не е комитети. Кой е билъ апостолътъ на тия комитети? Раковски? Наистина, той е пжтувалъ изъ България, дохождалъ е и въ Пловдивъ; но какво е правилъ въ тоя градъ: питайте старитѣ търговци, питайте Т. Власакова, и тѣ ще да отговорятъ.

Азъ заявявамъ съ историческа гордостъ, че Василь Левски е главата на българскитѣ революционни деятели, той нареди комитети, той се доближи най-много до страданията на своитѣ братя. Въ литературно отношение, азъ признавамъ за такъвъ Л. Каравеловъ. Който знае други по-велики деятели отъ тѣхъ: нека си издигне гласътъ. Не забравяйте, че това е мое частно мнение, че ако азъ утвърждавамъ и говоря въ полза на тогова и оногова, то не съмъ подкупенъ отъ чорбаджиитѣ за 60 лири, а просто така съмъ убеденъ. А защо Бобчевъ ратува противъ Левски, че не билъ такъвъ, г. е. пръвъ, за това съществува едно твърде важно обстоятелство. Той иска да даде палмата на първенството другиму, дѣлата и убежденията на когото не сж опасни за хората отъ категорията на Ма-

рица. Разбирамъ, че на мнозина патентовани учени, отъ категоричната на Бобчева, които иматъ злочестината да мислятъ, че тѣхната диплома принася нѣкаква си полза, че безъ нея е невъзможно да помогне човѣкъ на народътъ си, нѣма да имъ дойде добре, като описвамъ бай Ивана Арабаджията за герой, но кой имъ е кривъ? Азъ не пиша за учени и кабинетни знаменитости; когато приближа перото до хартията, не се размислямъ най-напредъ дали тая или оная фраза, фактъ и изражение отъ написаното ми ще да се хареса на височеството, на преосвещенството, или пъкъ на Н. Благородие. Моето перо нѣма нищо общо ни съ тѣхния чай, ни съ орденитъ имъ, нито пъкъ се придържамъ отъ формитъ на различни авторитети. Азъ пиша за ония презрени същества, които съ своята простота направиха да прогърми името българинъ по четиригъ страни на свѣтътъ и който днесъ тъпче и най-последниятъ доносчикъ. Пиша така, както правятъ, говорятъ и мислятъ българитъ, па кждето му излѣзе краятъ. Между стотина души, които се придържатъ у идеалното и отвлѣченото, отъ перото на които излизатъ само милни фразички, нека за разнообразие се намира и единъ, който да псува. Не отъ псувни и цинизмъ пропадатъ народитъ, а отъ полицейскитъ писатели.

Фактътъ, че Левски изгърмѣлъ на Раковски въ Бѣлградъ, азъ не го изсмукахъ отъ прѣститъ си, нѣмахъ никакъвъ интересъ да го измислямъ. За това ми съобщиха Кара Иванъ и Андрей; много пжти самъ Левски е говорилъ за това произшествие предъ своитъ другари. Освенъ това, азъ говоря, гдето му е мѣстото, че не можамъ да потвърдя истинността му. Кой слуша! Думата шкембести членове, така сжщо възмутила благата душа на Бобчева. А знаете ли защо ги той защитава? — Затуй, защото е стоялъ напреде имъ въ видъ на въпросителна, защото имъ е цѣлувалъ и краната, за мекитъ жълтици, на които бѣ почналъ въ Букурещъ да издава вестникъ („Стара-Планина“).

Да кажа нѣщо за 60-тъ жълтици, за които ме хапи г. Бобчевъ. Азъ имамъ готова книга за печатъ по Българскитъ възстания, но за да я издамъ на бѣлъ свѣтъ, нѣмамъ срѣдства. Много врати похлопахъ, за да ми се отпусне нѣкоя сума. На едно мѣсто ме питаха имамъ ли диплома, на друго — на коя партия принадлежа, на трето — искаха да ми цензуруватъ ръкописитъ и пр. Най-после Постоянниятъ комитетъ, въ който се намѣриха хора да мислятъ по български, независимо отъ желанието на Кесяковци и Петковци, опредѣлиха да ми се даде помощъ 60 лири*), върху които ще трѣбва

*) Да не помислите, че 60 лири съмъ ги турилъ на ръка. Не, тѣ ще се предадатъ направо въ печатницата отъ Дирекцията на просвѣщенiето, а на менъ оставатъ сермия само псувнитъ на г. Дановата „Марица“ (З. С.)

да прибавя още петъ пъти по 60, та така да ми излѣзе цѣлата книга. Еъ тая си книга азъ описвамъ дѣлата на стотина души български деятели, отъ половината на които гробоветъ сж известни само менъ. Ето въ що се състои, читателю, моето подкупване и продаването на невежественото ми перце. Ако Бобчевъ и редакцията на в. Марица не се удовлетвори и съ това, то нека заповѣда и разгледа протоколитъ въ П. комитетъ и той ще да се увѣри кой е подействувалъ най-много да се вземе прощението ми подъ внимание. Въ съставътъ на П. комитетъ, както е знайно, влиза и г. Тодорани Кесяковъ. Тоя последниятъ има злочестината да не мисли, заедно съ г. Бобчева и да ми мжти водата изъ Пловдивъ, — значи, че е неговъ неприятель. Тогава защо азъ да кажа, че Левски се познавалъ съ Кесякова. Вестникъ Марица не ме пита дали това е истина или не.

На безсъвѣстнитъ хора не имъ трѣбва истина. А дали азъ правя отъ Кесякова герой, това нека кажатъ читателитъ. Фактътъ, че Левски ходилъ при него на Хисарътъ, азъ го споменахъ само за това, за да докажа, че богатитъ хора не сж работили съ Левски. Тоя фактъ азъ го не съчинихъ по Бобчевски, но го чухъ отъ хора другари на Левски, безъ да съмъ си отворилъ устата да попитамъ Кесякова дали това е истина или лъжа. Но да оставимъ всичко това на страна. Най-после Кесяковъ предателъ ли е? Не е ли и той българинъ? Невѣроятнo ли се вижда на Марица, че Левски се е срѣщалъ съ него? Чудно! Бай Иванъ Арабаджията, на когото г. Бобчевъ да се продаде заедно съ Таковскиятъ си орденъ и съ дипломата си „на прѣвахъ южныхъ славянъ“, не може да му купи само теслата — и до днешенъ день живѣе въ с. Царцово, 1—2 часъ до Пловдивъ. Нека него пита редакцията на Марица, ако азъ лъжа. Братия Папазоолу изъ Казанлъкъ, които сжщо така минаватъ днесъ за чорбаджии и които сж приемали въ кжцитъ си Левски, добре че не имъ споменахъ имената, а то втори пунктъ за обвинение щѣше да се състави. Тоя фактъ азъ не споменахъ, не че се побояхъ, а защото го научихъ отпосле. Въ второ издание ще го имамъ предъ видъ.

Въ моитъ Записки азъ хваля не само българи, които за-служаватъ, разбира се, но гърци и турци даже. Докторъ Владо, на-примѣръ, който бѣше като баща на затворенитъ въ Пловдивъ, азъ му плета вѣнци. Е добре, тогава ще ме обвините ли, че съмъ станалъ Елинско патриоти? Иванъ Грозевъ, за когото Марица казва, че не съмъ му споменалъ името, е ученикъ на Левски отъ 1870 година. Каква смѣлость отъ страна на безсъвѣстнитъ ретроградисти!

Говоришъ за събития, които помнатъ още стотина хора, а тѣ ги казватъ, че лъжешъ. Ако бѣхъ писалъ за по-стара епоха, тогава,

волею и неволею, ще преклонишъ вратъ предъ олтарътъ на Марица
ще преглътнешъ думата лъжецъ.

Колкото за тупурдията, която ми прави Марица, това е бошъ-
лафъ. Такива мокри бабаити, които се затулятъ задъ гърбътъ на
Данова, азъ не бихъ ги удостоилъ и съ презрение даже. Съ под-
писъ, съ подписъ! Въ И. Румелия не бесятъ за това. За сега толкова.
Пловдивъ, 27 февруарий 1884.

Захари Стояновъ“

Въпрѣки тѣзи нападки биографията на Левски се из-
черпва още презъ първата половина на месецъ мартъ. За-
хари Стояновъ обаче вижда нѣкои нейни недостатъци. У
него има чувство за изправностъ — необходимо е да се
събератъ и още данни. Сега, следъ успѣхътъ на първото из-
дание, той вече лесно ще може да събира материали. Ето
защо той излиза съ единъ „Позивъ къмъ всичкитѣ
другари, приятели и познайници на покойниятъ
Василь Левски!“ — въ който казва:

„Първото издание отъ книгата животописанието на Ва-
силь Левски можа да се продаде въ разстояние на нѣколко
дена, повечето въ Пловдивъ. Това ме насърдчава да при-
стъпя къмъ второто ѝ издание, което ще допълня, разбира се,
значително.

За да мога да постигна целта си напълно, азъ моля
всичкитѣ приятели и другари, които сж работили съ покой-
ниятъ български деятель, които знаятъ нѣщо отъ животътъ
му и деятелността му, или сж слушали отъ друго, да за-
пишатъ всичко подробно и ми го изпратятъ направо въ
Пловдивъ. Само по тоя начинъ ще може да се постигне
целта: да имаме единъ день пълната биография на Бъл-
гарскиятъ великъ патриотъ.

Между другото, най-нуждно е да се знае: 1) какво е
говорилъ покойниятъ за своята велика задача: устройството
на тайнитѣ комитети? 2) чрезъ какви сръдства се е мж-
чилъ той най-много да постигне приготвлението на бен-
тътъ? 3) колко пжти знаете да го е гонило или търсило
правителството: мѣстото и датата? 4) кой е билъ преда-
тельтъ? 5) по кой начинъ е можалъ да избѣга той отъ зап-
тиитѣ? 6) всѣки пжтъ все съ едни дрехи ли е дохождалъ
(съ какви именно)? 7) по кой начинъ си е промѣнявалъ чер-
титѣ на лицето (напримѣръ: вапсуване на косата, кожата

1) Вж. в. „Южна България“, г. II, 1884, бр. 76 и 80 отъ 28
мартъ и 14 априлъ.

и пр.)? 8) кои лица сж го придружавали въ пътуването? и пр.

За второто издание портретът на Левски ще бжде поръчанъ въ Европа.

Моля почитаемиѣ редактори на българскитѣ вестници да публикуватъ настоящето.

Пловдивъ, 24, III. 1884 г.

З. Стояновъ“.

Този позивъ не остава безъ послѣдствия. Захари Стояновъ е засипанъ отъ стотици писма. Така софийскитѣ книжаръ К. Кушловъ му пише:

„Бай Стояновъ, четохъ възванието ви въ вестницитѣ. Имамъ доста материалъ да ви изпратя, но още не сж ми пристигнали нѣкои бележки, за които писахъ да ми ги изпратятъ отъ селото ми. Отъ тука има доста сведения да се събератъ отъ нѣкои лица за незабравимиятъ ми бая Левски; азъ ще се постарая да покана тия лица, които ми казаха, че знаятъ по нѣщо. Пращамъ ти портрета на бая Левски — той го имахъ още отъ 1870 г. Сега е копиранъ на тоя по-голямъ форматъ.

Бая Стояновъ! Недей забравя въ бждещото издание да вмѣстишъ цѣлъ устава на Б. Р. Комитетъ, така да познаятъ днешнитѣ маскари дето се надуватъ на готово, че не сж тѣ нищо днесъ на свѣта, освенъ едни подлизурки и че още преди тѣ да си помислятъ даже за свобода, имало е чисти българи, които сж имали вече едно тайно правителство“.¹⁾

Необходимостта отъ едно второ поправено издание е голѣма. Тази необходимостъ е още по-голѣма поради предстоящото откриване на Паметника на Левски: „И Левски трѣбва да се издаде“, пише той до Обретеневъ, на 25 ноември 1884 г., „особено, че догодина ще му се открива паметника“. Увлеченъ въ политическитѣ събития, отдаденъ всецѣло на предстоящото съединение на Източна Румелия съ Княжество България, Захари Стояновъ не успѣва да приготви замисленото издание.

¹⁾ Такова писмо съ данни за Левски билъ приготвилъ и Спасъ Гължбовъ, но не го изпратилъ. Вж. Проф. д-ръ Константинъ Гължбовъ, Въстанието въ Перущица, София, 1940 г. и Стефанъ Каракостовъ, Василъ Левски въ споменитѣ на съвременниците си, София, 1940, с. 76—87. Писмото носи дата 10 мартъ 1885 г.

Какво място заема тази книга в творчеството на З. Стояновъ

Разбира се, че основно, защото като хвърля светлина върху живота на Левски, Зах. Стояновъ изяснява миналото и бъдещето: четническото движение и развоя на Вътрешната революционна организация.¹⁾

1. На четническия периодъ отъ освободителното движение Захари Стояновъ посвещава книгата си „Четитѣ въ България на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата (1867—1868), Пловдивъ, 1885 г.

2. На комитетското изграждане — „Василь Левски (Дияконътъ), Чжрти изъ животътъ му“, Пловдивъ, 1883.

3. На въстанията посвещава:

I. Очеркътъ си за Бачо Киро, помѣстенъ въ „Четитѣ въ България...“

II. Записки по българскитѣ възстания. Разказъ на очевидци (1870—1876), томъ I, Пловдивъ, 1884 томъ II, Русе, 1887, томъ III, София, 1892 г.

III. Чжртиотъ живота и писателската деятельность на Любенъ Каравеловъ. Речъ, казана на 3-й мартъ, Пловдивъ, 1885 г.

IV Любенъ Каравеловъ и неговитѣ клеветници, София, 1885 г.

V. „Христо Ботйовъ, опитъ за биография“, Русе, 1888 г.

Прослава на Левски и закрила на семейството на апостола

Освенъ съ биографията на Левски, Захари Стояновъ се стреми да издига и налага безсмъртния образъ на апостола въ всѣки удобенъ случай. Чрезъ Левски той иска да гради и осжществи народни идеали. Той създава най-хубавата прослава за подвига и безсмъртието на народния ни поетъ.

Захари Стояновъ е видѣлъ следосвобожденската трагедия на мнозина дейци отъ освободителното движение. Той е видѣлъ тѣхната нѣмотия и страдание, а сжщо така е покъртенъ отъ моралното падение на близки сродници на тѣзи народни герои... Затова, отдаденъ съ всичка сила се бори

¹⁾ Тукъ не посочваме Захари Стояновитѣ съчинения, които се отнасятъ за времето следъ Освобождението.

за да помогне на тѣзи страдалци. Когато единствената най-близка до Левски — сестрата на апостола, подава молба до Петото обикновено народно събрание, 1888 г., за помощ, Захари Стояновъ като подпредседател на камарата и председателстващъ заседанието, за да прекрати разискванията върху дали и защо да се отпусне пенсията, предлага: „Който желае да се говори повече да си вдигне ржката...“ Това идва като гръмъ срѣдъ словоохотливитѣ народни представители и никой не си вдига ржката. Следъ това предложение Захари Стояновъ предлага второто: „Който не приема да се отпусне на сестрата на Василя Левски 360 лева годишна пенсия, да си вдигне ржката... (Никой не вдига). Приема се!“¹⁾

Какво голѣмо благодеяние е извършилъ Захари Стояновъ за тази народна сестра — сестрата на Левски — Ана Иванова Кунцова, се вижда отъ нейната молба. Въ нея бедната Ана Кунцова излага бедственото си положение. Едно удостоверение, приложено къмъ молбата ни говори, че тя и нейниятъ мъжъ, седемдесетъ-годишенъ старецъ нѣматъ съ какво да прехранятъ дветѣ си деца.

Презъ сжщата година, месецъ следъ това, подъ председателството на Захари Стояновъ въ началото на заседанието, и подъ председателството на П. Славковъ въ края на заседанието, се приема решението да се отпуснатъ 20,000 лева за довършване паметника на Левски въ София. Тукъ заслугата на Захари Стояновъ, Христо Векиловъ, докладчикъ на предложението, Д. Петковъ, П. Зографски, комуто е тропано, че е искалъ да се отпускатъ 30,000 лв. и П. Славковъ, не е било малко, защото намѣрили се и такива народни избраници, които сж дигали ржка противъ отпушането на помощи за постройка паметника на Левски.

Две думи за редакцията
на това издание

Първото издание на тази книга се слага подъ печатъ презъ 1883 г., а излиза на свѣтъ презъ януарий или началото на февруарий 1884 г. Както видѣхме, то се продаде само въ нѣколко дни. Въпрѣки желанието обаче на Захари Стояновъ той не можалъ да приготви второ допълнено издание. Политическитѣ събития по Съединението, Сръбско-българската война, политическитѣ борби, писането на Запискитѣ и Ботйовата биография и мн. др. обстоятелства не поз-

¹⁾ Заседанието на 19 ноемврий 1888 г. вж. Дневникитѣ на Народното събрание.

волиха на този майсторъ на историческия разказъ да направи второ издание на биографията на Василь Левски. Да не забравяме, че Захари Стояновъ започна да пише презъ 1882 г. и презъ 1889 г., септемврий месецъ, той почива предивременно въ Парижъ. Тръбва да скърбимъ, че е писалъ въ толкова кратко време...

* * *

Интересътъ къмъ Левски никога не е отслабвалъ, напротивъ съ всѣки изминатъ день, още отъ смъртъта му, 19 февруарий 1873 г., та до днесъ — навечерието на седемдесетгодишнината отъ смъртъта на апостола. Днесъ ние вече наброяваме нѣколко биографии на апостола: отъ Стоянъ Заимовъ, Никола Станевъ, Ст. Чилингировъ, Людмилъ Стояновъ, научната, за която само се направи подготовката отъ Д. Т. Страшимировъ, една отъ най-хубавитѣ на Ив. П. Орманджиевъ, двутомния биографиченъ романъ отъ Цв. Минковъ, както и нѣколко писания отъ случайни автори. Но въпрѣки всичко това, въпрѣки незабравимитѣ страници, които написа Иванъ Вазовъ по предания на Ив. Грозевъ, единствената биография на Левски, която винаги ще се чете и никога съ нищо нѣма да бжде замѣстена си остава тази на Захари Стояновъ. Това схвана най-добре Цвѣтанъ Минковъ, който следъ като написа романизуваната биография на Левски, написа предговоръ къмъ дветѣ издания на Захари Стояновата биография на Левски — презъ 1937 г. въ с. 144 и 1940 г. въ с. 159¹⁾. Въ този предговоръ Цвѣтанъ Минковъ писа:

„Захари Стояновъ е първиятъ биографъ у насъ. Неговитѣ животописи, обаче, съвсемъ не сж едни фактични изложения за живота и дейността на Ботйова или Левски. Това сж първитѣ романизирани животописи у насъ, написани художествено, увлѣкателно, въ форма на романъ. Особно е внушителна съ своитѣ художествени ценности биографията за Ботйова“.

„Захари Стояновъ, самобитенъ и самоукъ писателъ, владѣе изкуството да очертае историческата срѣда, да проникне въ личността на своя герой, да разкрие не само външната анекдотичностъ на живота му, не всѣкога провѣрена и установена критично, но и да поддържа силенъ, неотразимъ интересъ у читателя, като разкрива живота и идеологията на

¹⁾ Споредъ каталозитѣ и инвентарната книга на Народната библиотека.

своите герои въ свѣтлината на предосвободителната етика и така заразява читателя съ идеализма на онова поколѣние“.

„Очертътъ му за Левски, като начало у насъ отъ тоя видъ, страда отъ нѣкои композиционни грѣшки и недостовѣрностъ въ изложението, но още тука личи новиятъ подстъпъ на автора, останалъ и до днесъ единственъ представителъ на тоя видъ животописи“.¹⁾)

* * *

Настоящото издание, което поднасяме на читателя, е критично. Въ нашия уводъ върху замисъла и изпълнението на биографията на Левски ние се опитахме да дадемъ и отношението на Захари Стояновъ къмъ Левски. Запазихме езика на Захари Стоянова така както го имаме въ първото издание, но го предадохме на съвременъ правописъ. Не сж правени измѣнения нито въ словореда, нито въ глаголните времена и чужди думи. Въ края на книгата даваме бележки върху текста, обяснения, допълнения, поправки, добавки, посочваме необходимата библиография, а сжщо така даваме и бележки за сподвижниците на Левски, чиито имена се срѣщатъ въ книгата.

Изказвамъ дълбока благодарностъ къмъ моя отличенъ приятель Аспарухъ Емануиловъ — отличенъ изследвачъ и архивографъ на Захари Стоянова, за улесненията, които ми направи при подготовката на това четвърто критично издание, направено отъ насъ по случай седемдесетгодишнината отъ обесването на безсмъртния апостолъ. Ръководното правило на Захари Стоянова: „Святата истина ми бѣ знамето“ е и наше.

София, день на Отца Паисия, 1942 г.

Стефанъ Каракостовъ

¹⁾ Захари Стояновъ, Василь Левски (Дяконътъ), черти изъ живота му. Съ предговоръ отъ Цв. Минковъ, София, в. а. книгоиздателство „Игнатова“, А. Д. — София, с. 5.

ВАСИЛЪ ЛЕВСКИ

ПРЕДГОВОРЪ ОТЪ ЗАХАРИ СТОЯНОВЪ

Посрѣдъ възпѣването на генералскитѣ еполети, посрѣдъ френетическитѣ ура и проливането горещи сълзи надъ чуждитѣ гробове и величия, не би било зле, ако тукъ-тамъ се мѣркаше и нѣщо за наши работи, за наши хора. Най-после, и ние сме народъ, Боже мой, и ние имаме националенъ егоизъмъ, човѣческо достоинство, което трѣбва да тържествува надъ чуждитѣ авторитети, трѣбва да ни характеризира като народъ, а не безсъзнателна, самоунижаваща се тълпа... Доволно сме кадили тамянь предъ ония идоли, за които никакъвъ споръ е немислимъ, че тѣ могатъ да бждатъ единъ день наши. Каквото и да правимъ, тѣхнитѣ истински почитатели знаятъ, че нашитѣ сълзи сж фалшиви, да не кажа нѣщо повече. „Признателность и братски чувства“, викаме ние, и литературно, и дипломатически, и частно помежду си. А нима нашитѣ собствени братя, нашитѣ герои (каквито и да сж тѣ), най-после нашата гордостъ не заслужаватъ горнитѣ почести? Ако мнозина доброжелатели желаятъ да ни докажатъ, че ние сме прости смъртни, безъ минало и безъ велики хора, то трѣбва ли българската интелигенция да потвърди тоя горчивъ фактъ, трѣбва ли тя да замужи и да утвърждава, че това е въ нашъ интересъ? Време е вече да погледнемъ наоколо си.

Ако нашитѣ велики мже не сж можали да достигнатъ величието на европейцитѣ, то и въ тоя случай не тѣ сж криви, а обстоятелствата и срѣдата, които сж препятствували на първитѣ, а спомагали на вторитѣ. Смѣло можемъ да предположимъ, че ако на Левски на мѣстото бѣше който и да е, то неговиятъ куражъ и надеждитѣ му щѣха да се разбиятъ още въ началото на неравната борба.

Човѣкъ, който захваща отъ „а“, „б“, противъ когото е всичко — такава смѣлостъ, такава вѣра въ бждецето!

При скуднитѣ сведения, които имаме на ржка за живота и гигантската деятелность на славния нашъ патриотъ, съ името на когото е озаглавена настоящата ни книга, ние решихме да дадемъ гласность на онова, което знаемъ за по-

ложителна истина. Азъ правя начало, за да дамъ поводъ на ония, които знаятъ, може би, повече за живота на безсмъртния Дяконъ, така щото да имаме единъ день възможностъ за съставянето на пълното му животоописание.¹

Задачата е една отъ най-труднитѣ. За да се напише биографията на Василь Левски, значи — да се състави историята на ония български тайни общества, въ които участвуваше цѣлата българска интелигенция, които се наричаха комитети и на които дейтелността се захваща отъ 1870—75 год. Наистина, че Левски умрѣ по-рано, но независимо отъ всѣкакви централни и частни комитети, той е работилъ предварително на своя глава, докато съедини духоветѣ цѣли петъ години (1865—70). Ни библиотека, ни вестници, ни възпоменания, ни нѣкакви архиви² сжществуватъ, къмъ които да може да се обърне бждещиятъ биографъ на Василь Дякона.

Но що говоримъ ние? Човѣкътъ, името на когото се е произнасяло и въ най-бедната колиба, за когото сж се разказвали толкова анекдоти, който е билъ известенъ и въ баба-Алието³, който ставаше предметъ на разговоръ и въ заптийскитѣ одаи, не само че се е вардѣлъ да напише нѣкое писмо, не само че е унищожавалъ всѣкакви отправяни до него писмени документи⁴, съ които да украсимъ страницитѣ на биографията му; но е мислѣлъ още денонощно по кой начинъ да скрие и своитѣ черти. Днесъ черноокъ, съ шопски дрехи, събира се да купува добитѣкъ на Плѣвенския Сжжръ-пазаръ, после нѣколко деня, съ шаечено даскалско палто и съ жълтъ девитъ на пояса, той купува училищни буквари отъ Дановата книжарница въ Пловдивъ. Въ тиха дѣлбока нощъ, когато сж свидетели само ялната месечина и дребнитѣ звезди, вѣрнитѣ му приятели, да кажемъ, отъ Карлово, напрімѣръ, изпращатъ го вънъ отъ града къмъ Троянската пжтека. На другия день Иванъ Арабаджиятъ⁵ отъ Царцово известява на карловскитѣ братя, че онзи, кешишѣтъ⁶, едвамъ можалъ да избѣга отъ заптийскитѣ касатури⁷ въ Т(атаръ)-Пазарджикъ, отъ хана на Червенъ Стоянъ. Освенъ това, неустрашимиятъ български бунтовникъ, който е носѣлъ на гърба си цѣла България, който сж две думи е можалъ да метне вжжето на хиляди българи, отъ всѣкого се е вардилъ да говори за своитѣ велики планове и тайни намѣрения. А унизителното самохвалство: „Азъ това направихъ, тѣй и тѣй мисля“ — е било чуждо за нашия херой.

Възможно ли е да се напише така лесно биографията на тая човѣкъ? Всички негови другари, които сж го познавали отблизу, които сж знаели пжтежитѣ на Левски, — не

живяват днес. Где е Любенъ Каравеловъ⁸? Где е Ботйовъ⁹, Ангелъ Кънчевъ,¹⁰ Димитъръ Общиятъ¹¹, Колю Ганчовъ¹², Коли Райновъ,¹³ Димитъръ Горовъ¹⁴ и пр.? — Въ черната земя, въ устата на балканскитъ орли! — За да се разбере колко годе, що за човѣкъ е билъ Левски, трѣбва да се посетятъ следующитъ нѣколко градове: Букурещъ и други градове изъ Ромъния, Карлово, Ловечъ, Татаръ Пазарджикъ, София, Оркане, Пловдивъ, село Царцово, село Войнягово, г. Видинъ, Гложене и Изворъ. Хората, съ които трѣбва да се срещне човѣкъ въ тия градове, излизатъ на нѣколко стотини. Всѣки разбира, че тукъ се иска трудъ, познаване на хората, а най-главното: материални срѣдства. Кой ще ги даде? И въ двѣтъ свободни Българии,¹⁵ на които въ основата на съществуването има турено и нѣщо отъ Левски, не е настало още онова време, щото да се признае и той за народенъ труженикъ¹⁶. Доказателство за това е неговиятъ почнатъ ужъ паметникъ въ София, който се състои отъ нѣколко очукани камъци. — Тукъ подъ тия камъци почива скромно славата на България!...

Сжщата почти мжнотия се срѣща и при събирането материали за биографията на другитъ наши народни дейци: Хаджи Димитъръ,¹⁷ Караджата,¹⁸ а най-много за буйния херой на Радецки—Ботйовъ, който въ последнитъ дни на живота си е водилъ такъвъ образъ на животъ по различни ромънски и руски градове, щото не е оставилъ никакви следи за потомството. Колкото за Любенъ Каравеловъ, Бенковски,¹⁹ Воловъ, Каблешковъ²⁰ и други, не се явяватъ подобни мжнотии за съставянето на животоописанията имъ, защото първиятъ отъ тѣхъ, освенъ че ни е оставилъ петъ-шестъ годишни течения отъ своя политически, а после литературенъ вестникъ, описалъ е и една часть отъ живота си въ своитъ възпоминания „Записки за България и българитъ“.²¹ На последнитъ деятельности се състои само отъ по три месеца: февруарий, мартъ и априлъ 1876 година, а подобенъ периодъ не е мжно да се изследва. Наистина, че на Бенковски миналото се губи въ недостъпна Азия и Африка; но тая епоха отъ живота му не е твърде важна.

За нашия херой до сега се е писало по на пространно само въ в. Селянинъ,²² издаванъ въ София въ 1882 година. Безимениятъ авторъ се е косналъ твърде повърхностно до живота и деятельности на Дякона, за което и самъ той се признава. Но при това, пустналъ е въ ходъ и нѣкои противоречия, а именно, като говори за нѣкакъвъ си „Букурещки централенъ комитетъ“, отъ който Василъ (Левски) приемалъ

заповѣди и наставления. Разбира се, че всичко това произтича отъ нѣмане на точни сведения, и че почитаемиятъ авторъ, като не е билъ запознатъ съ дѣлата на революционнитѣ комитети, основава се на официалнитѣ слухове, разпръснати най-напредъ отъ цариградскитѣ шпиони, че Комитетътъ заседава въ Букурещъ.²³ Така би постъпилъ всѣки на негово мѣсто, непосветенъ въ тайната.

Никакви любовни сцени²⁴ нѣма да срещнатъ читателитѣ въ живота на Левски. Нѣма да срещнатъ тѣ затова, защото ги нѣма, а азъ отъ себе си не искахъ да ги създавамъ, не пожелахъ да правя фалшификация, защото ни единъ бунтовникъ не зная да се е лигавилъ съ „ахъ“ и „охъ“. Да се е пленилъ отъ черни очи, при всичко, че мнозина автори, когато захващатъ да описватъ нѣкой въстаникъ, срамъ ги е, ако тѣхниятъ херой остане така сухъ, безъ нѣжни погледи. Азъ казахъ за моя херой онова, което е положителна истина, и което е той вършилъ; а комуто се види грубо неговото поведение и характерътъ му, то нека го облагодоря даява отпосле по вкуса на своята публика.

За всички погрѣшни и неточни факти, които би се срещнали, азъ моля приятелитѣ и другаритѣ на покойния да ги поправятъ. Публично благодаря на господата: Христо Ивановъ,²⁵ Иванъ Арабаджията,²⁶ П. Поповъ,²⁷ К. Даскаловъ,²⁸ Д-ръ Рашко (Стойчевъ)²⁹ и пр., които ми оставиха нѣкои сведения за живота на Левски.

РОДНО МЪСТО, СЕМЕЙНА СРЪДА,
КАЛУГЕРСТВО.

I

Василь Левски Дяконътъ се е родилъ въ Карлово,³⁰ Пловдивски окръгъ, два-три дена предъ или после Петровденъ 1837 година, отъ родители чисто българи, хора отъ срѣдна ржка. Баща му се е казвалъ Иванъ Кунчевъ,³¹ а майка му — Гина Караиванова.³² Той ималъ и други още двама братя, Христо³³ и Петъръ.³⁴ Следъ смъртъта на баща му, майката на Левски останала въ твърде бедно положение. Младиятъ Василь, дете на 8—9 години, билъ принуденъ да ходи съ майка си за дърва въ балкана.³⁵

Въ мѣстното Карловско училище Левски ходилъ нѣколко години, гдето успѣлъ вече да се научи на тогавашното черковно четмо. Споредъ свидетелството на тогавашните му другари съученици, той се отличавалъ въ приемането и твърде скромно поведение ималъ, както въ оградата на школото,³⁶ така и по улицитѣ. Това несъобразно поведение съ послешния буренъ животъ на Левски се обяснява по това единствено обстоятелство, че дрипавитѣ и сиромашки синове отъ самото свое незавидно положение сж принудени да благоговѣятъ малко, противъ волята си, предъ бждещитѣ наследници на селскитѣ чорбаджии и капзамали;³⁷ а всичко това най-много е трѣбвало да разбира Левски.

Наскоро Левски трѣбвало да се прости съ родния си градецъ Карлово. Като станалъ на 13—14 годишна възраст, вуйка му, Хаджи Василь, архимандритъ, го взелъ съ себе си и го завелъ въ Стара-Загора,³⁸ гдето го използвалъ като слуга, а въ сжщото време го изпращалъ и въ тамошното българско училище. Освенъ училищнитѣ предмети, които споредъ тогавашната метода не сж били твърде отъ естество да привлѣкатъ младата душа, Левски изучилъ въ кжсо време и псалтикията.³⁹ На това му помогналъ най-много неговиятъ ясенъ гласъ.

Цѣли три години проживѣлъ Левски въ Стара-Загора, въ разстояние на което време редовно посещавалъ учили-

щето, а после се завърналъ заедно, пакъ съ вуйка си, въ Карлово. По всѣка вѣроятность, въ Стара Загора, гдето сж блещукали по-развитички хорица, впечатлителната натура на Василь Левски е научила много нѣща. Научилъ е той и това, че калугерството не е така свето и божествено, както си го тълкували старитѣ баби.

Въ Карлово Левски се главилъ у Стояна Кръстювъ⁴⁰ да се учи на занаятъ — абаджилтъкъ. Той не закѣснѣлъ да покаже своитѣ способности и въ черква, като изпѣлъ една недѣля херувикото, отъ което се трогнали карловскитѣ набожни първенци и пожелали да иматъ Левски и занаятъ псалтъ въ черквата. За възнаграждение на труда му пущали единъ дискусъ изъ черква, опредѣленъ нарочно за него и събранитѣ нѣколко петачета били негова заплата. Наскоро той отишѣлъ да слугува при Никола Пулевъ,⁴¹ съ условие, че тоя последниятъ ще го изпраща и въ училището. Всѣкиму е познато поведението на нашитѣ чорбаджии спрямо беззащитнитѣ слуги, поведение, което нѣма нищо човѣшко. Отъ това общо правило не правѣлъ изключение и Н. Пулевъ, който принуждавалъ бждеция бѣлгарски херой да му чеше коня, да му храни кокошкитѣ и пр., което възмущавало неговата душа. Ето защо той скоро напустналъ кжщата на Пулева и пакъ се завърналъ при първия си господарь Стояна Кръстювъ. Но и у този последния не можалъ да стои повече отъ една седмица. Отъ една страна вуйка му, архимандритъ Хаджи Василий, го безпокоялъ да го покалугери, отъ друга — че и самъ Левски не можалъ да се помири съ своитѣ господари, които гледали на него не като човѣкъ, но като на подвластенъ робъ. Не твърде лесно и отъ единъ пжтъ сполучилъ Хаджи Василий въ своето желание, да види внука си въ расо.

— Не притежавамъ азъ всичкитѣ качества да стана калугеръ, говорѣлъ нашиятъ херой, което може би да е слугило отъ негова страна, само за просто срѣдство на отказване, защото въ тригодишното си пребиване около калугеритѣ, той ималъ възможность да се запознае, както казахъ, съ тѣхния животъ и да се убеди, че не е мжчно нѣщо да бжде човѣкъ калугеръ, довольно е да има дебели очи. Левски предлагалъ на вуйча си да го изпрати най-напредъ въ нѣкоя семинария да свърши, па после вече да се покалугери. Вуйчо му продължавалъ обаче да отказва, защото нему не трѣбвало ученъ внукъ, а трудолюбивъ и вѣренъ просекъ да ходи отъ село на село да събира милостиня отъ православното стадо; а за тази скромна мисия не сж потребни никакви ка-

нонически правила. Съгласилъ се Левски; борбата за съществуване играла най-главна роля за неговото по-нататъшно роптание: той билъ поставенъ между две морета — отъ една страна грубиятъ господарь, а отъ друга — черното расо и „Господи помилуй“. Вуйчо му Хаджи Василий надвилъ и съ това, че се обещалъ да изпрати Левски на учение, като му праща по хиляда гроша и следъ смъртта си да завещае нему всичкото си богатство, стига да го види единъ път, че се е подстригалъ.

Когато Левски склонилъ вече да се покалугери, то Хаджи Василий го посъветвалъ да не говори никому за това, даже и на майка си. Тази предпазливостъ Хаджи Василий е употребилъ не за друго, освенъ да не побъркати на плана му нѣкои сродници или приятели на Левски съ своитѣ съвети, че не е добро да си почерни човѣкъ душата. Всичко било вече готово, актътъ на пастригването щѣлъ да се извърши въ Сопотския манастиръ Св. Спасъ. Тогава чакъ Хаджи Василий известилъ на майката на Левски и на нѣкои тѣхни сродници, които така сжщо отишли да придружатъ младия Василь до речения манастиръ, кждето и присѣтствували на тържеството съ сълзи на очи. Това се е случило на връхъ на самия день на Света Екатерина, 24 ноемврий 1857 година, когато Левски билъ на 18—19 години.⁴²

Като подушили карловскитѣ граждани, че тѣхниятъ любимъ пѣвецъ е заведенъ въ Сопотския манастиръ да се отрече отъ мира сего, отъ човѣчеството, изпратили една депутация отъ двама души граждани, Пѣю Красевъ и Ив. Г. Пѣева — да го взематъ назадъ. Но било вече късно. Когато тѣ пристигнали на Сопотския манастиръ, обредътъ билъ вече извършенъ.

— Вие търсите псалта си Василя Иванова, но той е вече Игнатий, казалъ архимандритъ Хаджи Василия на карловскитѣ пратеници.

Тукъ съмъ длъженъ да ви кажа, че нашиятъ херой е билъ нареченъ Игнатий въ подстригването.

После нѣколко дня почернениятъ Игнатий се е завърналъ въ Карлово, разбира се, не самъ и не безъ пазители. Цѣли четиридесетъ дня той престоялъ въ Светогорския калугерски метохъ⁴³. Не се знае, дали излизането му по улицитѣ и срещането му съ грѣшнитѣ миряни е било запретино отъ калугерския катехизисъ, докато борбата между черното расо и буйната душа се помиратъ окончателно, докато изгасне съвършено всичко човѣшко и младо въ тая душа, съ помощта на молитвитѣ и нощнитѣ бдения, или пъкъ самъ

смиреният Игнатий си е наложилъ тази мърка. Така или иначе, но тежко е било презъ тия четиридесетъ деня на неговата душа. Ако Левски не бѣше на осемнадесетъ години, ако неговото подстригване е било отложено къмъ 1862—1866 година, когато между българитѣ бѣха посѣяни тукъ-тамъ по-свѣтли прогресивни идеи отъ скептицизма на деветнадесети вѣкъ, то ние не щѣхме да описваме сега българския херой въ черно расо и съ дълги коси. Казахъ, че той билъ принуденъ да послуша вуйка си отъ голѣма нужда, нужда за лично съществуване. Немислимо е, не може да се предположи даже, че той е билъ жертва на монашески мистицизмъ, поклонникъ на аскетически животъ и на задгробното блаженство. Това не може да се докаже, ни съ духа на епохата, ни съ срѣдата, въ която е живѣлъ Левски, ни съ неговия характеръ и темпераментъ. Следующиятъ фактъ, извършенъ отъ него, когато той е билъ вече черенъ калугеръ, говори въ полза на моето предположение. Единъ отъ прозорцитѣ на карловския протосингелъ гледалъ къмъ пѣтя. Когато Левски миналъ една вечеръ покрай кѣщата на този последния, надникналъ презъ прозорчето. Божиятъ човѣкъ лежалъ на скромната си постеля, а едно младо момиче го гѣделичкало по краката...

— Абе, старъ пръчь, ти като правишъ това, то ние трѣбва да трѣгнемъ по бѣли гащи изъ улицитѣ... казалъ той.

На другия день протосингелтъ се оплакалъ, и нѣколко души почтени старци отишли да събератъ ума въ главата на немирния безбожникъ, който се подигралъ така дръзко съ черковнитѣ служители. Когато тѣ наближили до вратата на келията, Левски ги посрещналъ съ ятаганъ въ рѣка. Съветницитѣ отстѣпили мълчаливо. Вуйчо му е желалъ да го покалугери по две причини: първо, да има вѣренъ човѣкъ, който да събира милостиня, а второ, че споредъ неговитѣ светогорски понятия, когато всѣка година пѣплѣли къмъ Хилендарския манастиръ за успокоение на своята кална съвѣсть не само благочестиви българи, но и богати руски помѣщици и влашки чокои, едва ли не калугерството е било най-блестящата и почетна кариера. Нѣмало тогава българското учителско тѣло; тия последнитѣ се считали селски измикари, на равна степенъ съ влашкитѣ слуги и селскитѣ кехаи.

Дали нашитѣ изводи сж правоподобни, на това ще ни помогне самъ Левски, да подкрепимъ заключението си съ собственитѣ негови дѣла и поведение. Всички тия митарства: калугерска килия и черни броеници, абаджийската игла и напръстникъ, чуждата врата и „чорбаджийскитѣ поучения“,

наместо да убиятъ и задушатъ буйната натура и нейнитѣ пламенни мечтания, нѣщо, което е възможно само съ обикновенитѣ смъртни и слаби същества, — напротивъ, още повече укрепили Васи́ла и го въоръжили къмъ всичко, що пъпли и се стреми да угнетява неговитѣ бедни братя. „Отъ деспотичнитѣ държави излизатъ най-големитѣ защитници на сиромашъта и най-горещитѣ свободолюбци“, говори Милъ⁴⁴, а това е поразителна истина и споредъ насъ. Защо само италианци и поляци бързатъ да увеличатъ редоветѣ на въстаниетѣ за свобода и човѣшко право народи, когато англичанитѣ и други свободни нации симпатизиратъ на борцитѣ, само докато прочетатъ вестницитѣ? Затуй че поляцитѣ и италианцитѣ знаятъ, що ще каже богопомазана крепка дѣсница и папска индулгенция.

И така, нашъ Василъ бърже крачелъ къмъ пълната си възраст, лицемѣричелъ калугерски, показвалъ се, че храни ненавистъ къмъ мирското грѣшно блато; но подъ черното расо горѣлъ силенъ огънь. После четиридесетъ дневенъ затворъ, той почналъ да посещава изново карловското училище, въ което се славѣлъ по него време за добъръ преподавателъ даскалъ Ботю.⁴⁵ Това не продължило много време. Практичниятъ отецъ Хаджи Василий, комуто било длъжностъ християнска да ревизира всичкитѣ „български села, щомъ чу́кне пролѣтъта, не се забавялъ да вземе и Левски подире си — да му помага въ събиранieto на милостинята, да се запознае съ първата обязаностъ на своя духовенъ чинъ. Левски се покорилъ, но вътрешно възнегодувалъ и захваналъ да мисли по кой начинъ да се освободи или отъ вуйка си, или пъкъ изцѣло отъ черното расо. Не веднѣжъ неговото човѣшко достоинство бивало оскърбено и унижено въ обиколкитѣ имъ по селата съ козеньови дисаги презъ врата. Срамувалъ се Левски, нѣмало още перде на неговитѣ очи и тенеке на лицето му, липсвалъ отъ него куражътъ да иска това и онова отъ селянитѣ, безъ никакво право, безъ трудъ и мъки, само съ едно благославяне, съ „Господи помилуй“. Отецъ Хаджи Василий заплащалъ на внука си съ груби поучения и съ калугерска безочливостъ.

Единъ пѣтъ, когато двамата во Христѣ братя се намирали въ с. Арапово, архимандритъ Хаджи Василий предложилъ на подчинения си дяконъ Игнатий да съблѣче отъ гърба си расото и да увие въ него сѣното, което имъ билъ подарилъ единъ селянинъ отъ Арапово — за конетѣ. Това сѣно Левски трѣбвало да пренесе презъ селото по пладне, за да го занесе на друга една къща, където били се уста-

новили. Всѣки може да си въобрази въ какво трѣскаво положение се намиралъ нашиятъ самолюбивъ херой, когато билъ поканенъ да изпълни заповѣдта, просешката заповѣдъ на вуйка си. Той отказалъ.

— Свѣтътъ да се провали, вуйчо, но азъ пакъ нѣма да се унижа дотолкова и като човѣкъ, и като дяконъ, — казалъ той.

Нѣколко неприятни думи се размѣнили помежду имъ посрѣдъ пѣтя, които думи не останали чужди и на присѣстващитѣ тамъ селяни. Малко останало, тия щѣли да се сбиятъ помежду си.

Не само отъ точка зрение да запази своето човѣшкo достоинство е направилъ този отказъ Левски. И други причини го накарали да постѣпи така. Подъ черното расо, на сжщото онова мѣсто, дето трѣбвало да виси светогорски кръстъ, черна броеница и трѣбникъ, стоялъ скритъ и единъ револверъ, който навѣрно щѣлъ да се види, ако Левски си е събличалъ расото.

Тоя фактъ — носенето на револверъ отъ страна на едно духовно лице — е въ състояние да ни убеди, че Левски е билъ разколебанъ, не е служилъ съ присърдце въ кръга на званието си, турилъ билъ вече намѣрение да се впусне въ по-буренъ животъ. Отъ день на день отношенията между отца Василия и дяконъ Игнатия ставали по-обтегнати.

— Азъ, вуйчо, не съмъ турилъ на гърба си черното расо: да ми служи само като сръдство да простирамъ ръка по проситба, — говорилъ той.

Оплакалъ се нѣколко пѣти и предъ родителитѣ си, че му е много тежко да обикаля по селата съ вуйка си: но тоя последниятъ не искалъ даже да чуе, знаялъ той и отъ священото предание, и отъ практика, че единъ вчерашенъ дяконъ трѣбва да бжде като робъ: заради това останалъ неумолимъ предъ сродническитѣ застъпвания, ни на йота не измѣнилъ своята линия на поведение къмъ ученика си и родината си.

БУНТОВНА ПРОБУДА

Въ 1860 година, презъ месецъ декемврий, архимандритъ Хаджи Василий заминалъ за хаджилъкъ. По всѣка вѣроятность, той задигналъ съ себе си крупно богатство, за да запуши алчнитѣ уста на своитѣ иерусалимски събратя, лойни калугери; но на сестриния си синъ, съ когото събиралъ тия богатства, не оставилъ ни една пробита парица за прехрана.

— Проси и се храни, — казалъ той на трѣгване. — Защо носишъ това дълго расо?...

Немилостивиятъ вуйка оставилъ още и коня си на Левски, който билъ длъженъ да го храни отъ своя собственъ залъкъ. Разбира се, че той прибѣгналъ подъ стрѣхата на майка си, съ която раздѣлили скромнитѣ нѣколко гроша, спечелени отъ предене чужда работа. Отъ день на день, Левски ставалъ мраченъ и наеженъ и къмъ турци, и къмъ калугери и чорбаджии, и къмъ всѣка дърмоядна тварь, която не придобивала своята вечеря съ честенъ трудъ и правда*).

Макаръ той и да не бивалъ въ тѣсни съприкосновения съ турцитѣ, но тѣхнитѣ всѣкидневни кепазелъци не му били чужди. Всѣки знае, че турцитѣ не вършатъ нищо тайно, както това става въ цивилизованитѣ държави, гдето угнетенията и хищничествата ставатъ по-тънко и неосезателно, по дипломатически начинъ. Въ Турция нѣма това. Въ Европа казватъ напимѣръ: „За благоприличието, авторитета и честта на страната, така и така постъпете“. Турчинътъ говори обратното, той е по кавалеринъ въ действията си. — „За правото на ножа си, за бабаитлъка ти и името ти, ти не трѣбваше да се криешъ отъ никого“.

Въ отсъствието на вуйка си Левски не стоялъ запрѣнъ въ килията си, както видѣхте по-напредъ, да чете акатиситѣ на Пресветая Богородица и молитвитѣ на свети Василия. Той не закъснѣлъ да събере около си първитѣ свои прия-

* Казватъ, че Василь Левски служилъ при турскитѣ юшурджии⁵⁰ като писарь; но тоя фактъ не се потвърждава отъ домашнитѣ му. Освенъ това той не е знаалъ никакъ турски,⁵¹ а въ такъвъ случай — какъвъ писарь е билъ? — Зах. Стояновъ.

тели, като: Христо В. Пулевъ,⁴⁶ Иванъ Тюрмето,⁴⁷ Георги Рачевъ,⁴⁸ Генко Стойновъ⁴⁹ и пр., съ които заедно той пѣлъ народни пѣсни,⁵² които сж предшествуващъ елементъ на всѣко по-сериозно дѣло, развивалъ помежду имъ идеята за придобиване свобода на България, произнасялъ се противъ калугеритѣ и чорбаджиитѣ и въобще противъ всѣко тогава зло въ България. По този начинъ той сполучилъ да придобие много последователи, между по-събуденичката младежъ, съ които по-насетне почналъ да работи.

Неизвестно, коя година, именно, Карлово е било посещено отъ едничкия тогавашенъ ученъ и патриотъ български Г. Раковски,⁵³ съ когото Левски не закъснѣлъ да се запознае. Повече отъ предположение, ние можемъ да утвърдимъ, че искрата за народна свобода и патриотизъмъ е била разпалена най-много у младия Василъ отъ Раковски. Вижда се работата, че тѣхното познанство не е било само на улицата, защото, споредъ утвъренията на домашнитѣ на Левски, той вземалъ нѣкакви ръкописи отъ Раковски, които преписвалъ на скрито. Твърде е възможно, че тия ръкописи сж били нѣкои отъ съчиненията на последния „Показалецъ, или Горскиятъ пѣтникъ“,⁵⁴ които жадната душа на Левски е глътала пламенно.

На следующата година (1861) дѣдо Хаджи Василъ се завърналъ живо и здраво отъ светитѣ мѣста. Оголенъ и оскубанъ до последната парица отъ хищното грѣцко калугерство въ Иерусалимъ, той се заловилъ отъ единъ пѣтъ да поправи своитѣ разстроени финансии отъ неизчерпаемия калугерски източникъ — просията. За тая целъ той повикалъ Левски и му поръчалъ да се отправи немедленно по селата. Левски, който билъ вече докаченъ отъ по-първитѣ обноси на вуйка си, отказалъ му категорически, че ни расото, ни роднинскитѣ имъ връзки, ни неговото положение не сж въ състояние да го накаратъ да трѣгне втори пѣтъ по селата съ подобна позорна роля. Вследствие на това тѣ се скарали помежду си и скжсали всѣкакви по-нататъшни връзки.

Левски се върналъ пакъ при майка си, при която останалъ да живѣе презъ цѣлата зима до настѣпването на пролѣтътъ (1862). Въ това време въ неговата глава се въртѣли различни планове, единъ отъ други по неосществими. Нему се искало да остави Карлово и да си вземе очитѣ въ далечни страни. Ни пустото безжизнено калугерство, ни тихиятъ градъ Карлово можели да наситятъ и осществятъ неговитѣ велики планове, които и той самъ едва ли е можалъ да опредѣли. Нему се искали приключения, буренъ

живо
ражд
грѣш
защо
на ту
тегли
ната,
ница
и вел
които
ватъ
нимъ
възпи
за хо
срѣда
на Ле
день
мутил
мрачн
човѣк
трѣби
живи
на св
Сърби
пѣди
нетѣ
(
които
няватъ
минал
разказ
наसे
него в
езикъ.
цена п
вало о
мжната
ството
К

*)
че сжщ
танчевъ,
оржние.

животъ и широко поле за работа. Отъ само себе си се поражда въпросъ — защо само Левски не е можалъ да търпи грѣшкитѣ на своитѣ съвременници, лицемѣрното калугерство; защо само той да се въоръжи толкова противъ угнетението на турския ятаганъ, когато съ него заедно сж въздишали и теглили, ако не и повече, милиони сжщества? Тукъ е тайната, въ подобни само явления може да се опредѣли граница между обикновеното и необикновеното, между слабото и великото, между низкитѣ създания и високитѣ характери, които сж рѣдкостъ въ всѣки народъ, и които предшествуватъ смъртната тѣла. Другояче ние не можемъ да си обяснимъ появяването на Левски въ шестдесетата година. Ни възпитание, което е смѣшно да споменаваме, като говоримъ за хора като Левски, ни образование ни пъкъ нѣкаква си срѣда сж повлияли на него. Казахъ, че хиляди съвременници на Левски, съ неговото образование и попѣтия, сж ядѣли на день по петдесетъ прѣчки по петитѣ, но никой не се е възмутилъ така геройски. Ако Левски се бѣше родилъ не въ мрачната епоха на нашето минало, той щѣше да бжде другъ човѣкъ, а не бунтовникъ, къмъ други нѣща щѣше да употребилъ своя талантъ. Естествено, че както всички наши поживи младежи отивали да търсятъ храна и осжществяване на своитѣ мечти най-много въ ближната Ромѣния, Русия и Сърбия, така сжщо и нашиятъ херой мислѣлъ да се пропѣди по изъ тия земи, дето ще може и да хвърли отъ раменетѣ си омазното вече черно расо.

Случаятъ му се представилъ твърде наскоро. Хора, които отъ сърдце и душа преследватъ една целъ, не закъсняватъ да я постигатъ рано или късно. Презъ Карлово преминалъ нѣкой си Иванъ*), татарпазарджиченинъ, за когото разказватъ, че билъ изпратенъ ужъ изъ Букурещъ да кани населението за въстание, което ние не вѣрваме, защото по него време въ Букурещъ едва ли се е чувалъ българскиятъ езикъ. Иванъ е искалъ само да се продаде на по-висока цена предъ простодушнитѣ карловци, което се е практикувало отъ всѣки честитъ българинъ, който е пилъ вода отъ мжтната Джмбавица, и който, като се завръщалъ въ отечеството си разказвалъ е небивали чудесии.

Както и да е, но тоя Иванъ насърдчилъ за прѣвъ пътъ

*) И Панайотъ Хитовъ споменава въ своитѣ записки (стр. 35), че сжщата година се явявалъ въ Сливенъ нѣкой си Иванъ Каратанчевъ, който така сжщо проповѣдвалъ да се вдигне народътъ на оръжие. Не е чудно че тоя Иванъ е единъ и сжщи — Зах. Стояновъ.

Игнатия Левски да се не бави, но да върви към тихия бълъ Дунавъ; много братя имало да го чакатъ оттаткъ. Но това само не било достатъчно. Трѣбвали сж парични срѣдства, тескере, което било като ангелъ-хранителъ за всѣки българи́нъ, и разни други потребности. И започналъ нашиятъ херой да се приготвява за дълъгъ пѣтъ. Въ качеството си на смиренъ дяконъ, той намислилъ най-напредъ да приведе въ действие следующия планъ, който е въ състояние да го характеризира като съ какви идеи се е въодушевявалъ още по него време, докато не билъ видѣлъ какъ живѣятъ хората, докато на гърдитъ му висѣлъ черенъ калугерски кръстъ. Той намислилъ да открадне коня на вуйка си архимандрита, на своя благодетелъ, отъ светогорския метохъ. Това свое намѣрение той не криелъ ни отъ карловци, ни отъ самия си вуйчо. Публично единъ пѣтъ всрѣдъ кафенето, въ присѣдствието на мнозина граждани, казалъ предъ очитъ на Хаджи Василь, че щѣлъ да му открадне коня, който не билъ му заплатилъ пукната пара за толкова години. Разбира се, че никой не повѣрвалъ на думитъ му. Всѣки мислѣлъ, че това е шега.

За пѣтни разноски зетъ му Андрея му далъ 120 гроша, на друго мѣсто си заложилъ калугерското джубе, срещу което така сжщо получилъ 180 гроша. Отъ тукъ, отъ тамъ, той сполучилъ да се приготви надве-натри за пѣтъ. Съ съдействието на сънародниците си можалъ да тури на рѣка и едно кефилеме за изваждане на пѣтно тескере. Останало само да се прекара на рѣка хранения конь на отецъ архимандрита, които чинѣлъ около 3,000 гроша. Ето по кой начинъ можалъ Игнати да се покачи на вуйчовия си конь.

Единъ день, на 3-и мартъ 1862 година, когато приближило да се мръкне, той влѣзълъ въ черковния дворъ на Св. Богородица и се скрилъ въ една килия. Тамъ той чакалъ дордето се притъмни добре, за да се затворятъ вратитъ на клисаря. Когато останалъ той тамъ господаръ на черковния дворъ, излѣзълъ полекичка отъ килията и отишелъ полека да опита дали е отворенъ комшулука на метохския дворъ, гдето живѣлъ вуйка му и, гдето се намиралъ коньтъ. Това билъ единствениятъ начинъ да изпълни той своето желание.

Посрѣдъ нощъ било, когато Левски влѣзълъ въ метохския дворъ и съ прехапана устна приближилъ се до обора. Най-напредъ той посипалъ пѣтя до портитъ съ слама и боклукъ, за да не се чуе тракането на конскитъ стѣпки; после влѣзълъ да отвърже коня, превелъ го презъ черковния дворъ

и
ве
зе
с.
он
по
ко
де
Л
ми
го
а
си
ар
дс
кр

от
се
ст
на

си
те
сел
тв
са
Щ
др
ни

веч
нал
гър
се,
кра
Прс
зах
бия
нае
мог
цаг
се

и излѣзълъ на мегдана благополучно. Разбира се, че револверътъ и камата сж замѣстали кръста и молитвеничето.

Следъ като си прибралъ едно друго отъ кжщата на зетя си, той се яхналъ на хранения конь и хваналъ пжтя за с. Джбени. Не билъ Левски отъ лекомисленитѣ хора, отъ ония, които обичатъ да тържествуватъ и при най-малкитѣ победи. Не се отправилъ той отъ единъ пжтъ да пжтува, въ който случай твърде лесно можаша да го хванатъ, като крадецъ, хората на архимандрита или конашкитѣ заптии. Не, Левски се спрѣлъ въ с. Джбени при своя приятель и едно-мишленикъ Котовъ, комуто разправя вкратце своя планъ, и го изпратилъ да отиде на другия день въ Карлово съ мисия, а той останалъ въ Джбени скритъ заедно съ коня си. Мисията на Котова била да се научи, като какви мѣрки е взелъ архимандритътъ за хващането на Левски, да го разубеди, доколкото е възможно, да прежали своя конь, и да му даде криви сведения, че внукътъ му заминалъ за Калоферъ.

Вуйката на Левски билъ вѣнъ отъ себе си. Той скачалъ отъ земята и говорѣлъ, че ще накаже лудата глава, задето се одързостила да извърши подобна противозаконна постѣпка. Котовъ го оставилъ да му трепери брадата и се върналъ въ Джбени, за да даде отчетъ за ходенето си въ Карлово.

Рано на другия день нашиятъ пжтникъ бутналъ коня си къмъ Пловдивъ. Първата му грижа била да си извади тескере. Никакво препятствие не срещналъ на конака, защото селското му кефилеме, което извадилъ още съ време, било твърде редовно. По него време пжтни тескерета се давали само въ Пловдивъ, а не и въ малкитѣ околни градове. Щомъ той сгъналъ тескерето въ пазвата си, най-сигуренъ другаръ за всѣки пжтникъ, нощно време, безъ да се обади никому, хваналъ татарпазарджишкия пжтъ.

Следъ четири-петъ дѣня пжтуване той поздравилъ една вечеръ старитѣ развалини на града Нишъ. Щомъ пристигналъ на хана, първата му длъжностъ била да съблече отъ гърба си омразното расо и да се разстриже⁵⁶, което, разбира се, безпрепятствено извършилъ. На другия день той вече крачелъ изъ улицитѣ не Игнатий Дяконъ, а Василь Ивановъ. Продалъ коня на вуйка си заедно съ калугерскитѣ дрехи и захваналъ да дири вече срѣдство какъ да премине въ Сърбия. Двама души сърби, съ които той можалъ да се запознае въ Нишъ, и предъ които открилъ намѣренята си, спомогнали му въ това. Въ едно сръбско село близо до границата той преседѣлъ около две недѣли да си почине, а после се отправилъ за Бѣлградъ.

ВЪ ПЪРВАТА ЛЕГИЯ

Въ Сърбия, именно, е отишелъ нашиятъ герой, затова защото презъ сжщата тая година, както е известно, положението на сърбитѣ съ турския въ Бѣлградъ гарнизонъ бѣха твърде обтегнати. Отъ день на день сѣ повече растѣла враждата между двата елемента, и сърбитѣ се приготвявали да нападнатъ единъ день на своитѣ господари, защитени отъ бѣлградскитѣ калета.

Разбира се, че това приготвление на нашитѣ братя не било чуждо и на българитѣ (не на цѣлия народъ, а на ония, които се наричатъ нехрани-майковци, и които оставили своето отечество, за да участвуватъ въ различни сражения ту съ сърби, ту съ гърци, ту съ руси). Още презъ зимата много наши българи, надошли отъ разни мѣста, се разхождали по улицитѣ и чакали уречения часъ, а сръбското правителство, както винаги, имъ обещавало златни гори. Тукъ билъ и Раковски, който издавалъ своя „Дунавски Лебедъ“⁵⁷, Иванъ Касабовъ⁵⁸, който превеждалъ на български езикъ освободението на сърбитѣ, и пр. Самъ Раковски билъ главатаръ на българскитѣ доброволци. Всѣка вечеръ той събиралъ по-развитичкитѣ измежду тѣхъ, на които държалъ различни патриотически лекции изъ българската история⁵⁹.

Въ числото на жаднитѣ слушатели е държалъ първо мѣсто и Василь Левски. Тукъ той можалъ да се запознае съ българскитѣ войводи Илю и Цеко, и съ други още по-събудени българи, съ които горещо разисквалъ въпроса за освободението на България. Всички гнили обещания и прекалени хвалби на старитѣ войводи той слушалъ съ възхищение и ги приемалъ за чиста монета.

На 11 май 1862 година стълкновението⁶⁰ между сръбскитѣ пандури и турския гарнизонъ захванало. Намиращитѣ се въ Бѣлградъ българи не се забавили да се завтекатъ къмъ Стамболъ-капия, когато сръбскитѣ пандури и солдати продължавали да се криватъ изъ Бѣлградскитѣ кафенета*).

*) Това потвърждаватъ и самитѣ сърби (гледай очерка на Н. Поповъ, подъ заглавие Сербия и Порта) — Зах. Стояновъ.

Ето какъ разказва за това събитие Христо Ивановъ, бивши тогава доброволникъ при бомбардирането на Бѣлградъ, и единъ отъ най-старитѣ апостоли, комуто съмъ обязанъ за повечето сведения за живота на Левски.

„Една вечеръ, като отивахме въ театъра, дето се представяше „Косовска битка“, стана тревога по улицитѣ, народътъ се впусна бѣжишкомъ къмъ Стамболъ-капия. Стидохме и ние; но що да видишъ? Гледаме, че речената капия затворена, никого не пушатъ да излѣзе. Минахме презъ кжщата на Коларца, слушаеме гласъ отъ пушки къмъ калето; а отъ вътрешната страна на Стамболъ-капия стои нареденъ турски аскеръ съ пушки. Юзбашията имъ съ гола сабля въ ржката, обърната съ върха надолу. Излѣзохме на пиацата. „Кодъ“⁵¹ кафенето Милоша“ имаше стоварени дървета, отъ които взехме по едно и се отправихме къмъ оная страна, отъ дето се чуваха пушкитѣ. Като пристжпихме нѣколко крачки, гледаме единъ сръбски джандаринъ бѣга насреща ни гологлавъ и вика колкото си може: „Връщайте се назадъ, люди гинуть!“ ...

„Вълнението въ Бѣлградъ се увеличаваше отъ минута на минута. Гражданитѣ бѣгаха единъ презъ други — кой да се скрие, кой да си вземе оржжието, а турцитѣ и кадънитѣ се затваряха въ джамията. Ние, българитѣ, останахме отвънъ града и не можехме да намѣримъ мѣсто да се върнемъ. Излѣзохме до Делийската чешма, но и тамъ като бѣха затворени дюгенитѣ, не можахме да преминемъ. Хванахме пжтеката, която е покрай терезия подъ шансътъ; но като дойдохме до турския топъ, дето вардѣха турски солдати, тия последнитѣ отвориха насреща ни огънь. Ние ударихме на бѣгъ, понеже не можахме да стоимъ насреща имъ безъ оржжие. Куршумитѣ имъ свирѣха надъ главитѣ ни. Най-после влѣзохме въ френското консулато и, като прескочихме шансътъ, излѣзохме на „Господска улица“.

„По-нататкъ изъ улицата срещнахме нашата българска чета въоржжена, начело съ Раковски и дѣдо Илю войвода, които отиваха къмъ калето (Стамболъ-капия). Дадоха и на насъ оржжие, за да ги придружимъ. Нощъта се приближи вече и, споредъ съветитѣ на войводитѣ, трѣбваше да отидемъ откъмъ другата страна, защото желѣзнитѣ врата, каменната стена и многобройнитѣ мазгали на калето, предъ които бѣха насочени турскитѣ пушки, правѣха невъзможно всѣко наше по-нататъшно опитване. Тогава Раковски потегли къмъ Варошъ-капия, която бѣше много по-слаба и лесно

можеше да се развали дървената и постройка. Четата се раздѣли на три отдѣления: едно поведе дѣдо Илю,⁶² друго — байрактарѣтъ му Стоянъ Македонецѣтъ,⁶³ а трето — самъ Раковски. Никѣде не се виждаха сръбскитѣ пандури.“

„Прескочихме презъ шанса и нападнахме отъ три мѣста. Отдѣлението, съ което бѣхъ азъ, влѣзе въ една сръбска къща, отъ която хората бѣха избѣгали, и на която прозорцитѣ гледаха къмъ турскитѣ солдати. Пламнаха нѣколко пушки отъ страна на нашитѣ момчета презъ прозорцитѣ, и турскиятъ юзбашия⁶⁴ падна на земята, заедно съ други двама нефери.⁶⁵ Турскитѣ войници удариха на бѣгъ, и ние се впуснахме подире имъ. Гонихме ги чакъ до Кале-мегдана. Въ бѣгането си тѣ врѣхлетѣли върху едно наше българче отъ градинаритѣ, което бѣха надупчили съ сюнгиитѣ си.“ Подиръ нашата чета вървѣше други единъ байрякъ: българи — градинари и дюлгери съ брадви, търнокопи и мотики, които разсипваха где що се попадне по пѣтя турско здание“.

„Страшно тия викаха и псуваха на всичко що е турско и мохамеданско. Варошъ-капия бѣше станала отъ тѣхъ на прахъ и пепель, която и остана въ наши рѣце. Раковски и дѣдо Илю изкомандваха на момчетата да се отправятъ на Сава-капия. Ония отъ момчетата, които имаха орѣжие, се наредиха наоколо, а дюлгеритѣ и градинаритѣ съ брадвитѣ въ рѣка нападаха на капията. Отъ трѣсѣкъ и плюсѣкъ потрепера цѣлиятъ градъ. Въ нѣколко минути страшната тази капия, която е плашила християнския свѣтъ цѣли вѣкове, се превърна на прахъ и пепель подъ краката на нашитѣ българи.“

„Като превзехме и тая капия, войводитѣ поведоха четата къмъ Делийската чешма на джамията, която бѣше пълна съ турци и кадѣни. Тя бѣше обсадена откъмъ царската бахча отъ капитанъ Джоко,⁶⁶ човѣкъ съ една рѣка и съ единъ кракъ; а нашата чета я заобиколи откъмъ френското консулство. Войводитѣ направиха съвѣщание съ капитанъ Джоко, и се реши да превзематъ джамията съ юрушъ. Нѣколко отъ нашитѣ момчета се нахвърлиха презъ дуvara въ гробищата, за да нападнатъ на прозорцитѣ. Въ това време се блѣсна на небето, понеже валѣше дѣждъ, което даде възможностъ на обсаденитѣ турци да изгърмятъ направо върху ни, и едно отъ нашитѣ момчета се рани твърде опасно. Пушка гръмна отъ височината на минарето. Тогава нѣколко отъ нашитѣ момчета се залепиха на прозорцитѣ и

*) Шикозетѣ.

изпраз
каното
отъ ус

—
зае т

„Г
се пред
джамия
се изп
и най-с
да се г
тѣ бѣх

„Г
болъ-ки
възмож
пада. Е
По едн
турци
и трѣг
изпрати
страни,
отиде
взелъ с

„Г
бѣлгра
на тум
Дюкяни
само се
ето че
които п
пакъ не
Сега тѣ
съ белг
които Р
Нашата
турскит
насилва
това мѣ
на град
князя, з
третия
Ту
защото
роко оп

изпраздниха своите пушки вътре въ джамията върху натъпканото множество. Отчаянъ викъ и кръсъкъ, който излизаше отъ устата на стотина гърла, гръмна въ джамията:

— Капитанъ Джока! На твоите господарски ржце ставаме теслимъ,⁶⁷ — викаха тѣ.

„Тогава се провикна Раковски, че ако тѣ желаятъ да се предадатъ, трѣбва най-напредъ да запалятъ свѣщи въ джамията и да отворятъ вратата. Заповѣдта на Раковски се изпълни на минутата. Вратата на джамията се отвори, и най-старитѣ, почтени мюсюлмани, съ бѣли бради, излѣзоха да се поклонятъ. Заобиколени отъ конвои сръбски жандарми, тѣ бѣха изпратени почтено до въ калето“.

„При пукването на зората ние се намираме при Стамболъ-капия, която искахме да вземемъ съ юрушъ; но не бѣ възможно, защото само отъ едно мѣсто можеше да се напада. Битката продължава чакъ до обѣдъ на другия день. По едно време турското трампе удари на миръ. Колкото турци и кадѣни имаше на пияцата издигнаха бѣлъ байракъ и трѣгнаха къмъ калето, което бѣше вече отворено. Ние ги изпратихме мирно. Събраха се падналитѣ убити и отъ двете страни, сръбското правителство издаде заповѣдъ: всѣки да стиде на мѣстото си и да повърне назадъ всичко, що е взелъ отъ турцитѣ. Миръ настана вече“.

„На втория день обаче, рано сутринта въ вторникъ, бѣлградското християнско население, повечето жени и деца, на тумби-тумби гърти да бѣга изъ улицитѣ вънъ отъ града. Дюкяни и кжщи останаха отворени. Всѣки гледаше да спаси само себе си. Докато се слушаха само пушки да гърмятъ, ето че зареваха и турскитѣ топове отъ калето, гюлетата на които падаха въ града, върху здания и хора. Събраха се пакъ нашитѣ българи подъ началството на своитѣ войводи. Сега тѣ изглеждаха по-войнствено, защото бѣха въоръжени съ белгийски пушки и съ тенекиени левове на калпацитѣ, които Раковски бѣше поржчалъ да изработятъ въ Топче-дере. Нашата чета завзе най-отвореното мѣсто, дето се сипѣха турскитѣ гюлета, да пази влизането на неприятеля, който насилваше да влѣзе. Три дня и три ноци пазихме ние на това мѣсто. Нашето юначество и участие въ бомбардирането на града, вижда се работата, че бѣше дошла и до ушитѣ на княза, защото този последниятъ самъ лично ни посети на третия день и ни поздрави съ благодарителна речъ...“

Тукъ ще прекъснемъ ние разказа на Христо Ивановъ, защото не ни е въ предмета да се впускаме въ дълго и широко описание на бѣлградското бомбардиране въ 1862 го-

дина. Моята целъ е не да покажа участието на българитѣ въ сръбскитѣ работи, а да дамъ нагледна и обща картина на едно събитие, въ което е участвувалъ и нашиятъ "херой", който отдавна се намиралъ вече въ Бѣлградъ. Когато българскитѣ доброволци доближили до Стамболъ-капия, Левски билъ първиятъ, който се метналъ на калето съ гола сабя въ ржка, като сжщински лъвъ. По-напредъ докторъ Рашко⁶⁸ го видѣлъ съ очитѣ си, когато той си извадилъ пищова и пронизалъ гърдитѣ на единъ турски юзбашия, близу до Баталь-джамия. Българската чета въ Бѣлградъ помагала съ такова присърдце на чисто сръбскитѣ работи, съ целъ да се изработи и нѣщо за тѣхното поробено отечество, което пѣшкало подъ османлийския ятаганъ.*) Споредъ свидетелствата на мнозина тогавашни съвременници, лично сръбското върховно правителство обещавало на Раковски и на другитѣ намиращи се тамъ български войводи, че то ще подпомогне да се въоръжи силна българска чета, която да нахлуе презъ границата въ България и да почне святото дѣло. Така увѣрявало сръбското правителство, но до тогава, до като имало нужда отъ здравитѣ български мишици, които искали да употребѣи въ своя полза.

Следъ бомбардирването, обаче, когато то не закъснява да се помири съ турското правителство, нашитѣ българи останали пакъ на пѣсѣка, захванали да дотѣгатъ всѣкому. Всѣки день българскитѣ воеводи настоявали да имъ се даде оржие; но правителството отлагало днесъ за утре и, за да се отърве отъ немирнитѣ гости, изпратило ги е въ Крагуевацъ, ужъ отъ тамъ да имъ се даде исканото оржие. После нѣколко дни раздали имъ само за очи нѣколко ржжидиви и стари пушки, останали отъ Кара-Георгеовото време. Чакали момчетата дълго време, но не имъ се разрешава да се мръднатъ на никжде. Осемъ души отъ тѣхъ, като избрали подобри пушки, побѣгнали една нощъ отъ Крагуевацъ съ целъ да навлѣзатъ въ България. Щомъ сръбското правителство узнало за това, то на часа телеграфирало по границитѣ да пазятъ строго и да хващатъ всѣки българинъ, който би се появилъ и иска да влѣзе въ турско. Следъ три-четири дена нашитѣ непокорни юнаци били докарани вързани като прес-

*) Споредъ увѣрението на мнозина, тази чета се е състояла отъ 800 души българи. Нейното поддържане и въоръжаването ѝ се дължи на князь К. Богориди.⁶⁹ Той е подарилъ около 5,000 минца, които се дали на Раковски чрезъ докторъ Рашко — Зах. Стояновъ.

тжпни
Награ
(
града
минав
-
да изи
татрис
помог
патъ
която
данъ
по нѣ
тѣхъ
прину,
Г
се нас
ски чи
дневна
виятъ
него
служби
В. Чау
сеца, д
Р
князь
работа
отъ мс
Раковс
нието
зъмъ,
подани
друга
—
на реви
присжт
благоп
С
чистост
високи
стъта и
се след

тжпници, на които ударили и по единъ дисциплинаренъ бой. Награда!

Отъ Крагуевацъ цѣлата чета се върнала пакъ въ Бѣлградъ съ цель да помоли Негова Свѣтлость лично да позволи минаването презъ границата на български емигранти.

— Висши задължения ме принуждаватъ да не можа да изпълна желанието на братята българи, — казалъ князътъ.

Нѣмало що да се прави. Събралиятъ се въ Бѣлградъ патриоти, които не били дошли за гечинмекъ,⁷⁰ а просто да помогнатъ на народа си, трѣбвало да се прѣскалъ, да хлопатъ на друга врата. Голи и боси, оставили тѣ земята, върху която проливали кръвъ, върху която дѣлили юнашки мегданъ съ неприятеля. Дрехитѣ си продали тѣ, за да събератъ по нѣкоя пара за пѣтни разноски. Най-голѣмата частъ отъ тѣхъ преминала въ света Ромъния. И самъ Раковски билъ принуденъ да остави Сърбия, по заповѣдъ на правителството.

По-напредъ, преди да се бомбардира Бѣлградъ Левски се настанилъ при единъ господарь, въ този градъ, абаджийски чиракъ, не да печели пусто богатство, а да изкарва дневна прехрана. Когато господарьтъ му се научилъ, че новиятъ калфа е билъ дяконъ, то захваналъ да се отнася съ него по-човѣшки, отколкото съ другитѣ си слуги. На тази служба настанили Левски неговитѣ съотечественици Никола В. Чаушовъ и други. Абаджия той стоялъ само нѣколко месеца, докато се опознае съ по-първитѣ български емигранти.

Разказватъ очевидци, че когато единъ пѣтъ сръбскиятъ князь отишелъ на смотръ на българската чета (вижда се работата преди бомбардирането на града), запиталъ нѣкои отъ момчетата, каква е цельта на тѣхното военно обучение. Раковски, който ималъ най-голѣмъ интересъ отъ благоволенieto на правителството и който, освенъ чистия патриотизъмъ, знаелъ и дипломатическитѣ тънкости, отговорилъ върно-поданно на сръбския господарь, че цельта не момцитѣ не е друга никоя, освенъ да помогнатъ сами на себе си, частно.

— Извергъ! — извикалъ нашиятъ херой и турилъ ржка на револвера си, безъ да вземе предвидъ височайшето приприсѣствие на свѣтлата особа, дисциплината и лицемѣрното благоприличие.

Свободата и благоденствието на неговото отечество, чистосърдечieto му и непривикването му да се лигави предъ високитѣ особи принуждаватъ ни да потвърдимъ истинността на този фактъ, който азъ не можахъ да провѣря както се следва. Ако човѣкътъ, когото видѣхме преди една година

да отдава равни почести на револвера заедно с кръста. Човекът, който се реши въ качеството си на дяконъ да оскверни черковната килия, да открадне коня на вуйчо си и да заръже бедна майка и семейство, който не потрепера когато тури ржка на дългитъ си косми, неприкосновена сестиня и до днесъ за всѣкиго, то не е чудна и тая негова неблагоприятна постъпка.

Шестъ дни стоялъ Левски затворень въ бѣлградската тъмница за тази си дързость. Трѣбва да ви кажа, че той гръмналъ върху Раковски но не можалъ да го улучи.⁷¹

момч
това
това
отиш
съ к
Какъ
срѣд
ако
Буку
гарск
грант
Въ
чувст
пр.,
гръци
своят
не ц
гари
болн
проси
лимси
свети
вало
калты
и въ
гочес

други
богат
джии
си въ
въ оч
нало
позна
за ра

ВЪ БЪЛГАРИЯ

Разбира се, че когато и най-малко компромитираният момчета бѣгали отъ Сърбия, то и нашиятъ херой направилъ това сжщото. За кжде заминалъ той отъ Бѣлградъ, за насъ това остава дълбока тайна.⁷² По всѣка вѣроятностъ, той е отишелъ въ Ромъния — Букурещъ да търси хора и помощъ, съ които да приведе въ изпълнение своитѣ високи планове. Какъ е билъ посрещнатъ тукъ, дали е намѣрилъ поне скромни срѣдства за прехрана, азъ съмъ въ положение да докажа, ако не фактично, то поне виводно. Трѣбва да знаете, че Букурещъ по онова време още не е билъ огнище на българската революционна младежъ, на ония интеллигентни емигранти, които бѣгаха отъ турския сатъръ, а много по-после. Въ това време въ ромънската столица живѣели само безчувствени богаташи: Грудовци, Колоневци, Евлогиевци⁷³ и пр., които още се трудѣли какъ по-добре да изговарятъ гръцката буква, „θ“ и какво окончание да притурятъ на своята фамилия, за да не личи, че е дебело-българска! Ако не цѣли ромъни или гърци, букурещкитѣ тогавашни българи били православни християни. За тѣхъ все едно било болница, колцо ли се поправя, фенерската патриаршия ли проси помощи за изплащането на своитѣ дългове, иерусалимски хитри калугери ли искатъ помощи за поправяне на светитѣ мѣста... Никакво българско общество не сжществувало по това време въ Букурещъ, не сжществувалъ и оня калѣпъ, който се наричалъ Добродетелна Дружина⁷⁴ и въ който се претопявали грѣшнитѣ пари на мнозина благочестиви покойници, подарени ужъ за богоугодна цель...

Освенъ това, ако Каравелова, Ботйова, Стамболова,⁷⁵ и други деятели, много по-късно (1870—1875), букурещката богаташка дружина наричаше: чапкъни, вагабонти и бозаджии и не искаше да ги срещне по улицата, то можете да си въобразите, като каква цена е трѣбвало да има Левски въ очитѣ на тия хора — будно и скромно момче, ненавикнало да казва на бѣлото черно, на черното — бѣло, не запознато съ никаква пуста и фалшива етикеция. Не говоря за раздяконването му, което, ако нѣкой отъ тия благочестиви

християни научеше, на часа щѣше да доложи работата на патриаршеския свети намѣстникъ въ Ромъния.

Ето защо Левски не е останалъ дълго време и въ Ромъния, а е побързалъ да се завърне въ България,⁷⁶ за да бѣде по-близу при своитѣ угнетени братя. Отъ най-напредъ, когато той чувалъ отдалечъ, презъ стотина уста, за дветѣ християнски столици — Бѣлградъ и Букурещъ, съвсемъ други понятия ималъ за хората, въобразявалъ си, че като нѣма тамъ турци — всичко тече по медъ и масло, нѣма подлостъ калпазанство и лъжа. Колко е трѣбвало да тежи на душата на горещия български патриотъ, когато той се сражилъ съ горчивата практика и на скоро се убедилъ, че по-голъма искреностъ и патриотизъмъ съществува въ неговитѣ карловски другари — кундурджии, отколкото въ облѣченитѣ въ скъпоценни кюркове богаташи и надути учени педанти, които туряли много по-високо своя гечинмекъ, отколкото благоденствието на своето отечество. Разбралъ той, че тукъ хората се хранятъ и лъжатъ повечето съ незаслужени хвалби и пустофразьорство — „тѣй и онѣй“ ще направимъ, а на дѣло — положително нищо.

Трѣбвало Левски да бѣга отъ подобни хора. Той можалъ да разбере най-рано отъ всички тази проста и непонятна за мнозина истина, че ако иска човѣкъ да помогне на своитѣ братя, той трѣбва да отиде между тѣхъ. Инакъ ние не можемъ да си обяснимъ неговото завръщане въ България толкова скоро, отъ гдето той избѣгалъ преди една година, като си позволи да извърши и кражба. Не може да се предположи даже, че той е оставилъ Ромъния и Сърбия, защото не е можалъ да намѣри срѣдства за преживяване. Когато хиляди обикновени същества сж намирали добъръ гечинмекъ въ тия страни, то за пѣргавия Левски е било десетъ пѣти по-лесно да направи това.

Отъ друга страна, не можемъ да кажемъ, че само едни горчиви тѣги и отчаяние е изпиталъ Василь Ивановъ въ чужбина. Той видѣлъ какъ охолно живѣятъ хората, гдето нѣма турски ятаганъ, а това още повече го наскърбило, че неговитѣ братя сж осждени на вѣчна погибель. Така сжщо и срещата му съ Раковски и другитѣ български войводи не били просто събитие за него. Отъ всичко чуто и видѣно извлѣкълъ той съществена полза. Колкото за това обстоятелство, че когато Левски се завърналъ въ България, билъ изпратенъ отъ нѣкакъвъ Централенъ букурещки комитетъ, като емисаръ, нѣщо, което утвърдяватъ мнозина, неизвестно на какво основание, това е чиста химера. Никога и съ никой

рабо
куре
спод
е съ
Дру
и съ
бовъ
пода
Чуло
учен
пуща

боти
млад
Разб
не е
дете
българ
тивъ
Хр. Г
наши
столо
Ромъ
пляри
Ботй
Българ
повеч
жата
кално
жина
сж ха

ници
обръи
нови
стенс
Българ
съ та
редъ
цѣли

работникъ въ България не е имало нѣщо общо между Букурещъ и България. Любопитно ще бжде да кажатъ тия господа, кога е сѣществувалъ тоя комитетъ, отъ кои хора се е сѣстоялъ той? Да не бжде Букурещката Добродетелна Дружина, съ своитѣ органи „Отечество“ и „Стара-планина“ и съ шкембеститѣ си членове? Или пъкъ подкупенитѣ Касабовъ⁷⁷, Грудовъ⁷⁸ и пр. отъ ромънското правителство*), които подадоха мемоаръ на всемирния деспотъ Наполеонъ III? Чуло ли се е нейде или видѣло, щото богати хора и надути учени педанти да сж направили добро на своя народъ? Допущаме изключения, но твърде микроскопически.

Василъ Левски, както ще да се види по-нататъкъ, е работилъ въ Букурещъ само съ Каравелова и други нѣкои млади хора, повечето ученици отъ медицинското училище. Разбира се, че мнозина сж го познавали по улицата, но това не е достатъчно. Букурещкитѣ централни комитети „Добродетелни дружини“ не само, че съ нищо не сж подпомогнали българскитѣ движения, но, напротивъ, били сж даже и противъ тѣхъ. Та и другояче може ли да бжде. Разликата между Хр. Георгиевъ⁷⁹ и Панаретъ Рашева⁸⁰ отъ една страна, и нашия Хаджи Иванча Хаджи Пенчовичъ⁸¹ и Григорий Доростолочервенски⁸², отъ друга, е тая, че първитѣ живѣли въ Ромъния, а вторитѣ въ турско. Въ сжщностъ тия сж екземпляри отъ единъ катехизисъ. Четата на Хаджи Димитра, на Ботйова и на Тотя⁸³, апостолитѣ въ 1876 год. преминаха въ България безъ знанието на букурещкитѣ нотабили⁸⁴. Още повече, когато четата на Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата се борѣше на 8 юлий 1868 година съ Вардинското кално блато, Хр. Георгиевъ⁸⁵ и неговата чорбаджийска дружина протестира официално, че хората на Хаджи Димитра сж хайдутѣ и не действуватъ въ името на българския народъ...!

Тия редове азъ написахъ да предизвестя всички поклонници на старото, безжизненото и на химерното, да се не обръщатъ къмъ Букурещъ, когато говорятъ за българскитѣ нови въстания: да не смѣсватъ богатото, ситото и бездейственото — съ угнетеното, честното и идеалното!

И така, нашъ Василъ Левски се завърналъ пакъ въ България, въ своето родно мѣсто, отъ гдето бѣше излѣзълъ съ такава опасностъ, едвамъ преди една година време. Споредъ неговия безименъ биографъ**), той останалъ въ Габрово цѣли осемъ месеца, гдето работилъ за въстанието (1862), а

*) Гледай запискитѣ на П. Хитовъ, стр. 69. — З. С.

**) Гледай в. „Селянинъ“ — З. С.

после се занимавалъ съ абаджилъкъ. Тоя фактъ азъ не можяхъ да провѣря по никакъвъ начинъ. Освенъ това, доколкото ми е известно, българското въстание въ 1862 година бѣше едновременно съ бомбардирането на Бѣлградъ, така щото Левски не е можелъ, въ едно и също време, да бѣде на две мѣста. Можеби, така просто да се е спрѣлъ само въ Габрово, като е искалъ да се опита да работи, съ голѣма предпазливостъ⁸⁶.

Следъ завръщането на Левски въ България, ние стѣпваме на диритѣ му едвамъ въ Калоферъ. Това било въ есенъта въ 1863 година. Въ тоя последния градъ тѣ пристигнали заедно съ нѣкой си Христо Ивановъ⁸⁷, калоферецъ. Въ Калоферъ той се е крилъ и тайно изпратилъ по единъ човѣкъ известие до родителитѣ си въ Карлово, че се е завърналъ и скоро ще си дойде. Въ Калоферъ той преседѣлъ само три дни, отъ тамъ нощно време се прибралъ въ Карлово при майка си. Първата грижа на нашия херой била да си запази пакъ името Игнатий, за да не даде поводъ да се безпокои общественото мнение, да се покаже предъ съгражданитѣ си, че съ нищо не е отстѣпилъ отъ своя духовенъ санъ. За това тѣй поржчалъ на майка си, прави що струва, да му приготви дяконска одежда, докато не се е разчуло, че се е върналъ.

Когато се научилъ Хаджи Василий за завръщането на внука си, не закъснѣлъ да го посети, заедно съ калугера Кирила. Тѣ се били приготвили да му четатъ свети Василевитѣ молитви, но Левски е обърналъ другия листъ. На въпроса, кжде е той ходилъ толкова време. Левски не пожелалъ да скрие нищо и така хладнокрѣвно и откровено говорилъ предъ двамата лицемѣри, щото вуйчо му малко по-малко излѣзълъ изъ търпение.

— Ще те предамъ на турцитѣ, — казалъ той въ гнѣва си.

— А азъ ще да имъ кажа, че ти си ме изпроводишь да викамъ московцитѣ, — казалъ още по-гнѣвно Василий Ивановъ и погледналъ право въ очитѣ на нѣкогашния си благодетель.

Архимандритъ Хаджи Василий опулилъ очи. Той се уплашилъ не на шега и отложилъ своето пастирско намѣрение да прави предателство.

— А що ти направи съ своята коса и съ дрехитѣ си? — попиталъ го втори пѣтъ архимандритътъ, за да тури край на разговора върху предателството.

— Хвърлихъ ги въ Дунава, — отговорилъ нашиятъ херой, безъ да му мигне око.

Ка
на
то
за
От
зѣ
щѣ
жа
ни
се
ко
от
об

др
хв
зр
бѣ
ясн
вет
мес
пок
Ив
Бо
на
от
Ка
„Н
нат

рхима
идѣль
зде чу
и дв
и, пусти
чѣ съ
Андр
да имъ
обаче,
обязан
и отъ
ѣмалъ
тъ отъ
а душ
рошн
на Иг
да из
на съ
разпр
му гл
„Свет
мартъ.
иалъ св
Гюрмет
не съ
тъ Ара
върни
о, кога
ѣбва
бота.

Архимандритът поклатил злобно глава и си излѣзълъ. Като видѣлъ той, че планътъ му за предателство ударилъ на твърде чувствително мѣсто, т. е. че ако той направѣше това, то и двамата съ внука си трѣбваше да попаднатъ въ затвора, пустналъ въ ходъ друго едно сръдство — интригата. Отдалечъ съветвалъ той роднинитѣ на Левски, а най-много зѣтя му Андрея, да не го прибиратъ въ кѣшитѣ си, защото щѣлъ да имъ навлѣче нѣкоя беля на главитѣ. Той не можалъ, обаче, да ги отклони отъ своитѣ родителски или роднински обязанности. Чудно! Хора съ деца, жена и кѣща не се бояли отъ нищо, а единъ старъ скѣперникъ-калугеръ, който нѣмалъ на тоя свѣтъ ни дете, ни коте, който се билъ отказалъ отъ всичко, — треперялъ надъ своята, ужъ Богу обещана душа!

Скроили и ушили на две на три единъ катъ калугерски дрешки на Игнатия, които той навлѣкълъ на гърба си и захваналъ да излиза на улицитѣ. За да заличи и онова подозрение на съгражданитѣ си, което вуйка му билъ така добъръ да разпространява, той започналъ да ходи въ черква, и ясниятъ му гласъ пакъ захваналъ да се раздава подъ сводетѣ на „Света Богородица“. Така той преминалъ зимата до мѣсецъ мартъ. Разбира се, че тукъ-тамъ, и много тайно, той посѣбиралъ своитѣ най-вѣрни приятели, като Тинка Пулевъ, Ивана Тюрмето, и др., предъ които проповѣдвалъ словото Божие не съ кръста, а съ камата. Споредъ свидетелството на Иванъ Арабаджията отъ Царцово, впоследствие единъ отъ най-вѣрнитѣ му другари, той го чулъ единъ пѣтъ въ Карлово, когато стоели на Митко Тачевия дюкянъ да казва: „Ние трѣбва да се посѣбирваме сегизъ-тогизъ“, т. е. да почнатъ работа.

ПЪРВО АРЕСТУВАНЕ.

Но дързостта на Левски съвсем не го спираше. Той си и с собствената своя коса не останали така ненаказани. Тахиръ сеизинъ,⁸⁸ отъ по-напредъ при архимандритъ Хаджи Василий, който въ това време се намиралъ въ Пловдивъ, като се научилъ за завръщането на Левски, известилъ на турското правителство, че дяконътъ, който билъ открадналъ коня на Хаджи Архимандрита, се е завърналъ вече въ Карлово.⁸⁹ Отъ Пловдивъ не се забавили да изискатъ Левски. Когато това известие се получило въ Карлово, полицията багисала бащината къща на Левски, гдето го хванала. Затворили го въ конака, при всичкитъ молби на зетя му, да го оставятъ подъ поръчителство, за да отиде самъ да се представи въ Пловдивъ. Както самъ Левски, така и близкитъ му роднини се силно съмнявали, че работата не е само за коня на вуйка му, но че нѣкой го е предалъ и за политически работи.⁹⁰ На основание на това съмнение, Левски поръчалъ на зетя си да му достави въ затвора отрова и ножъ, съ които той искалъ да посегне на живота си, въ случай че захванатъ да го мъчатъ да изказва политически работи.

Когато бедната му майка се научила за всичко това и го посетила въ затвора съ сълзи на очи, Левски я осъдилъ жестоко да не жали за него. Той искалъ да направи отъ слабата и милостива жена студень камък! После нѣколко

⁸⁸) Христо Ивановъ, който по това време се намиралъ книго-везецъ въ Пловдивъ, увѣрява, че Левски билъ предаденъ отъ сж-щия си вуйка: „Като се научихме, че въ затворътъ е докаранъ дя-конътъ, говори той, то събрахме се нѣколко души и отидохме да поимъ г. Н. Герова и Докторъ Рашка, да го пуснатъ подъ поръ-чителство. Тѣ се обещаха. После посетихме дякона въ затвора, който ни каза, че вуйка му Хаджи Василий го предалъ на турцитъ, че билъ бунтовникъ и кодилъ въ Сърбия. На общината извикаха Хаджи Василий, когото осъдиха да не носи патрахилъ една година и му казаха, да дойде на конака и каже на турцитъ, че той е наклеве-тилъ Левски, заради коня си само, а не че билъ бунтовникъ. Следъ три месеца затворъ Левски се освободи... Захари Стояновъ.

дни
бъл
тес
му
пжт
съ 1
над:

общ
на п

казв
бил
имаг

наши
Левс
кимв
тѣ в
назад

Тодо

осво

му Х
който
текал
ворен
му, ко
нищо

Пловд
— чор
мощъ.
сложне
да мол
Ние ви
Левски
на Цок
джия
Каблиш
това ?

дни той билъ изпратенъ за Пловдивъ заедно съ още единъ българинъ отъ Сопотъ, който така също билъ затворенъ за тесkere. Майка му и зетъ му се впуснали да отидатъ подире му да го придружатъ до Пловдивъ, но ударили изъ другъ пътъ и не могли да го достигнатъ. За да не бжде съвсемъ съ голи ржце, тя се помолила на съгражданина си Ив. Фурнаджиевъ⁹⁰ да ѝ даде въ заемъ 100—200 гроша.

— Съ подобни хора азъ не искамъ да имамъ нищо общо, — отговорилъ благоразумниятъ гражданинъ, като че на паритъ, които щѣлъ да заеме, било написано неговото име.

Никой не помогналъ на Василевата майка, а това показва, че сититъ и ония, на които било охолно около врата, били противъ Левски. Та и другояче не може да бжде. Той ималъ на страната си бедната и угнетена младежъ.

Чакъ до с. Черпелий, два часа надалечъ отъ Пловдивъ, нашитъ двама пътници достигнали заптиитъ, които карали Левски и другаря му. Отъ далечъ тѣ поздравили хероя съ кимване на очитъ си, скритомъ отъ заптиитъ. До Пловдивъ тѣ вървѣли подиръ конвоя на 100—200 крачки разстояние назадъ.

Когато влѣзли въ града, Левски срещналъ на моста Тодораки Кесяковъ,⁹¹ комуто извикалъ:

— Нѣмамъ нищо! Помогнете ми!

Кесяковъ не се отказалъ да подеествува отпосле за освобождението му.

Въ Пловдивъ Левски билъ туренъ въ затвора. Братъ му Христо, който се намиралъ това време въ Пловдивъ и който се научилъ отъ майка си за сждбата на Дякона, заваркалъ се при ефендетата да узнае, по какви причини е затворенъ братъ му. Зарадвалъ се той, зарадвала се и майка му, когато чули, че единствената вина на Левски не е за нищо друго, освенъ за открадването на вуйчовия му конь.

Дълго време сродниците на нашия херой се маяли изъ Пловдивъ, на много ефендета, кетипи и на наши мемлекетъ — чорбаджиларъ хлопали тѣ вратата, но отъ никжде помощъ. Нѣмало помощъ не за това, че работата била много сложна, но за тая проста причина, че съ голи ржце отивале да молятъ тамъ, гдето сж трѣбвали пари, а не човѣколюбие. Ние видѣхме колко пари е искала сиромашката майка на Левски отъ Ив. Фурнаджиевъ. Не заминали тѣ и портата на Цока Каблишкова, тогавашенъ български намяля чорбаджия въ пловдивския конакъ. Но помогналъ ли е Цоко Каблишковъ на нашитъ просители? Трѣбва ли питане и за това? Нуждни ли сж обяснения? Азъ апелирамъ къмъ всички

съвременници, който отъ тѣхъ знае да е чулъ или видѣлъ, че нѣкой конашки българинъ е направилъ нѣщо добро, то нека ми го покаже, за да му запиша името съ златни букви. Ако Хаджи Иванчо Хаджи Пенчовичъ⁹² прибърза най-напредъ да подпише смъртната присжда на нашия герой, ако Стефанъ Карагьозовъ⁹³ отъ Търново употреби най-големъ строгостъ и хитрина върху му, за да признае писмата си съ подписъ К е ш и ш ъ, че нему принадлежатъ, то можемъ ли да искаме противното отъ по-малкитѣ чорбаджии, като Цока Каблишковъ? Присѣтствувалъ съмъ на повече стъ двадесетъ истиндака въ България по разни градове, видѣлъ съмъ много чорбаджии, срѣщалъ съмъ се и съ стотини приятели, които сж ги видѣли; всички едногласно потвърждаватъ:

— Пази Боже отъ нашитѣ конашки ефендета!

Ако турскиятъ мюдюринъ⁹⁴ пита:

— Приемашъ ли си редовно храната, чорбаджията отговаря низкопоклонно:

— Не трѣбва да се дава хлѣбъ, ефендимъ, на тия кучета.

Та и другояче не може да бжде. После танзиматътъ, когато и българитѣ имали вече право да иматъ свои хора въ конашкитѣ работи, какво сж направили турцитѣ? Събрали всички кепазета изъ България, които нѣмали ни съвѣсть, ни Богъ, ни вѣра, и ги поставила изъ конацитѣ да казватъ само „еветъ“⁹⁵ и да цапатъ имзитѣ⁹⁶, безъ никакво понататъшно съпротивление. Тѣ били слѣпи орждия въ ржцетѣ на агитѣ. Не говоря за старитѣ чорбаджии, които сж сжществували до преди 40—50 години, докато на българитѣ не било позволено още да носятъ фесове и да заседаватъ въ конака. Тѣ били, ако не български родолюбци, което бимо немислимо тогава, то поне — благочестиви християни. Колко манастири, черкви, па даже и училища, тукъ тамъ, се дължатъ на тия наши първенци! Идете на Света Гора, на Рилския манастиръ, на Бачковския и пр. и вие ще се уверите, кой е ктиторъ и приложникъ.⁹⁷ Мрачната епоха на чорбаджилъка е нова. Но за това — другъ пжтъ. Щастливъ се считамъ, че само единъ фактъ мога да констатирамъ, дето и въ душата на турско ефенде се е проявила висока и благородна черта. Азъ говоря за Илийчо Ефенди⁹⁸ отъ Видинъ.

Когато турското сѣдилище въ Русчукъ, презъ 1876 година, осѣди на смъртъ осемнадесетъ души борци, повечето отъ четата на Ботйова, въ числото на които бѣха и двама души апостоли, Обретеновъ⁹⁹ и Заимовъ¹⁰⁰, Илийчо Ефенди

се отстъпи въ качеството си на защитникъ, и такава патетическа речъ произнесе въ полза на осъденитѣ и въ щета на правителството, щото заседаващитѣ български ефендета, които бѣха ударили преди малко имза, затрепераха на мѣстата си, а подстриганитѣ бради на турскитѣ сѣдници заиграха отъ ядъ. Смъртното наказание се замѣни съ пожизнено заточение.

Отъ кѣщата на чорбаджи Цоко Каблишковъ сроднитѣ на Василъ Левски отишли при Найдень Геровъ.¹⁶¹ Старииятъ български патриотъ, комуто Дяконътъ билъ известенъ вече, приелъ просителитѣ твърде учтиво.

— Нѣмаше ли за Василя да бѣга въ Сърбия и Ромъния? Не знае ли той, че въ турското царство като него хора не могатъ да живѣятъ? — казалъ Н. Геровъ.

После той се обърналъ къмъ зачудената майка, която за пръвъ пѣтъ чула подобенъ отзивъ за сина си, и на която казалъ, че тя трѣбва да се гордѣе, че е родила такъвъ синъ. Нѣколко още съчувствени думи отъ страна на Н. Геровъ, който обещалъ и лично да подействува за Левски, ободрили убитата майка.

Въ Пловдивъ билъ повиканъ отъ страна на турското правителство и вуйката на Левски, архимадритъ Хаджи Василий, въ качеството си на тѣжителъ, който и не се забавилъ да се яви. Но слава Богу, че той тукъ се показалъ повече човѣкъ, отъ страхъ може да му не навлѣче Левски нѣкоя беля, за което бѣше му казалъ вече въ Карлово. Правителството полюбопитствувало да знае кѣде е ходилъ Левски въ разстояние на една година, на което той отговорилъ, че търсѣлъ случай да постѣпи въ нѣкое училище. Запитали го и за тескерето му, за което, като се научили, че го оставилъ ужъ въ Видинъ, поискали да го изпратятъ до тоя градъ по етапенъ редъ, но като видѣло правителството, че други причини за обвинение нѣма, освободили го.

*

Въ Пловдивъ Левски останалъ за нѣколко деня. Тукъ той можалъ да намѣри достатъчно число приятели, които съчувствували на неговитѣ идеи. Малко по малко той станалъ известенъ. Вуйчо му отказалъ вече категорически да го приеме още единъ пѣтъ при себе си, подъ предлогъ, че като билъ извършилъ вече една кражба, не заслужавалъ никаква милость. По настояването, обаче, на нѣкои пловдивски граждани предъ вуйча му, тоя последниятъ едвамъ склонилъ да спомогне на Левски, за да остане въ пловдивското училище.

Неизвестно по какви причини той не останалъ въ Пловдивъ повече отъ единъ месецъ, при всичко че нѣмало никакво препятствие за това. Може би, че той не е намѣрилъ поле за деятельность между пловдивската младежъ. Върналъ се Левски въ Карлово и пакъ захваналъ да служи въ черква като дяконъ, съ съгласието на вуйка си. Трудилъ се той да поддържа добри отношения между себе си и почтеното общество, но късно било вече. Отдавна между него и между алъшъ-веришкото общество била препрѣчила черна котка. Укори, хули и гласове отъ негодувание започнали да се сипятъ върху му, че той е вече нетърпимъ, далъ е достатъчни доказателства, че нѣма да стане човѣкъ, не обича парата. Ако Левски, по примѣра на вуйка си, ходѣше да бѣли орталъка съ немилостива проситба, ако той бѣше изялъ правото на нѣколко вдовици, да стане пара-сейбия човѣкъ, то нѣма съмнение, че карловското висше общество щѣше да го запише въ числото на умнитѣ си и достойни хора!

Вуйчо му архимандритътъ, на когото най-много натягвали, че държи Левски при себе си, решилъ да вземе по-строги мѣрки за изкоренение на злото.

— Ти трѣбва да отидешъ за нѣколко време въ Рилския или Хилендарския манастиръ, — казалъ той на Левски.

Левски отговорилъ:

— Да помисля.

Но вътрешно той се решилъ вече, че е време да дойде до крайности, да хвърли маската на калугерското лицемѣрие и да обяви борба противъ своитѣ глупави съвременници

с
б
н
к
д
с
г
в
н
из
н
да
ка

къ
ма
вн
съ
то
же
то
то
ци
ка
веч
гар

бож
дяти
вѣрс
дани

ЛЕВСКИ ХВЪРЛИ РАСОТО

Било тържественъ день — Възкресение, вториятъ день — 1863 година, когато богобоязливото карловско население се натискало въ храма Света Богородица, за да чуе словото божие. Отдавна събранитѣ забелязали, че дяконъ Игнатий не се явявалъ още въ черква, за да заеме своето мѣсто въ качеството си на пѣвецъ. Той последниятъ не се забавилъ да се яви, но не дяконъ Игнатий, облѣченъ въ черно расо, съ капа на глава и дълги коси, а Василъ Ивановъ съ остригани коси, въ еснафски костюмъ, какъвто носятъ карловци! Всички били поразени отъ постъпката на Левски. Той привлѣкълъ вниманието и на мъже, и на жени, и на старо, и на младо. Свещеникътъ даже, който въ това време кадѣлъ изъ черквата, билъ принуденъ да се обърне и да спре за нѣколко минути махалото на кадилницата. А Левски изглеждалъ спокоенъ, мжчилъ се да запази пълно хладнокрѣвие, като че ли нищо не е станало.*)

Защо той решилъ да се разкалугери¹⁰² именно на такъвъ тържественъ день — Великдень, когато хората най-малко били заети съ своята работа и най-много обръщали внимание на чуждитѣ погрѣшки и недостатки, никой не е въ състояние да знае. Азъ се осмѣлявамъ да предположа, че той е искалъ да произведе по-голѣмо впечатление, да покаже на мало и голѣмо, доколко калугерството е пусто, какъ той го презира и не се бои отъ неговитѣ правила. Освенъ това, въ тази постъпка на Левски се е криело нѣщо агитационно. Той желалъ да докаже на съгражданитѣ си, че калугерството и неговитѣ ржждявали понятия сж отживѣли вече своя вѣкъ; нови хора и нови идеи сж нуждни за България...

*) Въ границитѣ на българския характеръ е било, щото набожнитѣ карловци да бѣха се впуснали върху Левски и да го изпждятъ отъ черквата. Защо това не е станало, азъ не зная. По всѣка вѣроятность, Левски е успѣлъ вече да докаже на своитѣ съграждани, че не е цвѣте за мирисане. — З. С.

Нѣколко дня хероятъ на градеца Карлово билъ дяконътъ Игнатий. Въ всѣка българска къща предметътъ на разговоръ били неговото расо и косата му. Когато излизалъ по улицитѣ, тълпи отъ любопитни се трупали да го гледатъ.

— Господь нѣма да се стърпи. Той ще да отвори небето да изсипе върху главитѣ ни огънь и камъни, — говорѣли хаджиитѣ и свѣтогорцитѣ, които се хранѣли отъ даване пари съ тежка лихва.

— Ще да потопаи той най-напредъ нашия градъ, въ който се е родилъ такъвъ дяволъ, — говорѣли втори и въздишали отъ сърдце и душа.

— Камъкъ и дърво да е родила майка му, — допълняли старитѣ баби и се прекръстяли набожно.

А Левски плувалъ херойски надъ безсъзнателнитѣ и заблудени свои съотечественици. Подсмивалъ се той надъ тѣхнитѣ вѣрвания и понятия, смѣло вѣрвалъ по своя начертанъ пѣтъ, предъ никого не лицемѣрничелъ, отъ нищо свето и заветно не се боялъ.

Вуйчо му не билъ ни на небето, ни на земята. Той си кжсалъ парцалитѣ и самъ не смѣлъ да се подаде изъ града за постѣпката на своя внукъ. Следъ нѣколко дни Левски посетилъ единъ день училището, но учителътъ Даскалъ Димитъръ, за честта на заведението и за името на града, не приелъ отстѣпника. За Левски нѣмало вече животъ и поминѣкъ въ Карлово. Той напустналъ наскоро родния си градъ и излѣзълъ да търси прехрана по околнитѣ села, между простолудието, гдето обичаитѣ и понятията не се ценятъ до фарисейска степенъ. Въ село Войнягово, два часа далечъ къмъ югозападъ отъ Карлово, той сполучилъ да се услови за учитель, която длъжностъ изпълнявалъ около една година.

е
б
в
а
Е
с
н
в
в
К
т
тс
ю
ст
ва
ст
на
В
че
се
ст
Ле
на
нѣ
въ
се

и
дъ
на

зак
на
Во
вир

НАРОДЕНЪ УЧИТЕЛЪ

Отъ дейността на Левски въ село Войнягово¹⁰³ ни е известно само това, че неговата скромна даскалска стая била преобърната на свърталище, въ което намирали покровителство всички волни (бездѣлници), преследвани отъ разни агащетини и компрометирани предъ правителството хора. Единъ отъ неговитѣ приятели, Петъръ Поповъ, който го посетилъ по това време въ Войнягово, разказва, че вратата на неговата стая не се затваряла ни дено, ни ноще, нѣщо, което въ турско време бѣ почти невъзможно. Всѣки можелъ да влѣзе при него, което време пожелалъ. Въ това време изъ Калоферската планина ходѣла чета юнаци, която била въ тѣсни сношения съ войняговския даскалъ. По нѣколко дни той се изгубвалъ отъ селото и ходѣлъ въ планината при юнацитѣ,¹⁰⁴ на които носѣлъ едно-друго. Твърде често той събиралъ по-събуденитѣ селяни около си, на които разказвалъ изъ далечъ разни патриотически сказки, трудѣлъ се да събуди въ тѣхъ чувството на патриотизъмъ. Отдавна войняговчани имали съ съседитѣ си джбенчани, споръ за мѣра. Въ едно сборичване помежду имъ Левски се турилъ на чело на войняговчани, и такова поражение нанесалъ на съседитѣ имъ, щото мнозина паднали ранени и отъ дветѣ страни, между които имало и турски заптии. Разбира се, че Левски малко го е болѣло сърдцето за царската мѣра, принадлежала ли тя на джбенци или на войняговчани, но отъ нѣмане по-сериозни занятия той предпочиталъ да се мѣси въ чисто селскитѣ работи, искалъ да приучи българитѣ да се биятъ и сражаватъ¹⁰⁵.

Неустрасимъ човѣкъ билъ той. Неговата решителностъ и дързостъта му сж баснословни. До тукъ азъ съмъ се въздържалъ да го характеризирамъ съ голи думи, защото понагатѣкъ самитѣ му дѣла ще да говорятъ за това.

Турското правителство, колкото и да бѣше по-слабо и заспало по тия времена, не закѣснѣло да обърне внимание на войняговския даскалъ. Много заптии, които посещавали Войнягово, оплаквали се на своето началство, че селянитѣ вирнали глава, не турятъ много масло въ яйцата, за което

билъ причина даскалътъ. Левски билъ подозрѣнъ. Това той знаелъ отъ всички най-добре и единъ день (1865) той заминава набързо въ Добруджа, вѣроятно, за да бѣде по-далечъ отъ Карлово. Въ с. Еникьой, тулчанско, той се условилъ пакъ за учителъ, гдето стоялъ не повече отъ 6—7 месеци. И тукъ дейтелността на нашия херой не се ограничила само съ даскалския девитъ¹⁰⁶ и съ безжизнения букваръ. Всичко младо и идеално, каквото е можело да се намѣри по него време въ едно село, обиколило нашъ Василя. Въ тази именно епоха нашето отечество било нападнато отъ хищнитѣ черкезски банди, които нашитѣ братя руси ни бѣха изпратили, като че ли турскитѣ капасъзи да бѣха малко. Левски организиралъ българска чета, съ която искалъ да противодействува на черкезитѣ. По сбороветѣ, сватби и други увеселения, които ставали по околнитѣ села, той не изпускалъ простия случай да се яви съ своитѣ близки другари. И съ слова, и съ действия се трудилъ той да разбуди заспалитѣ свои съотечественици, устроилъ игри въ надхвърляне на камъци и надскачане между младитѣ, които той надминавалъ въ всѣко отношение. И до днешенъ день на поляната отвънъ село Еникьой се виждатъ забити колове, за които жителитѣ на селото разказватъ, че пространството между тѣхъ е прескачано отъ нѣкогашия имъ Даскалъ Василь.

„Това е левска крачка“, — говорѣли присѣтствуващитѣ. Твърде е вѣроятно, че нашиятъ герой се е възползувалъ отъ това сравнение да се нарече Левски,¹⁰⁷ който прѣкоръ не е сѣществувалъ нито въ семейството му, нито въ рода му. Догдето той живѣлъ свободно въ Карлово (1865—1866 г.) това име не се е чувало. Въ 1868 година мнозина го знаели вече Левски.

Отъ с. Еникьой Левски отишелъ въ с. Конгасъ, така сѣщо тулчанско, дѣто не останалъ повече отъ 3—4 месеца. После той се връща сѣщата година (1866) въ Карлово, отива до Пловдивъ, но скоро трѣбвало да бѣга, защото турското правителство не било забравило още дѣлата му въ с. Войнягово. Най-напредъ билъ повиканъ въ конака братъ му Христо, който живѣлъ въ Пловдивъ, и когото питали за брата му — каква работа върши и на кѣде се намира. Левски билъ известенъ въ Карлово за разпорежданията на властѣта и скоро взелъ мѣрки, за да се запази. Като не можалъ да остане дълго време въ Карлово, дѣто не било възможно да се скрие, той трѣгналъ за Ромъния презъ Габрово и Шипка.

Въ Ромъния пристигналъ благополучно нашиятъ херой

въ тая именно минута, когато всѣки градъ билъ препълненъ съ млади патриоти, емигранти отъ България. Сега той намѣрилъ ромънскитѣ българи, не Добресковци и Колоневци, както тѣ били въ 1862 година, а чисти българи. Тѣ били отишли много напредъ въ разстояние на 4—5 години. Различни общества, тайни и явни, каквито и да били тѣ, пакъ сполучили да въздигнатъ българщината на доволно висока степенъ. Издавали се вече нѣколко български вестници, работилъ твърде деятелно и Раковски, съ своитѣ охтичави гърди, имало мнозина български студенти изъ ромънскитѣ училища, съ една речъ — българщината и българскиятъ езикъ отдавна се ползували съ право на гражданство. Отъ друга страна, Критското въстание, за успѣхитѣ на което тържествували всѣка вечеръ изъ Ромъния разпаленитѣ елински патриотета, и което не малко стресна балканскитѣ православни народи, вдѣхнало куражъ и идея на нашитѣ емигранти.

ЧЕТНИКЪ ВЪ БАЛКАНА

Приготвяли се две чети да минатъ презъ Дунава въ България, едната подъ предводителството на Филипъ Тотя, а другата — на Панайотъ Хитова¹⁰⁸. Въ дружината на тоя последния влѣзълъ и нашиятъ херой. Той билъ избранъ за байрактаръ на четата, която се състояла отъ тридесетъ души момчета.

Въ края на месецъ юний 1867 година тя преминала Дунава подъ малкия градецъ Тутраканъ срещу най-буйния Дели-Орманъ, кждето турското население употребява най-дебелитѣ шишенета. Минали край селата Кусой, Турлакъ, Попово и набили непроходимото Герлово. Нашъ Левски билъ единъ отъ най-пъргавитѣ и решителни момци. Но ако не бѣше той такъвъ, биха ли го избрали за байрактаръ! Тамъ, гдето четата намирала малко спокойствие и безопасностъ отъ страна на многобройнитѣ потери, той повѣрлявалъ байряка другиму и отивалъ по селата да проповѣдва всеобщо въстание. Когато четата дошла въ Карловския балканъ, късно една вечеръ той се отдѣлилъ отъ нея и тръгналъ за Карлово, като оставилъ оржжието си въ една нива. Облѣченъ въ сливенски гайтанливи потури, и влѣзълъ незабелязано въ кжщата на Христо Райковъ. Дордето не билъ се приближилъ до града, на пжтя, близу до мѣстото Гюрешъ-кърж, той попадналъ случайно на единъ турски караулъ отъ трима души. Преспойно се хвърля въ хендека на единъ гюль и, безъ да стане нужда да употребѣи оржжие, успѣлъ да пропжди турцитѣ.¹⁰⁹ Уплашени, тѣ известили на мюдюра, че видѣли страненъ човѣкъ (думата комита нѣмаше тогава право на гражданство), който идѣлъ за града. Въ Карлово Левски донесълъ нѣкакви писма за Михайловски и поискалъ различни потрѣбности за четата. П. Попова той изпратилъ до Станча Кожухарина за двадесетъ чифта мешинени царвули.

Преди нѣколко дни били откарани за Пловдивъ двама души отъ приятелитѣ на Левски, Иванъ Тюрмето и Христо Пулевъ, заподозрѣни, че давали барутъ на момчетата. При-

сжителстващитѣ въ доме на Христо Райковѣ съ прискърбие съобщили това произшествие на Левски.

— Всинца ви да бѣха затворили, още по-добре щѣше да бжде, отговорилъ той. — Това е знакъ, че нашето дѣло успѣва.

На другия день въ тъмни зори нашиятъ херой оставилъ Карлово. Той преминалъ презъ Шамъ-махала направо презъ нивята и поелъ балканскитѣ пжтеки. Карловскитъ мюдюринъ изпратилъ сжщия день потеря подъ началството на Дженджи Хасана и Хаджи Мустафа, които се върнали, безъ да направятъ нѣщо. Левски достигналъ четата въ Златишката планина.

„Въ това време единъ турски офицеръ“, говори Панайотъ Хитовъ въ своята книга, „помолилъ правителството да му даде позволение да иде въ планината и да донесе главитѣ ни. А байрактарьтъ (Левски) се известилъ за това и побърза да ни яви. Като седѣхъ единъ день върху единъ камъкъ и гледахъ низъ полето съ телескопа си, то видѣхъ този офицеръ, че дойде при едни овчари, които не бѣха български, и замръкна при тѣхъ. Азъ отидохъ вечерята въ мандрата, уловихъ одного отъ овчаритѣ и попитахъ го, какво е търсилъ при него турчинътъ. Овчарьтъ ми рече: „Турчинътъ дохожда при насъ да му дадемъ овчарски дрехи, съ които иска да преоблѣче дружината си и да дойде при васъ и да ви излови“. — „Дайте му дрехитѣ си, но после да не се оплаквате, когато ви ги донесатъ изпродупчени отъ нашитѣ куршуми“, казахъ азъ и си заминахъ. Следъ три дни ето че иде офицерътъ, преоблѣченъ въ овчарски дрехи. Тоя турчинъ мислѣше, че ние не го познаваме, и вървѣше къмъ насъ съвсемъ свободно. Наредихъ момчетата си и заржчахъ имъ да не стрелятъ, доде имъ не дамъ знакъ. Турцитѣ трѣбваше да минатъ покрай насъ, следователно, ние можехме да ги ударимъ твърде лесно. Пжтьтъ се намираше петнайсетъ крачки далечъ отъ насъ. Всичко това бѣше добро, но когато на единъ човѣкъ е сждено да умре, то ни единъ дяволъ не може да го спаси. Турцитѣ се приближиха до насъ, безъ да знаятъ, че ние сме се скрили въ тревата и че ги чакаме съ нетърпение: дойдоха срещу насъ. Азъ запретиохъ на момчетата да стрелятъ, защото нѣмахъ намѣрение да нападамъ, но турцитѣ търсѣха белята си и се приготвиха да ни нападатъ. Трѣбваше да се биемъ. Всѣко мое момче си избра по едно дърво, скри задъ него тѣлото си, запна пушката си и се приготви.

— Гледайте да ударимъ офицера, защото турцитѣ ще се разбѣгатъ безъ своя предводителъ и ще ни оставятъ на мира.

Щомъ изрекохъ тия думи, пушкитѣ на момчетата припръщяха и удариха офицера и още двама низами. Останалитѣ се разбѣгаха. Отъ това мѣсто ние се опжихме къмъ Троянския манастиръ и дойдохме близо до Тетевенъ при рѣка Рибарица. . .“

Следъ това четата имала малки сражения съ турскитѣ потери около Златица и безъ да извърши нѣщо по-сериозно, презъ Пиротскитѣ планини влѣзла въ Сърбия.

ВЪ ВТОРАТА ЛЕГИЯ

Въ Сърбия отишелъ и Василь Левски. Разбира се, нему съвсемъ не било по волята да живѣе между сърбитѣ, но нѣмало що да се прави. Пжтътъ му за България билъ вече заграденъ. Въ сжщата тази година, (1867) презъ зимата, сръбското правителство позволило съставянето на една българска легия въ Бѣлградъ, въ която да се учатъ на военно обучение българскитѣ емигранти. Условията били, че това обучение щѣло да трае до напролѣтъ, а следъ това момчетата ще минатъ въ България. Находящитѣ се въ Бѣлградъ емигранти разпратили известие до своитѣ приятели въ България, че желаещитѣ освобождението на своето отечество, трѣбва да побързатъ да дойдатъ въ Бѣлградъ, за да увеличатъ числото на ученицитѣ. Скоро българската легия брояла вече до 200 души момчета изъ разни градове въ България. Приемали се само ония, които знаели да четатъ. Въ тая легия се записалъ и Левски. Христо Ивановъ, който пристигналъ около Никулденъ въ Бѣлградъ заедно съ нѣкого си Грековъ,¹¹⁰ разказва, че намѣрилъ вече тамъ Левски, облѣченъ въ войнишка униформа.

Но скоро той се разболѣлъ отъ опасна болестъ. Лежалъ нѣколко месеца въ болницата и отъ нередовно гледане дошелъ до умирање. Другаритѣ му българи, чрезъ сръбския министъръ, сполучили да го извадятъ отъ болницата и настанятъ въ особена кжща. Болестъта му отъ день на день вземала все по-лоши размѣри: трѣбвало да му се направи операция. Двама частни доктори се наели да му направятъ операцията. Тѣ му разпнали стомаха и благополучно извършили операцията, по причина на която той останалъ още дълго време на легло, така щото много малко можалъ да служи въ легията¹¹¹.

Между това, тази легия, както е известно, не могла да се удържи за дълго време, да донесе очакванитѣ плодове. Скоро между българскитѣ ученици и сръбскитѣ професори се разгорѣла отчаяна препирня. Военнитѣ преподаватели не захъснѣли да покажатъ своя квасенъ патриотизъмъ предъ нашитѣ момчета. Тѣ хулѣли всичко, що е българско, опре-

дѣляли и границата на своята държавица не до Пиротъ, Нишъ или Видинъ, но до Велико-Търново и София.

— Вие сте дошли въ Сърбия не за друго, а за парче хлѣбъ, — говорѣли ученитѣ глави презъ време на преподаването.

Разбира се, че буйнитѣ глави, задъ гърба на които не се чувалъ ни гласътъ на любезна съпруга и дечица, които били напустнали своето бащино огнище не за да ги остърбаватъ лигави професори, не да чакатъ нѣкакви си дипломи — срѣдство за прехрана, а да търсятъ приключения и свободенъ животъ — не сж помислили да заплатятъ съ сжщата монета, тѣ захвърлили и география и пушка и плюли на всичко. Дълго време тржбата свирила да излѣзатъ на учение, но тѣ се излѣгали по кафенетата.

Въ послѣдствие на това била приложена военна дисциплина къмъ непокорнитѣ. Много отъ момчетата били арестувани, на нѣкои ударили по 25 тояги, трети избѣгали на полѣе, и така легията се разпрѣснала както и въ 1862 год.

До това време Левски не билъ оздравѣлъ още добре отъ операцията. Едвамъ две недѣли следъ убиването на Князь Михаила, той потеглилъ за Ромъния, снабденъ съ черенъ (трауренъ) паспортъ. Повечето момчета сжщо така отишли въ Ромъния. Годинитѣ 1868—69 сж най-тъмнитѣ отъ деятелността на Левски¹². Както е известно, той не мина съ четата на Хаджи Димитра въ 1868 година. Защо той не взе участие въ тази чета, която по число и съставъ стоеше по-горе отъ четата на Панайотъ Хитовъ въ 1867 година, намъ е положително неизвестно. Споредъ събранитѣ ми сведения, три главни причини сж въздържали Левски да не придружи Хаджията и Караджата. Първо, че по онова време Панайотъ Хитовъ, който билъ щастливъ да чуе нѣколко съчувствени слова отъ сръбския министъръ и отъ букурещкитѣ нотабили, които били противници на всѣкакво движение въ Турция съ оржие, защото щѣлъ да се разсърди Наполеонъ, билъ изпратенъ по ромънскитѣ градове да сѣе раздоръ между момчетата — да не слушатъ Хаджи Димитра. Твърде е вѣроятно, той да е упражнилъ своето влияние и върху Левски, който почиталъ още дългитѣ мустаци и надутитѣ войводи. Второ, че той е билъ още боленъ отъ операцията и не се е решавалъ да потегли по Балкана, който не е майка на слабитѣ и болни натури; и трето, че споредъ разказването на Иванъ х. Димитровъ, който се е срѣщалъ съ Левски сжщата година, въ Бургасъ, нѣколко дни следъ заминаването на Хаджи Димитровата чета, той последниятъ идѣлъ за въ Тракия да

събере друга чета, която да присъедини към Хаджи Димитровата и да го посрещне около Сливен. До кои мѣста е ходилъ Левски, съ кого се е срѣщалъ, намъ е сѣщо така неизвестно.

Есеньта на сѣщата година ние го срѣщаме пакъ въ Ромъния, въ с. Кампусинъ, гдето той си продава телескопа, за да хване адвокатъ въ сѣдилището, въ което имало да се сѣдятъ осмина души българи, негови другари по сръбската легия. Презъ зимата той събура решителни момчета изъ Ромъния, за да ги води въ Букурещъ, за да убиятъ Христо Георгиевъ¹³.

Може би на нѣкои строги моралисти да се повдигне злѣчката отъ това действие на Левски. Но ние ги предупреждаваме да погледнатъ на въпроса не отъ точка зрение на царско-калугерския катехизисъ. Ако крѣвожадниятъ монархъ, който коли и беси само за това, защото се намѣрили хора да оспорватъ неговата божествена санкция, ако той извършва всичко това за собствено свое удоволствие, то, кажете ми, не е ли ималъ това право човѣкътъ, който се е мѣчилъ за доброто на милиони поробени създания? Левски, който се билъ посветилъ да работи всичко за благоденствието на другитѣ и въ вреда на себе си, който билъ самъ, и противъ когото били всички, споредъ насъ билъ въ правото си да жертвува не одного мерзавца, който му пречелъ, а стотина. А да посегне на живота на Христо Георгиева имало е сѣриозни причини. Този последниятъ минавалъ за представител на българския народъ въ висшитѣ крѣгове, на нему сѣ се изпращали твърде крупни суми, най-много отъ православна Русия, които суми се гълтали отъ неговитѣ дебелаци. Той прѣчелъ съ своето влияние на всѣко революционно движение. Освенъ това, фактътъ, че той и другаритѣ му бѣха подбудили руския консулъ въ Букурещъ, Офенбахъ, да протестира противъ четата на Хаджи Димитра, бѣше още новъ.

За тая целъ Левски наелъ кѣща въ Букурещъ, гдето се приготвявало убийството, но Л. Каравеловъ съ голѣми молби и увещания едвамъ можалъ да го склони да не извърши подобно страшно престѣпление.

Маялъ се Левски още дълго време изъ Ромъния, минавалъ въ България и пакъ се връщалъ, съветвалъ се съ войводи, подканялъ ученитъ да захванатъ по-сърдечно работата, но никжде не намѣрилъ истинска поддрѣжка. Трѣбва да ви кажа и това, че после поражението на Хаджи Димитровата чета, когато думата комита се произнасяла съ ужасъ и отъ

кадънитѣ, старитѣ войводи изгубили вече своята храбрость. Хубавата Стара-Планиа, която била окървавена вече съ юнашка кръвъ, станала за тѣхъ недостъпна. Ето защо ние не виждаме баснословнитѣ войводи да фигуриратъ ни въ едно отъ нашитѣ нови и самостоятелни движения.

Панайотъ Хитовъ се оттеглилъ въ Бѣлградъ подъ височайшата милость на правителството, хвърковатиятъ Тотю станалъ кръчмаръ въ Одеса, Желю почналъ да лѣе керемиди въ Браила, баснословниятъ Дишлия вардѣлъ кръчмаритѣ да не наливатъ въ виното вода, Раковски отдавна почивалъ въ гроба, Касабовъ публикувалъ официално, че той е Касабияно, а не Касабовъ — съ една речъ, всички били разочаровани, всѣки търсѣлъ да се бори не съ Турция, а съ собственото свое съществуване. Сърбия се намирала въ отлични отношения съ Турция, Ромъния се отървала отъ князь Кузата,¹¹⁴ който подбуденъ отъ Наполеона, искалъ да стане богопомазанъ и далъ обещание на султанскитѣ комисари, че нѣма да позволи на втори Хаджи Димитъръ да премине границата така безцеремонно. Навсѣкжде апатия, страхъ предъ турското величие и самопризнание, че българитѣ трѣбва съ търпение и молби предъ босфорския великанъ да изкупятъ своитѣ грѣхове.

Единъ Левски не искалъ да направи компромисъ съ духа на епохата. „Ще се боря до последната минута на живота си“. Намѣрилъ той въ ромънската столица човѣка, който сподѣлялъ неговитѣ възгледи и който го насърдчилъ въ предприятията му — да върви и да не се бои. Тоя човѣкъ билъ Л. Каравеловъ, който се билъ установилъ вече въ Букурещъ и издавалъ своя революционенъ органъ — „Свобода“.

Каравеловъ и неговитѣ близки приятели подкрепили Левски нравствено. Тия млади хора, които не благоговѣяли нито предъ Наполеона, нито предъ велика Русия, нито пъкъ се кланяли на мустакатитѣ войводи, че тѣ трѣбва да поведатъ народа, а не народътъ — тѣхъ, разчитали на самия български народъ и на неговата интелигенция, че тѣ сж най-главнитѣ фактори, съ които може да се работи успѣшно.

Неоспоримото право на Каравелова било признато отъ всички, че той трѣбва да буди народа печатно, другитѣ не познавали България и българитѣ, и така на нашия герой се паднало да носи тежкото бремe — апостолъ въ България, разпространителъ на светата идея — свобода. Той самъ взелъ тази тежка длъжностъ отгоре си. Както виждаме, работата била много проста, свършила се безъ знанието на

нѣкакви си бѣлоржквични синигери съ високи шапки, безъ участието на въображаеми централни революционни комитети, които сжществували само въ въображението на Алипашовитѣ шпиони.

Въ края на 1867 година ние виждаме вече Левски да крачи тукъ-тамъ изъ Ромъния, за да убеждава нѣкои отъ своитѣ познати приятели да минатъ въ България, гдето отъ тукъ нататкъ ще се почне сериозна работа. Тана напри-мѣръ той отишелъ при Христо Ивановъ въ Турну-Мугурели, който държалъ тамъ кръчма, накаралъ го да продаде едно-друго и да се отправятъ въ България. Отъ Гюргево тѣ се качили двамата на парахода и излѣзли въ Русчукъ. Тукъ тѣ потърсили Стоила Поповъ, нѣкогашенъ тѣхенъ другаръ отъ Бѣлградъ, когото не могли да намѣрятъ. Отъ Русчукъ Левски заминалъ за Ловечъ, препоръчанъ до Станя и до Маринъ п. Лукановъ¹¹⁵, а Христо Ивановъ останалъ въ Русчукъ да служи като комисионеръ между Ромъния и България.

ПОДЪ ЗНАМЕТО НА БЦРК И НАРОДНОТО ВЪСТАНИЕ

Отъ тукъ нататъкъ се захваща най-отчаяната деятелност на Василь Дякона. Той ходѣлъ отъ село на село и отъ градъ на градъ въ България да проповѣдва словото божие, да буди духоветъ. До срѣдата на 1870 година той не се ползувалъ съ грамаденъ успѣхъ, защото, колкото и да билъ вече опитенъ, пакъ не можелъ да се срещне съ народа непосредствено. Той започналъ най-напредъ своята проповѣдь изъ градоветъ, не отишелъ при ония, които иматъ най-голѣмо съприкосновение съ турския сатъръ, които говорятъ и работятъ, безъ участието на никакви авторитети и доктринерства. Пѣдкачилъ той навсѣкжде съ по-виднитъ и авторитетни хора, както едно време направилъ дѣдо Никола (капитанино), Раковски и пр., като мислѣлъ, че тѣ ще го разбератъ най-много. Както видѣхме, въ Русчукъ той търсилъ Стоилъ Поповъ, редакторъ на вилаетския вестникъ Дунавъ¹⁶, въ Пловдивъ отишълъ при нѣкогашнитъ си благодетели: Найдень Геровъ, Т. Кесяковъ, Докторъ Рашко и пр., въ Пазарджикъ — при Г. Консуловъ, хора които се радвали малко-много на незавидно положение. Отначало тѣ го приели, разбира се, съраждали го въ трудната мисия, обещали се да работятъ — дали по нѣкоя пара, споредъ силитъ си, и нищо повече. А Стоилъ Поповъ въ Русчукъ, комуто Христо Ивановъ открилъ работата, се разтрепералъ на мѣстото си и не пожелалъ да се срещне съ нѣкогашния си бѣлградски другаръ. Та и другояче не можело да бѣде. Човѣкъ, който се титулувалъ ефенди, който ималъ всѣки день среща на русчукското слънце, немислимо било да вземе участие въ комитетскитъ работи.

Останалитъ приятели на Левски по другитъ градове, макаръ и да приели участие, но пожелали да държатъ пасивна роль. Когато тѣ разбрали, че трѣбва да се натоварватъ и съ извършването на различни обязанности, съпроводени съ известна опасностъ, да приематъ и изпращатъ различни пощи, да се запознаватъ и съ селяни, което никакъ не е било въ тѣхенъ интересъ, тѣ отказали на Левски. То-

дораки
срещне
предъ т
но като
открито
Геровъ

На
своитъ
въ Соп
вече ок
така: Л
Ромъни
жателя
край се
шѣли д
ма-три
Цокотъ
ближае
ржцетъ
познати
боветъ
книжа,
ностъ.
двамат
нали н
въ еди

П
билъ
правит
не е д
като
били (
ловски
Иванъ
полици
Левски
тѣ да
преди
слова
стувал
колко
ски по

дораки Кесяковъ, съ когото Левски нарочно отишелъ да се срещне въ Хисарскитѣ бани, чистосърдечно се призналъ предъ тоя последния, че той съчувствува на неговото дѣло, но като човѣкъ съ кжща и семейство не може да работи открито. Това сжщо направили и другитѣ, а съ Найдень Геровъ работата дошла до скарване.

Наскоро се върналъ въ Букурещъ и далъ отчетъ за своитѣ дѣла. Докато билъ още въ Тракия, той пострадалъ въ Сопотъ. Не могли да го заловятъ, но се компрометиралъ вече окончателно предъ турскитѣ власти. Това се случило така: Левски носѣлъ едно шаечено палто, което взелъ отъ Ромъния и което се оказва, че било откраднато отъ притежателя му, разбира се безъ негово знание. Като стоялъ на край село, дето се помайвалъ да чака другаритѣ си, които щѣли да му извоздатъ коня, приближилъ се до други двама-трима да си запалятъ цигарата. Единъ отъ тѣхъ, Иванъ Цоквъ, си позналъ палтото и, безъ да му каже нѣщо, приближава се до него и го дръпва за скута. Левски си извилъ ржцетѣ и съблича палтото, което остава въ ржцетѣ на непознатия,¹¹⁷ а той станалъ невидимъ напреде имъ. Въ джобоветѣ на палтото имало нѣкои писма и други съмнителни книжа, отъ които можело да се констатира неговата личностъ. Той сполучилъ да избѣга безъ да го види нѣкой, а двамата души, които щѣли да му изкарватъ коня, се върнали назадъ, като видѣли, че го нѣма. Презъ нощъта спалъ въ единъ издѣненъ турски гробъ.

Полицията въ Сопотъ и карловскиятъ мюдюринъ, който билъ известенъ още на часа, повдигнали на кракъ цѣлата правителствена сила. Узнало се вече, че избѣгалиятъ човѣкъ не е другъ никой, освенъ Василъ Дяконътъ. Кжщата, въ която живѣла майка му, и ония на близкитѣ му приятели, били бастисани. Свиќали се на едно мѣсто по-първитѣ карловски граждани, като: Д. Несторъ Софтовъ, Р. Патевъ, Иванъ х. Цочевъ и други, които така сжщо употребили като полиция да търсятъ, но всичко било напраздно: майката на Левски говорѣла на заптийския чаушъ Шерифъ, че намѣсто тѣ да търсятъ сина ѝ, тя трѣбвало да го иска отъ тѣхъ преди всичко, че го била видѣла преди малко. За тия дръзки слова единъ отъ заптиитѣ ѝ ударилъ плесница, после я арестували въ кжщата на попъ Христа, гдето престояла нѣколко дни.

Когато всички тия строгости ставали въ Карлово, Левски поздравявалъ срѣднгорскитѣ върхове отъ Стара-планина.

Отъ Калоферъ той взелъ тескерето на нѣкой си Стойно Бешикташътъ, съ което и преминалъ границата.

Турцитѣ го записали вече въ черната книга, не само въ родното му мѣсто, но и въ всѣки градъ изъ България. Оттукъ нататкъ имената: Дяконъ, Левски, Василь Иваноолу, Кешишъ, Дѣрвишъ и пр. захващатъ да вървятъ изъ уста въ уста между заптиитѣ и билюкъ-башиитѣ¹¹⁸. Турското правителство захваща да гони Левски не като човѣкъ, а като сила, която заплашва отоманското величие. Левски, скромното дяконче, псалтътъ, войняговскиятъ даскалъ, който не притежавалъ нищо друго освенъ твърдъ характеръ, решителност и горещъ патриотизмъ. Колко силенъ и славенъ станалъ той!...

*

Въ Букурещъ нашиятъ герой билъ посрещнатъ, както подобавало на единъ апостолъ като него, чрезъ устата на когото трѣбва да говори цѣлъ български народъ. Онова, което той съобщилъ за своята деятельность въ България, дало надѣжда на приятелитѣ му, че по този начинъ ще може да се дойде до възможно по-добри сетнини. Разисквали и нареждали много въпроси и дошли до заключение, че ако се яви човѣкъ предъ простолюдието малко по-тържествено, съ шарено пълномощно, окрасено съ печати, написано вжтре съ лъзове, полумесеци и саби, съ билети и пр., изпратенъ ужъ отъ нѣкакво си Привременно правителство, или Централенъ български революционенъ комитетъ, то ще да има по-голъма цена предъ очитѣ на всѣки отсамъ Дунава българинъ.

И поржчали тогава печать, голѣмъ колкото единъ турски часовникъ, съ разяренъ лъвъ по срѣдата, който тъпче немилостиво въ краката си полумесеца, наоколо съ голѣми букви написано: „Привременно Българско правителство, І. О. Ц. Б. Р. К.“ Напечатали билети, издадени отъ привременното правителство, подпечатани съ сжщия печать и преподписани отъ председателя на правителството подъ знакъ „кърваво дете“, напечатали прокламации и правила, излѣзли ужъ отъ Женева, а въ сжщностъ писани и печатани отъ Л. Каравеловъ въ неговата печатница на Strada Yirgul. И така самъ Левски, Каравеловъ, Ценовичъ и пр. съставили страшния Букурещки централенъ комитетъ! Тѣ били и временно правителство, и председатели, и всичко. Така го изисквали тогавашнитѣ тежки обстоятелства.

Ето два от гореспоменатите документи, с които Левски е ходил из България, с първия да иска пари, а с втория да кълне новопостъпилите членове:

Б р а т я !*)

Всѣки въобще българинъ иска днесъ своето добро и желае да се освободи отъ агарянското робство, следователно и вие, ако сте само българинъ и честитъ човѣкъ и ако желаете добро на отечеството си, трѣбва да се предадете съ всичкото си сърдце и душа на народното дѣло и да покажете, че сте достоенъ синъ на България и свободолюбивъ човѣкъ. Повтаряме, ако сте вие родолюбецъ, християнинъ и мъжъ, то трѣбва да изпълните долуказаните наши и на всичкиа България желания, а ако ли не, то честнитъ и родолюбиви българи ще ви прокълнатъ и твърде скоро ще ви изпратятъ при... същайте се. Предателитъ, чорбаджиитъ, изедниците и турскитъ подлизурки ще висятъ на едно дърво съ нашитъ неприятели — страшно ще бжде народното отмъщение. Който днесъ не желае да бжде свободенъ, той не е българинъ и не е човѣкъ! И така, вие сте свободни да изберете за себе си пътъ и да вървите по него, т. е. — или съ насъ и съ народа, или съ турскитъ джелати и кървопийци. Прибързайте да запишете името си на страницитъ исторически съ златни или съ черни думи и постаарайте се да явите по-скоро; черното робство ли искате или златната свобода.

Нашитъ желания сж вамъ известни, но ние пакъ трѣбва да ви ги повторимъ. Ние желаемъ да се освободимъ изподъ турското иго и да бждемъ хора. Пригответе се и вие и очаквайте оная минута, която ще твърде скоро да избие. Но за да извършиме това велико дѣло, намъ сж потребни две нѣща: хора и пари. Хора ние имаме, а пари нѣмаме, но съ божията помощ ще да найдемъ твърде скоро и тѣхъ. Нашиятъ Главни Народни комитетъ е избралъ насъ за събиране потребнитъ за нашето освобождение пари, ние ще да ги събереме. А отъ де? — Ние ще да ги съберемъ отъ тамъ, отъ дето сж ги събирали и другитъ народности, т. е. — отъ самия народъ. И така ние предлагаме и вамъ да пожертвувате веднажъ за всѣкога щото можете и колкото можете. Всѣкому изъ васъ ще бжде даденъ билетъ отъ Българското Привременно правителство, а това правителство ще да отговаря за дадената му сума предъ народа, т. е. предъ Българския Народенъ Революционни Комитетъ, който така сжщо ще да отговаря предъ бждещото българско свободно

*) Тая покана, която се прочиташе на всѣки оглашенъ, е написана отъ А. Кънчевъ и Левски — З. С.

правителство. Привременното българско Правителство ще да държи подробни смѣтки, отъ дека колко е вземало, дека ги е употребило, колко българи сж погинали, какъ сж погинали и пр. и пр. Щастливи сж ония наши народолюбци, които повдигнатъ ржка за своята свобода. Тѣхнитѣ имена ще да се славятъ вѣчно. А страховитѣ, изедниците и хладнокрѣвнитѣ ще бждатъ проклети вѣвѣки вѣковѣ. Който е българинъ, когото е България родила и който не иска да бжде турски робъ, той трѣбва да жертвува всичко, за да може после да добие много. „Да продадемъ имането си, да заложимъ женитѣ си и децата си и да откупиме отечеството си“, рекълъ Мининъ.¹²⁰

Господине! Ние искаме да ви кажемъ много, но за сега стига и толкова. Отъ васъ самия зависи да притурите това, щото ние не сме...

Вамъ ще да се покаже чудно нашето предложение, защото то ще дойде до васъ ненадейно, но за чудене време не остава — историята насъ не ще да чака да се чудиме. Всичкото това вие трѣбва да държите тайно, — и вашитѣ най-близки приятели не трѣбва нищо да знаятъ, вие трѣбва да отговаряте сами за себе си. Гледайте да не кажете после: „Азъ искахъ да помогна, но нѣмаше отъ де да се науча навѣрно кому да дамъ и какъ да дамъ“. Ние имаме хора навсѣкжде и познаваме всѣкиго отъ васъ; познаваме състоянието ви и даже духа ви. Следователно, ние ще да намѣримъ възможностъ да ви явиме... Но вие може да кажете: „Нѣмаме пари“ — вземете на заемъ, продайте стока, заложете къщата си и дайте първия билетъ, единъ знакъ, а тоя знакъ ще бжде вашето спасение. Когато нашигъ юнаци станатъ подъ байракъ (а това ще бжде твърде скоро), то тежко томува, който имъ не покаже билета си и знака си! Който не приеме участие въ нашето народно движение, той ще да се счита за предателъ и за неприятелъ на народа ни и ще да се разплати за грѣховетѣ си, а фамилията му ще бжде укорена предъ свѣта. Повтаряме, ако дадете доброволно, щото сте длъжни да дадете, то ще бждете честити и заедно съ вашето домоцадие ще бждете подъ нашата защита чакъ до онзи день, а ако постѣпите съ насъ варварски, т. е. ако предадете писмото ни или човѣка ни, когото ви пращаме да се разберете; ако изнесете навнѣ нашигъ желанія и ги разкажете на нѣкои наши български изроди, или ако търсите причина, за да не дадете това, що се иска отъ васъ, съ една дума, ако злоупотребите съ нашето довѣрие, то страшно ще ви се отмѣсти. Вземете си на ума, че ония мже, които стоятъ като главатарии въ народното движение, които съставяватъ временното правителство, не се боятъ вече отъ никого и решили сж да вървятъ напредъ, безъ да се обръщатъ назадъ.

Ние се не боиме вече нито отъ турското беззаконие, нито отъ турскитѣ мекерета, Всичкигъ турски мжи, бесилници, пращане въ

Диаръ-Бекиръ и пр. сж предъ окото на българскитѣ юнаци нищо. Всѣки юнакъ има своето предназначение въ главата си, а народниятъ комитетъ и Привременното Правителство ще да предвѣрятъ всѣко зло и ще да награждаватъ всѣко добро. На нашето чело е написано: „Чиста свобода, или юнашка смъртъ!“

Решавайте се сега по-скоро да ни кажете „съ нази ли сте“, или „противъ насъ“, защото хиляди юнаци чакатъ отговора ви.

(?) 1871 год. мартъ 10

Надписъ на печата:

ПРИВРЕМЕННОТО ПРАВИТЕЛСТВО въ БЪЛГАРИЯ
ЛЕВЪ

І. ОТД. отъ Б. Р. Ц. К.
въ България

НАЧИНЪ НА КЛЕТВАТА*)

Новооглашениятъ ще се изправи предъ една маса, на която ще има сложено едно евангелие или единъ кръстъ, единъ ножъ и единъ пищовъ, ще си тури лѣвата ржка на сърдцето, а дѣсната ще си вдигне нагоре и ще следва да дума следващитѣ думи:

За клевамъ се своеволно въ честта си и въ отечеството си, предъ Бога и предъ честното събрание на съзаклятието, че отъ всичко, което ми се яви, нѣма да кажа и открия никому нѣщо, до смъртъ и до гробъ.

За клевамъ се и обещавамъ, какво ще работа съ всичкитѣ си способности за освобождение на отечеството си България.

За клевамъ се и обещавамъ, какво полагамъ за Светата тази цель животъ и имотъ.

За клевамъ се и обещавамъ безусловна покорностъ на законитѣ и заповѣдитѣ на Съзаклятия Тайния Централенъ Български Комитетъ, съвършено мълчание и тайностъ на дѣлата.

А въ противенъ случай, ако бжда предателъ или престѣпникъ, съгласявамъ се да бжда прободенъ отъ оржието на това съзак-

*) Тази клетва бѣше формална за всичкитѣ членове на тайното общество, на която тѣ се кълнѣха. Споредъ увѣрението на мнозина, тя е написана отъ ржката на Левски. Настоящиятъ екземпляръ принадлежи на частния комитетъ въ Турно-Мугурели, който ми се достави отъ г. Коцовъ въ Видинъ — З. С.

лятие, което има длъжност да ме брани, а право — да ме съди.
Заклевамъ се,

Отъ Ц. Р. Б. К. въ България
За Ц. Р. Б. К.

Въ Т. Мугуреле, 1872 г.

Надписъ на печата:

ПРИВРЕМЕННОТО ПРАВИТЕЛСТВО ВЪ БЪЛГАРИЯ
ЛЕВЪ

І. ОТД. отъ Б. Р. Ц. К.

Въ България

* * *

Левски се връща изново пакъ въ България и почва деятелна пропаганда. Сега той захваща работа вече не съ богатитѣ и ученитѣ, но съ простолюдието, съ хора еснафи и занаятчи, земледѣлци и пр., които едвамъ знаели да си запишатъ името. Така напримѣръ въ Търново се съставилъ комитетъ (отъ Ив. Х. Димитровъ — бакърджия, Хр. Караминковъ — халачинъ; въ Стара-Загора отъ К. Ганчевъ и Господинъ Михайловски — кундурджии; въ Русчукъ отъ Н. Обретеновъ, Р. Ивановъ, Т. Кърджиевъ¹²¹ и пр. хора отъ долна рѣка; въ Пловдивъ отъ Матевски и Хр. Търневъ, първиятъ учителъ, а вториятъ бакалинъ и т. н. Закипѣла бърза работа отъ двѣтъ страни на Балкана. Съставили се комитети, избрали се председатели, секретари и касиери, наредили се тайни пощи и полиция, опредѣлила се изпълнителна властъ, сипнали се пожертвувания, името на Дякона станало по-популярно, отколкото на султана и на вселенския патриархъ. Най-голѣмата деятелностъ на Левски въ Северна България е Ловчанския окръгъ. Село Български изворъ е било главниятъ пунктъ на неговитѣ действия; а въ Южна България — село Царцово, единъ часъ разстояние отъ градъ Пловдивъ на северо-западна страна.

Най-много се трудилъ Левски за тия комитети така, щото да станатъ едно общо тѣло, да се съобщаватъ помежду си по лесенъ и удобенъ начинъ, за да могатъ въ дадения случай да се известяватъ по най-бързъ начинъ и да могатъ да окриватъ намиращия се въ опасностъ работникъ, билъ той апостолъ или другъ нѣкой работникъ. За тая цель Левски сполучилъ да привлѣче на своя страна много съдържатели на ханища по главнитѣ пѣтища, на нѣкои отъ тѣхъ давалъ капиталъ и ги поддържалъ въ всѣко отношение. Така

напримѣръ въ Ново село, на пѣтя между Търново и Севлиево, той подбуди отецъ Матея, неговъ помощникъ, да направи ново здание въ това село, ужъ ханъ, а въ сжщностъ — свѣрталище на апостоли и тайни куриери. Фалшиви тескерета, паспорти и печатитѣ на всички градове въ България, за подпечатване на пѣтни тескерета, били въ разположението на Левски. Въ скоро време той можалъ да основе, до колкото ни е известно до сега, революционни комитети въ следующитѣ градове и села: Търново, Ловечъ, Русчукъ, Шуменъ, Разградъ, Плѣвенъ, Троянъ, Изворъ, Гложене, Орхание, Тетевенъ, Етрополе, София, Пловдивъ, Карлово, Сопотъ, Калоферъ, Аджаръ, Сливенъ, Стара-Загора, Хасково, Татаръ-Пазарджикъ, Батакъ, Перушица, Царцово, Конаре, Войнягово, Джбени, Панагюрище, Марзанъ, Карнофоля и пр. Въ нѣкои мѣста, като Русчукъ, Шуменъ, мисля и Хасково*), той не е ходилъ лично, а изпращалъ своитѣ помощници, като Димитъръ Общи, Ангелъ Кънчевъ, Отецъ Матей Преображенски,¹²² Сава Младеновъ¹²³ и други. Доколкото ни е известно, той е ходилъ при следующитѣ лица въ България: въ Ловечъ — при братя Луканови и др.; въ Търново — при Иванъ х. Димитровъ и Христо Ивановъ; въ Тетевенъ — у Марина; въ Лѣсковецъ — при Маринъ Станчевъ¹²⁴; въ Пловдивъ — най-напредъ при Докторъ Рашко и при Найденовъ Геровъ, а после при Христо Търневъ, Матевски и др. Въ Пазарджикъ — при Г. Консуловъ, Ръженковъ и Червенъ Стояна; въ Батакъ — при Петъръ Горановъ; въ Перушица — при Петъръ Боневъ и Отецъ Филевъ; въ Карлово — у Ганю Маджарина и Недю Тачевъ; въ Царцово — при Иванъ Арабаджията и Божилъ Георгиевъ; въ Ръжево Конаре — при Кара Боню; въ Стара Загора — при Колю Ганчевъ; въ Троянъ — при нѣкого си Ганко (който му предаде оржжието въ 1876 година); въ Бѣлг. Изворъ — при Димитъръ (на когото често вземаше тескерето) и пр.

Кореспонденцията между новосъставенитѣ комитети се водѣла съ шифровани букви и условни знакове и думи. Писмата се подписвали до най-продаденитѣ българи въ града, а човѣкъ, който ги е носѣлъ, знаелъ кому да ги даде. Така напримѣръ, въ Търново писмата сж се адресирали до Стефанъ Карагьозовъ; въ Русчукъ — до Димитъръ Селвели и П. Златовъ; въ Стара Загора до Хаджи Господина, въ Сли-

*) Споредъ Стоянъ Заимовъ Левски въ Хасково се е срѣщалъ съ него и П. Беровски — вж. Стефанъ Каракостовъ „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, София 1940 г. — Ст. К.

венъ — до Сарживанова и пр. Това се е правило отъ точка зрение на предпазливостъ, така щото, ако се случи да пропадне писмото, то като се прочиталъ неговия адресъ, правителството се е довѣрявало и на писмото и на човѣка, който го носи. Така сжщо и градоветъ сж носили други названия. Търново и тамошнитъ работници се наричали — Асеновци, Старозагорчани — Атиловци; Русчукъ — братя Кубратови; Сливенъ — Славомиръ и пр.

Както виждате, въ Турция сжществувало и друго едно правителство, освенъ султановото, наистина привременно. Съзаклятниците, които се наричаха братя помежду си, и които се гордѣха, че участвуватъ въ светото учреждение, много повече се боеха отъ изпълнителната властъ на комитета, отколкото на правителството. Едно отдѣление, наречено тайна полиция, членоветъ на която не бѣха известни никому, освенъ на председателя, наблюдаваше дѣлата и поведението на всѣки единъ работникъ отдѣлно*).

Че комитетътъ не се е шегувалъ съ своитъ недобростъ-вѣстни членове, азъ мога да окажа на нѣколко факти, които напълно потвърждаватъ нашитъ думи. Нѣкой си Стоянъ Пеневъ, словослагателъ при Любенъ Каравеловъ въ Букурещъ, докато се намери да предаде приятелитъ на своя господаръ въ турско, намѣрилъ се една нощъ закланъ и обезобразенъ срѣдъ улицата въ Дишъ-Варошъ. Дяконъ Дионисий, сжщо така предателъ, биде убитъ съ пушка една нощъ въ Орхание.

Надъ всичкитъ работи на комитетитъ наблюдаваше Левски; когато най сж се ненадѣвали, той е пристигалъ нощно време да ги ревизира. Ако се намиралъ въ Татаръ Пазарджикъ, когато се е научавалъ, че нѣкоя опасностъ заплашва Търновския комитетъ, той се намиралъ за два дни въ Търново, за да предвари злото. Ако работницитъ се боятъ да предприематъ нѣкое трудно дѣло, той се решава самъ да извърши това, стига да не пострада работата. Карловския кабзамалинъ Ненко, отъ когото пишѣло цѣлото население, той самъ взелъ на себе си труда да го накаже. Два дена го чакалъ заедно съ Иванъ Арабаджията на Гьопценския мостъ, но не се случило да мине. Съ нѣколко още другари той наказва нѣкого си Хаджи Мустафа отъ с. Асакърово за това, че тоя последниятъ, както и братъ му, страшно мжчели българитъ. Левски бѣше навсѣкжде и никжде. Цѣла върволица

*) За всичко това сжществува комитетски уставъ, който азъ не намѣрихъ за нужно да публикувамъ, по причина на голѣмия му форматъ — З. С.

заптии, шпиони, бюлюкъ-башии вървѣли подире му, но въ всѣки случай той можалъ да избѣгне тѣхното преследване съ разни хитрости и решителни постѣпки. На колко шпиони, на бабаити и на всѣкакъвъ родъ правителствени агенти избѣгвалъ той изъ ржцетѣ, когато тѣзи последнитѣ напълно вече тържествували, че обещаното възнаграждение отъ правителството е въ ржцетѣ имъ.

Трѣбва да забележа и това, че турското правителство било обещало 500 лири на оновова, който може да убие Левски, а 1000 — ако го хване живъ. Разбира се, че тоя фактъ е мжно да се провѣри и потвърди, но заптиитѣ и чаушитѣ говорѣха открито за тази награда и ето защо така деятелно преследваха нашия херой. Само той и никой другъ можа да ходи изъ България цѣли петъ години. Колкото вида костюми, турски и български, сж съществували на Балканския полуостровъ, той ги е видѣлъ на гърба си по време на своето пжтуване въ България. Принуденъ е билъ още да си мѣнява и цвѣта на коситѣ.

Но не само Левски е билъ преследванъ. Много други лица, които знаели много повече за устройството на рая, отколкото на революционнитѣ комитети, бивали хващани и затваряни по за нѣколко дни, докато се направи нуждната справка. Иванъ Молловъ, прочутъ книжаръ изъ България, който имаше съ Левски само това сходство, че притежавалъ руса коса и жълти мустаци, щомъ пристигналъ въ Заара, билъ хванатъ отъ множество заптии въ дукияна на Колю Ганчевъ и заведенъ въ конака. Него препознали за Левски.

Безбройни сж случаитѣ за борбата на Левски съ турскитѣ власти и предателства. Въ всѣко село, въ всѣки градъ, кждето е стѣпилъ неговиятъ кракъ, и днесъ се приказватъ анекдоти изъ живота му, какъ избѣгалъ, какво говорѣлъ, какъ шпионитѣ тичали като копои подире му и прочее.

Една вечеръ въ Сопотъ, когато той билъ свикалъ тамошнитѣ патриоти на заседание, подушилъ работата единъ шпионинъ, който, като се възлагалъ на могществото на своитѣ приятели-турци, вмъкналъ се въ заседанието и седналъ наредъ съ другитѣ честни работници. Тия последнитѣ, които познавали съотечественика си отблизу и които на другия день щѣли да се гледатъ по улицата, смутили се и поискали да си излѣзатъ. Левски забелязалъ това и знаелъ коя е причината на безпокойството. Безъ никакви забележки, безъ употреблението на нѣкакви хитрости, той се прибли-

жилъ до шпионина и такава плесница му ударилъ, щото низката и продадена тваръ започнала да трепери изъ стаята. Събранието се разпилѣло, Левски билъ принуденъ да вземе нея нощъ нѣколко часа мѣсто, но и шпионинътъ не дрѣзналъ да се възползува отъ случая. Вижда се работата, че той билъ поразенъ отъ смѣлия херой. Обикновено има такива случаи, щото калнитѣ и низки твари противъ волята си сѣж принудени нѣкога да благоговѣятъ предъ смѣлитѣ и необикновени таланти, когато тия последнитѣ излѣзатъ напреде имъ въ всичкото свое величие.

Другъ единъ пжтъ — въ Ловечъ, Левски отишелъ да иска пари отъ единъ богатъ българинъ, който се обещалъ на мѣстнитѣ работници, че само тогава ще пожертвува нѣщо и ще се запише работникъ, когато види съ очитѣ си бждещия български освободителъ.

Левски не закѣснѣлъ да му се представи.

Бждещиятъ работникъ билъ отъ оная категория хора, които желаятъ да се запознаятъ съ нѣкого или да се научатъ нѣщо само отъ просто любопитство. Когато дошло време да брои опредѣленото количество, то нему се не шѣло, и за това отложилъ за другия день. На уречения день Левски се явилъ пакъ при него въ кжщата му; но жадниятъ за пари богаташъ прибѣгналъ до хитрости. Той поставилъ слугата си да пази на двора съ поржчение — че като се яви такъвъ и такъвъ човѣкъ, да му каже, че нѣма никой и да не го пуска да влѣзе.

Левски върви напредъ и не иска да слуша, що му говори слугата. Тоя последниятъ, додето говорѣлъ най-напредъ както се следва, захваналъ да вика на високо: „Вънъ! и поискалъ да се хвърли върху оногова, който билъ неприкосновенъ за цѣло едно царство.

Левски пламналъ, но не искалъ да повдигне шаеченото си палто, подъ което се криели револвера и кама. Глупавото момче, възползувано отъ неговото смущение, продължавало да вика още по-силно. Тогава Левски стисналъ дрѣжката на своята остра кама и забилъ острилото ѝ въ гърдитѣ на момчето, което рухнало на земята, прегънато на два ката. Хитриятъ господаръ, който до това време гледалъ презъ прозореца, излѣзаль на двора и изревалъ като заклана крава:

— Дрѣжете го!

Но Василь Ивановъ станалъ вече невидимъ¹²⁵.

Това било по пладне. Заптийскитѣ касатури вече дрѣн-

кали по улиците, съседите се трупали около кжщата, кждето се търкаляла въ кръвта си издъхващата жертва. Всѣки пита за автора на престѣплението, никой го не чулъ и не видѣлъ.

Другъ единъ пжтъ Левски дошелъ въ Карлово съ конь, подъ седлото на който имало разни брошурки и броеве отъ в. „Свобода“, които той раздавалъ по приятели. Слѣзълъ въ кжщата на Станю Славчевъ,¹²⁶ единъ отъ неговите дру-гари, който по това време билъ задрѣнъ въ конака за бун-товни работи, а кжщата му била запечатана отъ правител-ството. На часа Левски избѣгалъ презъ махлата за Сопотския манастиръ, а коньтъ му билъ прибранъ отъ сродниците му, които взели грижата.

Стотина още такива приключения е преживявалъ Левски, които за сега азъ не мога да поднеса на читателите, но занаяпредъ се обещавамъ да ги събера съ най-малките имъ подробности.

ТРѢБВАТЪ ПАРИ

Не било достатъчно само трудъ, решителностъ, юначество и патриотизмъ за осъществяване великата задача на нашия герой — освобождението на България. Тукъ сж трѣбвали и пари, безъ които нѣма нищо възможно. А отгдетрѣбваше да вземе тия пари, когато той, както и другаритѣ му — едномисленици бѣха хора отъ долна ржка? Богатитѣ, били тѣ въ Ромъния или България, не даватъ пробита пара, при всичко, че тѣхна милостъ, обичатъ да говорятъ понѣкога следъ богатата си вечеря, че тѣ държатъ свѣта, че отъ тѣхния грѣбъ се храни сиромашьта. Това е прахъ въ очитѣ на проститѣ. Между златния телець и патриотизма не може да има нищо общо.

За тая цель Левски намислилъ да взима насилствено пари отъ ония богаташи, които не давали съ добро.

— Гдето щѣха да ги взематъ турцитѣ, да се въоръжаватъ съ тѣхъ противъ насъ, по-добре е да ги вземемъ ние, — говорѣлъ той.

Въ Карлово живѣлъ нѣкой си даскалъ Митко, човѣкъ не съ празни ржце. Една прекрасна нощъ Левски повелъ цѣла дружина, състояща се отъ Димитъръ Общи, Иванъ Арабаджията, Макавей Хайдутинътъ и Кузманъ Гатевъ, за да нападне даскалъ Митка. Д. Общия, който въ много случаи е развалялъ плановѣтъ на Левски, и въ тоя случай побъркалъ работата, така щото нападението не можало да стане. Чрезъ подобни срѣдства, които ние напълно одобряваме, въ отношението на човѣкъ като Левски, той можалъ да събере достатъчно количество пари.

Лицемѣрнитѣ фарисеи, ония, които бѣлятъ свѣта презъ цѣлия си животъ, само отъ жажда за богатство, чрезъ разни спекули, безиргенлъци и фаизчелъци и които сж най-безсѣвѣстнитѣ крадци, вѣроятно ще да възнегодуватъ отъ тая постѣпка на Левски. Да се не стрѣскатъ. Левски е събиралъ единъ видъ данѣкъ много по-законенъ отъ обикновения. Той се е разчиталъ нощно време съ своитѣ данѣкоплатци, само за това, че е билъ Левски, а не султанътъ. Освенъ това, оня, комуто вземали паритѣ, волю и неволю, ставалъ бунтовникъ.

така щото две цели се постигали отъ единъ пътъ. — Който е противъ насъ и целта ни, то нека нѣкой отъ васъ се преправи на турчинъ и да му удари единъ бой, и работата е свършена, — говорѣлъ той. Тая мѣрка е била най-сгодното сръдство за заспалитѣ роби.

Събранитѣ пари сж се употрѣбавали за купуване на оржжие.

Казахъ, че Царцово бѣше едно отъ най-главнитѣ свѣрталища на нашия герой. Въ това село е живѣлъ Иванъ Атанасовъ Арабаджията, единъ отъ вѣрнитѣ другари на Левски, съ когото се е познавалъ още отъ 1864 година. Щомъ Левски се явилъ въ Царцово въ качеството си на апостолъ бай Иванъ Арабаджията захвърлилъ своята тесла и трѣгналъ по дирѣ му. Той го е съпровождалъ по цѣлия Пловдивски окръгъ, та затова знае много подробности за дѣлата и живота му.

Бай Ивановата кжщица е край селото откъмъ Пловдивъ. Малко настрана има високи брѣстове, подъ които расте мека зелена тревица, която никой отруденъ пѣтникъ не би замисналъ въ най-нетърпимата лѣтна жега. Единъ день, когато бай Иванъ съ потно чело дѣлалъ главини, известили го децата, че непознатъ човѣкъ лежи подъ брѣстоветѣ и се вижда да не е здравъ. Бай Иванъ, отъ общи човѣколюбиви стремления, се затекълъ подъ брѣстоветѣ да види страдащия, безъ да попита даже, дали той е християнинъ или невѣрникъ-турчинъ. Въ лицето на непознатия Бай Иванъ позналъ нашия херой, когото не билъ виждалъ отдавна и който се трѣшкалъ върху зелената морава, прегънатъ на два ката.

Отъ дума на дума се разбрали. Мжченикътъ български апостолъ, като идѣлъ за Царцово, заболѣлъ внезапно отъ сърдцеболъ, болестъ отъ която той често страдалъ. За да не направи по-голѣмо впечатление на жителитѣ съ болезненото си състояние отъ една страна, а отъ друга, че едвамъ можелъ да се крепи вече на краката си, той предпочелъ брѣстовата сѣнка до настѣпването на нощта. Бай Иванъ го прибралъ въ кжщата си и чрезъ разни практически медицински сръдства можалъ да го повъздигне на другия день.

Оттукъ нататкъ, село Царцово станало за нашия херой безопасно прибѣжище. Кжщата на Бай Ивана, а по-после и на Божилъ Георгиевъ служили за негово прибѣжище цѣли три години. Ако той билъ търсенъ отъ нѣкъде, ако избѣгвалъ отъ шпионска клетка, то въ Царцово намиралъ прибѣжище, гдето стоялъ по 10—15 дена, споредъ времето. Доколко Левски е умѣлъ да привлѣча на своя страна прияте-

литъ и едномисленицитъ си, може да се види най-добре отъ следущия фактъ. Кжщата на Бай Ивана се състои само отъ една стайчка, така щото онова, което той говорѣлъ и вършелъ съ Левски, бивало чуто и разбрано и отъ стопаницата на Бай Ивана. Тя знаела вече Левски, кой е той и по каква работа ходи. Като майка на нѣколко дребни дечица, тя не можела да гледа хладнокрѣвно, какъ мъжътъ ѝ остава своята работа и кжщата си безъ ока брашно, та ходи подиръ страшния човѣкъ.

— Ти си намѣри другаръ като тебе, безъ жена и безъ деца, — говорѣла тя на Левски и започнала да го ненавижда.

— Да я очистимъ, — казалъ единъ день нашиятъ херой на Бай Ивана.

— Съгласенъ съмъ! — отговорилъ той, безъ да изпитва на дълго причинитъ.

Ако Бай Иванъ бѣше отъ съсловието на богатитъ гюбрета¹²⁷, то най-напредъ щѣше да осигури своя алъшъ-веришъ, та тогава щѣше да се реши да вземе участие въ народнитъ работи. А Бай Иванъ, освенъ че не помислялъ за дребнавитъ гечинмеци, но готовъ билъ да пожертвува и децата си. Само сиромаси хора, които не е заробило богатството или дипломата — така сжщо срѣдство къмъ богатки дни, могатъ да се решаватъ ѝ смѣло да работятъ за друго. Ето защо въ българскитъ нови движения, когато е ставало пазарлъкъ съ душицата, ние не виждаме да блещукатъ ни богати, ни учени; ето защо и Левски е ималъ такъвъ голѣмъ успѣхъ въ своето дѣло, защото е поискалъ ржката на срѣдната ржка хора, на презрѣнитъ, на обявенитъ отъ благоразумнитъ за нехранимайковци. Освенъ еснафитъ и земеделцитъ, между най-близкитъ другари на Левски сж се намирали и така нареченитъ отъ цѣлия свѣтъ — х а й д у т и. Между тия последнитъ се намирали повече хора съ идеалъ, отколкото между богатитъ и ученитъ.

Планътъ между Левски и бай Иванъ билъ скроенъ. Първиятъ щѣлъ да дойде рано една заранъ да извърши престѣпленieto, а бай Иванъ по обикновено ще извика: — „Тичайте, съседи, нападнаха ни душмани!“ Прилагането на тая мѣрка обаче, не се извършило на дѣло, по желанието на Левски, който билъ повиканъ, за да извърши друга по-важна работа.

Освенъ ненавистята къмъ турцитъ, Левски отъ душа мразѣлъ и нѣколко други елемента въ България. Тѣ били: богатитъ, т. е. чорбаджиитъ, ученитъ, калугеритъ и мустака-титъ бабаити, които били юнаци само на слова.

да с
тени
той.
осво
и бѣ

— г
кои
госп

наш
идѣ
отъ
му
гари
е съ
тове
царс
нѣки
репу

осво
въ п
Дим

вече
ще
маки
наст

е го
Бълг
на к
прот
ших
е да
дейс
дава
всѣк
скат

— Когато България се отърве от турцитѣ, то трѣбва да се бори още дълго време, за да махне отъ себе си кръстенитѣ турци, владицитѣ и омразнитѣ калугери, — говорѣлъ той. — Тѣ мжчатъ народа заедно съ турцитѣ и прѣчатъ за освобождението ни. Владиици и патрици, царьове и князьове и богати чорбаджии сж народнитѣ пиявици.

— Кой ще да ни бжде царь, когато изгонимъ турцитѣ? — попитали го единъ пжтъ нѣколко души отъ работницитѣ, които желаели да чуятъ името на бждещия си християнски господарь.

— Царь, князь! Гдѣ се намирате вие? — отговорилъ нашиятъ герой, каточели бждещиятъ владѣтель на България идѣлъ вече за Велико-Търново. — Ние се мжчимъ да се отървемъ отъ единъ, а вие желаете да поставите на мѣстото му други? Но, билъ той християнинъ, ако щете и нашъ българинъ? Все едно; разликата ще бжде само тая, че единиятъ е съ фесъ, а другиятъ съ златна корона украсена съ кръстове!... Ако азъ зная, че България ще се управлява отъ царски скиптъръ, то отдавна бихъ отишълъ да служа при нѣкой владика: ние ще да се управляваме помежду си по републикански...*)

— А ти какъвъ ще да станешъ, бай Василе, когато се освободимъ? — попиталъ го единъ пжтъ Божилъ Георгиевъ въ присѣстствието на други трима апостоли: Ангелъ Кънчевъ, Димитъръ Общи и Сава Младеновъ.

— Когато се освободи България, за мене не остава вече работа помежду ви, — отговорилъ той. — Тогава азъ ще да отида въ Русия и ще съставямъ комитети, защото тамъ, макаръ и да нѣма чалми, народътъ е потиснатъ повече отъ насъ.

Въ качеството си на дяконъ, учитель, пѣвецъ, слуга и

*) За бждещата форма на управление въ България най-много е говорилъ А. Кънчевъ. Навсѣкжде той е писалъ и разправялъ, че България ще се именува Балканска република. Въ едно заседание на комитета въ Русчукъ, кждето е участвувалъ и самъ Кънчевъ, е протоколирано следущето: „Днесъ, 17 декемврий 1871 година, решихме: Първо, главното задължение на Ч. К. (частниятъ комитетъ) е да се доставятъ хора за работа, заради това отсега нататъкъ действителнитѣ членове се задължаватъ да се запознаятъ и да убеждаватъ своитѣ приятели, познайници и пр. да ги приготвяватъ въ всѣки случай за помощници на народното освобождение и Балканската Република“.

Следватъ подписитѣ съ цифри — З. С.

пр., Левски е ималъ възможность най-добре да се запознае и съ лицемѣрната набожность, подъ маската на която се криели най-големитѣ кепазета. Ето защо, той нѣмалъ никакво вземане-даване съ Божиитѣ работи и съ оня свѣтъ.

— Разправете ми, най-напредъ, ходи ли тоя човѣкъ често на черква и има ли намѣрение да посети Света-гора? — питалъ той, когато му обадили, че еди кой си иска да се запише за работникъ.

— Кога ще да се освободимъ, поне отъ гърцитѣ и отъ нашитѣ чорбаджии? — попитали го единъ пжтъ въ събра-нието, частно въ хана на Червена Стояна въ Пазарджикъ.

— Когато захванете да ядете месо и презъ великитѣ пости, — отговорилъ той.

Кѣсно една вечеръ, когато пристигналъ той въ Т. Пазарджикъ, заедно съ бай Иванъ Арабаджията, срещнали на пжтя нѣколко калугери на коне, които кръстосвали наоколо по проситба. Левски пламналъ. Щомъ той видѣлъ тия отвѣнъ свѣта хора, които ходили между простото население да го лъжатъ и заблуждаватъ, наумилъ си минали години, когато и той ходилъ така и билъ принуденъ да кисне въ килий-скитѣ развратни вертепи.

— Безсрамници, хармоядци! Не ви е срамъ да крадете и лъжете въ името на Бога, да ходите да се храните отъ потѣта на народа, каточели турскитѣ заптии и бюлюкъ-башии му сж малко!

— Да бждете проклети во вѣки вѣковъ! Още повече, че вие имате пълна възможность да извършите голѣми добрини!...

Така поздравилъ Левски нѣкогашнитѣ свои во Христе братя, които не се обадили, ни черно, ни бѣло, а навели глави и заминали. Треперещиятъ тонъ на Левски, неговиятъ огненъ погледъ поразилъ монастирскитѣ бикове.

Въобще, той се е пазилъ твърде много, когато трѣбвало да се приеме за работникъ нѣкой полъ или калугеръ.

За да се въоръжи още по-добре срещу всичко, що не е било съ народа, и да бжде до такава степенъ демократъ, освенъ че естествено е билъ наклоненъ къмъ това още отъ млади години, по-после сж му повлияли по малко: Каравеловъ, Бетйовъ и А. Кънчевъ, които, както е знайно, не хранѣха особена симпатия къмъ духовенството, къмъ богати и авторитетни лица. Само ония, които сж си предназначтали да живѣятъ охолно на тоя свѣтъ, да не оставятъ наследницитѣ си съ голи ржце, сж най-яркитѣ защитници на голѣмитѣ и силнитѣ, макаръ и противъ волята си. И турскитѣ всесилни

султани даже, които сж имали най-малко нужда отъ подпорка и лицемѣрни съюзници, разбрали тая истина и, щомъ покорили разкошната Византия, оставили пълна свобода на фенерската патерица, за да я иматъ на своя страна. Много богопомазани щастливци, които не сж се бояли ни отъ Бога, ни отъ ада и които отдавна били изгубили всѣкакъвъ образъ и подобие на човѣкъ, мляскали лицемѣрно дѣсницата на пияния попъ, при всичко, че го мразили отъ сърдце и душа. Тѣмъ трѣбвали съюзници, за да поддържатъ слѣпотата въ своята богодарованна империя. Скиптрътъ и патерицата сж два фидана отъ едно и сжщо дърво.

Ако целъта на Левски и на неговитѣ другари бѣше да лѣжатъ и да работятъ за свои скрити смѣтки, то, навѣрно, биха написали на знамето си корона и патерица.

Горчивата практика и трудниятъ опитъ научили Левски да може да познава хората отъ първо виждане, само по външнитѣ черти. Попъ Михалъ отъ с. Черпелии отдавна говорѣлъ на бай Ивана, че и той е българинъ и желае да се види съ прочутия Дяконъ. Единъ прекрасенъ день нашиятъ херой слѣзълъ отъ коня си въ двора на попъ Михалъ, придруженъ отъ бай Иванъ и Георги Данчевъ¹²⁸, така сжщо неговъ вѣренъ другаръ. Светиня му го нѣмало дома. Поканили гоститѣ въ наредената стаичка, кждето брадатиятъ стопанинъ си държалъ калимявката обвита съ чисто пешкирче и новото джубе показано до светогорскитѣ икони. На стената висѣлъ и портретътъ на отче попа съ трѣбника въ ржка. Докато бай Иванъ се занимавалъ съ разтоварянето на конетѣ, наблюдателното око на Левски сполучило вече да разгледа всичко критически.

Зърналъ той и портрета.

— Развързвай конетѣ и да вървимъ! — говорилъ той на Ивана и излѣзълъ съ дисагитѣ въ ржка отъ поповата къща.

Бай Иванъ, който не чакалъ по-нататъшни обяснения, захваналъ да оглежда пѣтнитѣ врата, но като не виждалъ нищо, освенъ зачудения Данчевъ, допиталъ:

— Какво има?

— Попътъ, когато ми препорѣчвашъ, не е добъръ човѣкъ, — познахъ го по портрета, — казалъ Левски, па се метналъ на коня си.

И действительно, после се оказало, че светиня му не чини нищо, само за любопитство искалъ да види Дякона. Страхливитѣ и слабодушни натури били за Левски единъ видъ

божии същества, на които той гледалъ като на безполезни божии създания.

— Дайте имъ да плетатъ чорапи, па ги оставете да мируватъ, — говорѣлъ той.

Извънредно обичалъ Левски децата, съ които често се е спиралъ да говори, да ги милва и да ги разпитва за едно-друго.

— Тѣ ще да ни омиятъ очитѣ, — казалъ той. — Ние старитѣ, колкото и да се префиняме, все пакъ не можемъ да бждемъ чисти българи, да изгонимъ отъ себе си турчина, който седи на сърдцето ни съ чибукъ въ ржката.

Единъ день, като се връщалъ отъ Кара-топракъ, миналъ покрай две малки овчарчета, които пасѣли своето вакло стадо по пжтя.

— Всичко добро, малки момчета, но само едно ни бърка насъ — турцитѣ биятъ, — казалъ той.

— Но и ние ще ги биемъ, защото сме по-много, — отговорили горскитѣ пилета и се изкикотили, безъ да знаятъ, че говорятъ съ величието на България.

— Видите ли? — казалъ отпосле Левски. — И въ малкитѣ деца, прости овчарчета, се появява човѣшко достоинство, жажда са отмъщение, когато ученитѣ глави и богатитѣ не разбиратъ тая проста истина и следватъ да пѣятъ химни на изгнилия трупъ.

Той е билъ веселъ и засмѣнъ; но азъ мисля, че всичко това не е било естествено. За да се покаже на всички, съ които се срѣща, съ които пжтува случайно и съ които говори, че той е обикновенъ човѣкъ, не ходи за друго за нищо, освенъ по алтъшъ-веришъ, принуждавалъ се е да бжде винаги веселъ, да показва една лекостъ въ поведението си, като човѣкъ, който е доволенъ отъ цѣлия свѣтъ. Малко по малко тая негова преструвка, това изнасилване на чувствата, се превърнала въ обща привычка. Всички негови другари потвърждаватъ едногласно, че никога не сж го виждали умисленъ, когато е вънъ отъ заседанията, така щото, който не го е познавалъ, мжно можелъ да повѣрва, че отпреде му стои Левски. Щомъ се качелъ на коня си, той изведнажъ запѣвалъ нѣкоя необикновена пѣсень, свирѣлъ съ уста, говорѣлъ високо съ другаря си, смѣлъ се съ гласъ, каточели се връщалъ отъ нѣкой селски сборъ или отъ освещаване на черква. Като минавалъ покрай нѣкое хоро или покрай млади жътварки, които да пѣятъ, той се провиквалъ колкото му гласъ държи, въ знакъ на това, че е трогнатъ отъ робската унила пѣсень, поздравявалъ ги съ „помози Богъ!“ и въ награда на това

съчувствие приемалъ едно: „Добъръ ти пжтъ, баьо!“ О, колко великъ е билъ Левски!...

Единъ пжтъ, когато съ бай Ивана влизали въ Пловдивъ отъ Кършияка, край града се пощѣлъ голъ арнаутинъ халваджия.

— Ако питашъ за Иванъ Арабаджията отъ Пловдивъ, който иска да стане комита, то ето го него сжщия, — казалъ той, смѣещъ се, като сочилъ на бай Ивана.

Съ тая откровеностъ и веселъ характеръ Левски е печелилъ твърде много. Отъ единъ пжтъ хората се прилепали къмъ него и вземали участие въ дѣлото, тъй като отъ думитѣ и обноската му виждали, че тукъ не е нѣкоя страшна работа. Но щомъ е почнало вече сериозна работа, щомъ дохождало дума да се разисква нѣщо за свободата на България, неговата физиономия приемала друго настроение, смѣхътъ се превръщалъ въ звъntenето на горещо и решително слово, всѣка дума поразявала присѣтстващитѣ, които започвали да благоговѣятъ като предъ свръхъ естествена сила и узнавали въ Левски двама души — Левски като човѣкъ и и Левски като апостолъ.

Божилъ Георгиевъ, който билъ въ много добри отношения съ Левски, и който чувалъ отъ него много шеги и отвлѣчени работи, си позволилъ веднѣжъ, въ време на занятие, да го попита за нѣща твърде фамилярни и интимни...

— Още го помня, Богъ да го прости, — разказва Божилъ.

— Щомъ азъ издумахъ, той ме погледна тъй страшно и разсърдено, щото азъ замръзнахъ на мѣстото си. Другъ пжтъ не бѣхъ го виждалъ въ подобно положение.

Въобщее, хората, съ които Левски е ималъ най-близки съприкосновения, научилъ ги да не го питатъ, докато той не заговори най-напредъ.

Другъ единъ пжтъ Левски, придруженъ пакъ отъ бай Иванъ Арабаджията, отивалъ въ Карлово; като приближили до градинитѣ карловски, по мръкнало, откъмъ града се задали нѣколко души турци насреща имъ, а другъ единъ турчинъ, който отъ по-напредъ вървѣлъ напреде имъ, като се срещналъ съ другитѣ турци, спрѣлъ се и обърналъ назадъ, къмъ двамата пжтници, като сочилъ и съ ржка:

— Тукъ има нѣщо, — казалъ Левски и поискалъ да да остави пжтя, за да взематъ позицията задъ плетищата.

Бай Иванъ забелязалъ, че гърдитѣ и стомахътъ на Левски се дигали и слагали до такава степенъ, щото той предъ-

ставявалъ не обикновенъ човѣкъ, а нѣщо съвсемъ страшно, когато преди малко той нѣлъ по обикновено.

После се оказало, че тукъ никакъ нѣмало нѣщо, а просто турцитѣ били излѣзли да сръцатъ говедата.

Всички други апостоли, които излѣзоха подиръ Левски или бѣха негови съвременници, като Д. Общи, А. Кънчевъ, С. Младеновъ, Узуновъ,¹²³ Стамболовъ, Воловъ, Бенковски, Каблешковъ и др., доколкото ги азъ познавамъ, ни единъ отъ тѣхъ не е приличалъ на Левски въ своитѣ действия, не е работилъ така чистосърдечно. Всѣки отъ тѣхъ си позволяваше да говори, че ние не сме сами, Русия и Сърбия ще да ни дадатъ топове, щомъ се разбунтуваме, ще ни се притекатъ на помощъ, при всичко, че тия две държави нѣмаха никакво известие. Тѣ бързаха да дигатъ въстание, въобразявайки си, че въ единъ или два месеца всичко ще може да се пригответи.

— Никому не се надѣвайте, — говорѣше той. — Ако ние не сме способни сами да се освободимъ, то значи, че не сме достойни да имаме и свобода; а който ни освободи, той ще направи това, за да ни подчини отново въ робство...

Да вдига не своевременни въстания, той никога и не помисляше даже. Неговото дълбоко познание на народа му служеше за доказателство, че тая блажена минута още не е дошла! Главната му цель бѣше да снабдява този народъ съ оржжия, да се нареждатъ комитетитѣ, върху което той си е посветилъ всичкия животъ.

Колкото пѣти е дохождалъ той въ Царново, нито единъ пѣтъ не е дошелъ съ едни и същи дрехи. Кога съ потури, кога съ шаечни панталони и палто, понѣкога съ селски дрехи — где както изнася.

АНГЕЛЪ КЪНЧЕВЪ

Въ началото на 1872 година той не бѣше вече самъ. Освенъ стария му другаръ Димитъръ Общи (македонецъ), той прибра за другаръ и А. Кънчевъ, човѣкъ съ систематично образование*), нѣщо, което е рѣдкостъ въ въстаническитѣ движения. А. Кънчева Левски щѣше да остави на свое мѣсто, а той мислѣше да се оттегли за опредѣлено време въ Ромъния, защото ставаше вече явенъ навсѣкжде. Той продължаваше да ходи още, за да запознае Кънчева съ работата и хората. Тържество бѣше за Левски, когато той тръгна изъ България, придруженъ отъ двама-трима апостоли, които слушаха и питаха него. Гордостъ бѣше за Левски да отговаря, когато го запитваха на новия му другаръ, че той е свършилъ военно училище преди една година. Освенъ това, А. Кънчевъ бѣше до такава степенъ представителенъ момъкъ, щото и въ днешно време той можеше да произведе впечатление въ всѣко село и градъ.

Въ Царцово Левски се явява единъ день придруженъ отъ двамата си адютанти, всички на коне. Левски говорилъ на смѣхъ, че единиятъ му е хазнатаръ, а другиятъ — секретаръ. Сега неговата шега повече минувала на Кънчева, когото най-подигравалъ и му се присмивалъ на ученитѣ теории и доктрини, отъ които, разбира се, Кънчевъ не е билъ още освободенъ.

— Я погледни, нѣма ли решението на този въпросъ да е писано въ нѣкоя отъ твоитѣ книги или военни карти, — говорилъ той на А. Кънчевъ, като разисквали нѣкоя работа, защото тоя последниятъ обичалъ да гледа много карти и различни описания на Турция.

Той посетилъ и Пловдивъ съ своитѣ другари, които представилъ на тамошнитѣ работници Хр. Търневъ, А. Ботоловъ, Матевски¹³⁰ и пр. въ Търневия ханъ на Кършияка. Къмъ Д. Общи Левски не хранѣше твърди взаимни чувства

*) Училъ се въ Русчукъ, Табуръ-Чехия, Болградъ и Бѣлградъ. Въ последния градъ той бѣше свършилъ военно училище въ чинъ офицеръ.

и доверие. Много пъти той е искал да го накаже, но, при нѣмането на по-решителни хора, които да заематъ мѣстото, отлагалъ е своето намѣрение. Когато на Общия се паднало жребieto да убие орханийския дяконъ Дионисий¹³¹, той се маялъ и отлагалъ изпълнението на това решение нѣколко месеци, като не се решавалъ да пристѣпи къмъ дѣлото. Левски бѣше принуденъ нѣколко пъти да го уведомява, че, ако той не изпълни решението, ще бѣде наказанъ съ смъртъ¹³².

На едно мѣсто въ гората, гдето Хр. Ивановъ, отишелъ да търси Общи съ нѣколко още момчета съвсемъ за друга целъ, когато тоя последниятъ видѣлъ, че се изправили напреде му толкова въоръжени хора все отъ тайната полиция, затрепералъ на мѣстото си, като мислилъ, че тѣ сж проводени да го накажатъ. Това бѣше преди убийството на орханийския дяконъ.

Левски не можеше да се помири съ това просто обстоятелство, че когато Общиятъ изгърмѣлъ да удари дякона, не можалъ да се качи отъ единъ път на коня си отъ страхъ, за което се разчуло по всички комитети.

— Това е срамъ и унижение за мене, — казвалъ той.

Че Левски е ималъ право да подозира Общи въ безхарактерностъ, това се доказва най-добре, като ще види читателтъ по-нататкъ. Когато А. Кънчевъ тръгна да ходи съ Левски, по това именно време уставътъ на Българския Революционенъ комитетъ бѣше съставенъ, и двамата апостоли го носѣха отъ градъ за градъ, за да го показватъ на комитетитѣ на одобрение и потвърждение. Този фактъ е достатъченъ да потвърди — до колко българскитѣ патриоти сж ценѣли народната воля, до колко тѣ сж задържали право за себе си, на което никой нѣмаше да имъ попрѣчи. Та и така трѣбваше да бѣде. Тамъ, дето нѣма изедничество, тирания, дребнавъ интересъ, пусто доктринерство и богопомазанаржка, никой се не бои отъ народната воля и широката свобода. Народитѣ не сж звѣрове, на които, като имъ отслабишъ юздитѣ, да хапятъ...

Съ Левски ходѣлъ на често и Сава Младеновъ изъ Тетевенъ, който познавалъ и военното обучение. И до днешенъ въ кжщата на бай Ивана Арабаджията личатъ дърветата на тавана разрѣзани и окълцани отъ върховетѣ на ножоветѣ, когато Левски и Младеновъ правѣли упражнения съ сабли и ножове.

Най-после, азъ съмъ длъженъ да кажа, че Левски не бѣше само революционеръ, апостолъ и бунтовникъ. Той е

училъ селянитѣ презъ течение на цѣлата своя деятельность на много полезни нѣща: да си отварятъ училища, да изпращатъ децата си въ тѣхъ, какъ да живѣятъ и пр.

Твърде на често, презъ два-три месеца*), Левски е отивалъ въ Букурещъ да се срѣща съ Любенъ Каравелова и да участвува въ събранията, на които присѣдствували много делегати отъ България, изпратени отъ тайнитѣ комитети. Тия събрания ставаха въ къщата на Каравелова и на Д. Ценовича.

Каравеловъ обичалъ твърде много Левски. За него Левски е билъ идеалъ. Както е известно, Каравеловъ не е излизалъ отъ своето писалище по цѣли шестъ месеци, нито пъкъ се е обличалъ за предъ хора. Но когато пристигналъ Левски, той е посещавалъ за неговъ хатъръ и Чешмеджиево, и булеварда, и други публични мѣста. Единъ пътъ е ходилъ и до Гюргево да го изпрати, придруженъ и отъ други още приятели. Много сведения изъ България, които се помѣстваха въ „Свобода“ и „Независимостъ“,¹³³ се дължатъ на Левски. Винаги той носѣше съ себе си по нѣколко екземпляри отъ този вестникъ, както и други Каравелови съчинения, които раздаваше на отсамнитѣ братя съзаклетници. Левски носѣше и отрова при себе си въ видъ на петелка. Отъ дѣсната страна на дрехата си той винаги носѣше голѣма доза отрова, за да може да я глътне, когато се види въ опасно положение¹³⁴.

Знакътъ по който се разпознаваха работниците и който Левски бѣ далъ на всички, бѣше: А. Т. С. К., което значи: азъ и ти сме отъ единъ комитетъ.

*) При Каравеловъ Левски е ходѣлъ следъ 1870 само веднажъ — презъ мартъ и априлъ на 1872 г. — Ст. К.

ПРЕДАТЕЛСТВО

Мисълта на Левски да се оттегли за нѣколко време въ свята Ромъния не можа да се осъществи. Скоро той бѣ разочарованъ отъ редъ горчиви събития, които дойдоха едно подиръ друго да развълнуватъ още повече неговата душа. Годината 1872 бѣше най-злосластна както за Левски, така и за българския комитетъ. На 2 мартъ¹³⁵ въ 9 часа по турски, Ангелъ Кънчевъ разби черепа си на Русчушката скеля, когато се впуснали да го хващатъ, а той не поиска да се предаде, понеже бѣше давалъ клетва. Освенъ че Левски загубваше въ неговото лице единъ отъ добритъ свои помощници, отъ друга страна турското правителство потрепера, нагледно констатира то факта отъ постъпката на Кънчева и отъ намѣрената въ него кореспонденция: че въ България се е съживила опасната комита, която, споредъ увѣрението на вѣрнитъ чорбаджии, била загинала ужъ окончателно на Бузлудженскитъ върхове въ 1868 година. Полето за действие на цариградскитъ шпиони, които имаха за центрове Букурещъ и Бѣлградъ, сега тѣ премѣстиха вече своя штабъ около София и Русчукъ. Левски бѣ тѣхниятъ идеалъ.

Сжщото лѣто, презъ месецъ августъ, Левски се изгуби отъ Северна България за дълго време. Споредъ Христа Ивановъ той се маелъ най-много въ Сливенъ, дето билъ отишелъ да настанява за апостолъ Атанасъ Узуновъ. Презъ месецъ октомврий, по подбуждането на Димитъръ Общия, комитетитъ въ Тетевенъ и Орхание удариха турската поща, съ цель да взематъ паритъ, които тя носѣше. Турското правителство се наостри още повече. Освенъ въ поменатитъ села, въ много други градове станаха претърсвания и записвания на младежитъ, припознати за патриоти, а това показваше, че турското правителство не действуваше на вѣтъръ. Скоро после това падна въ ржцетъ имъ и самъ Димитъръ Общи.

Следующето писмо, изпратено отъ Търновския до Русчушкия комитетъ, ясно опредѣля тогавашното положение на комитетскитъ работи:

„Господине Петъръ Златевъ!
въ Русе.

Тоя часъ приехъ известие, че отъ братята паднали нѣкои и други въ неприятелски рѣце. Вземете нужднитѣ мѣрки за всѣки случай. Писма и други работи прегледайте и кажайте, защото излѣзли нѣколко момчета слаби въ приказкитѣ си (истиндацитѣ). Прекъсайте сношенията временно, докато известиме за всичко, съ една речъ, нищо недейте праща, дордето не ви разяснимъ работата — Ако сте пратили нѣщо наскоро, то побързайте да ни явите, но дано не сте. Много отъ момчетата сж хванати и, споредъ слухове, и самъ Общиятъ е падналъ въ рѣце.

Търново, 30 октомврий, 1872 год.

Безъ повече, за сега ви поздравявамъ

Ст. Карагьозовъ*)“.

При всичко това обаче, комитетитѣ въ България не забравили да се погрижатъ за нашия герой, предъ когото вече зѣбела пропастъта. Най-много тѣ се безпокоели, защото никой отъ Търново и Ловечъ не го знаели кжде се именно намира и въ какво е положение. Нѣколко тайни куриери потеглили отъ Търново за разни страни нарочно него да търсятъ. Отче Матей Преображенски напълнилъ своитѣ калугерски дисаги съ „Приказкитѣ“ (негово съчинение) и потеглилъ за Тракия, а Христо Караминковъ отишелъ за Ловечъ. Комитетитѣ, освенъ че го търсѣли отъ точка зрение на предпазливостъ, да му кажатъ да се крие, или пъкъ да го поканятъ да се върне къмъ Дунава — неизбежно нужно било да го намѣрятъ и за това, защото две писма се вече получили отъ Любенъ Каравеловъ изъ Букурещъ, който, предвидъ на софийското приключение, пишелъ на Левски да издигне знамето на революцията.

Едно отъ тия писма, което се е запазило въ оригиналъ у Никола Обретеновъ, ето що гласи:

„Брате Василе!

По-преди ви писахме и подканяхме на повдигъ, но нѣкакъ си опипомъ.

Сега ви обаждаме, че обстоятелствата извикватъ безъ друго куражъ въ нашата страна и подигане на революцията.

*) Петъръ Златевъ е Никола Обретеновъ, а Стефанъ Карагьозовъ — Иванчо Хаджи Димитровъ. — З. С.

ме-
бѣ
но
ла.
и
ки,
ко-
ре-
уб-
ци,
но
на-
е е
на
уиз-
вие
ку-
оло

уби
іва-
оти-
езъ
ция,
ща,
пра-
итѣ
ипи-
каз-
ръ.
ръ.

Рус-
на
...

Причинитѣ, които и ти можешъ да познавашъ, не щеме да ти разказваме, а обаждаме ти само, че трѣбва да вървишъ на бой, безъ да губишъ ни минута. На всичкитѣ тждяваши юнаци се писа, които ще да заминатъ насреща. Надѣвайте се за помощъ и отъ С. и Ч. (Сърбия и Черна-гора).

Букурещъ, 9 ноемврий 1872 година.

(под.) Кара-Мустава Бучукоглу (Каравеловъ)“

Куриеритѣ пристигнали единъ по единъ въ Търново съ противоречащи известия за Левски, когото лично не можали да видятъ. Христо Караминковъ узналъ въ Ловечъ много странни сведения за неговото пребиваване въ този градъ. Едни говорили (разбира се отъ съзаклетницитѣ), че виждали Левски да ходи съ мотика на грѣбъ по лозята и да хвърля писма предъ портитѣ на работницитѣ, да му дадатъ комитетскитѣ тефтери и писма, защото се боялъ вече отъ предателство; други пъкъ говорили съвсемъ противното¹³⁸.

Отче Матей, следъ дълги скитания изъ Тракия по сливенско и заарско, стъпилъ въ диритѣ на Левски въ Стара-Загора, но, докато успѣе да се срещне съ него, той заминалъ за Пловдивъ, на кждето и отишелъ да го гони.

Въ едно писмо изъ Търново до Русчукъ, съ дата 25 ноемврий (1872), писмо отъ Иванъ Хаджи Димитровъ, се говори така:

„Нѣмаме още точни сведения за приключението (софийското). Тия дни очакваме да дойде главниятъ книжаръ (Левски), когото намѣрили въ Заара. Като се споразумѣемъ съ него, ще ви пиша...“

Чакъ къмъ Перушица отче Матей Преображенски намѣрилъ нашия герой. Говорилъ му той на дълго и на широко за работитѣ въ софийско, разказвалъ му, че Общи предава вече, убеждавалъ го да се върне въ България и да бѣга въ Ромъния, но всичко напразно. Левски билъ смутенъ. Едно му се искало да отиде до Ловечъ, за да спре предателството, а отъ друга страна кроелъ планове за да организира една дружина отъ тракийски съзаклетници, за да заварди софийския пжтъ около Пазарджикъ и да освободи осжденитѣ затворници, когато ги каратъ за Цариградъ.

На отче Матей той далъ препоръчително писмо до едно лице въ Карлово, тамъ да го чака нѣколко дни, отъ дето заедно ужъ щѣли да пжтуватъ за Търново. Чакалъ Матей въ Карлово день, чакалъ два и три, но Левски не се явява никакъвъ, дордето най-после полицията и хората въ Карлово захванали да се заглеждатъ по-внимателно въ ка-

лугерското му расо. Тръбва да ви кажа и това, че отецъ Матей бѣше отъ ония оригинални хора, които правѣха впечатление не само въ Карлово, но и въ многолюдния Лондонъ би повлѣкли подиръ себе си, ако не друго, то поне уличнитѣ деца. Неговитѣ габровски калеври, окърпени отгоре и отдолу съ разни околчести ями, скжсаното му расо, по раменетѣ на което се намираше калъ и презъ Петровитѣ сухи пости, най-вече охлузената му калугерска капа, която отъ черна — бѣ станала като жълтъ мешинъ, не го препоръчваха за чистъ човѣкъ. Драгоценна рѣдкостъ бѣ отче Матей, и мене ми е жалъ, че мѣстото не ми позволява да дамъ тукъ нѣколко епизоди отъ бурния му животъ. Нему би позавидѣли и най-отчаянитѣ руски нихилисти, при всичко, че той не бѣ ходилъ по-далечъ отъ Преображенския манастиръ, гдето бѣше приелъ своето подстригване. Въ тъмни ноци той се е катерилъ по стрѣмния търновски дервентъ, за да лепи остри сатири по стенитѣ на сѣщия този манастиръ, въ които осмиваше немилостиво свонтѣ во Христе братия.

И така, отче Матей билъ принуденъ да трѣгне за Търново, а Левски, намѣсто за Карлово, се отправилъ за Татаръ Пазарджикъ. Колко тукъ се е маялъ, съ кого се е срѣщалъ и какво е действувалъ намъ е положително неизвестно. Около срѣдата на месецъ декемврий той се наготвилъ да трѣгне, викалъ при себе си стариятъ си вѣренъ другаръ бай Иванъ Арабаджията, за да му даде нѣкои наставления — какъ да постѣпи въ негово отсъствие, ако би да се откриятъ работитѣ и въ Тракия. За другаръ презъ планината той е взелъ Никола Ржженкова отъ Татаръ Пазарджикъ, който по собствено желание искалъ да отиде, понеже ималъ грѣдна болестъ и, като се чувствувалъ, че наскоро ще умре, казалъ, че предпочита да стане това умирање поне на вжжето.

Иванъ Арабаджията оставилъ въ селото му, защото по това време билъ хванатъ въ Карлово нѣкой си Станю*), за когото имало опасностъ да не направи нѣкое предателство. Въ такъвъ случай, споредъ бай Иванъ, щѣлъ да пострада и самиятъ Левски.

Твърде трогателна станала раздѣлата между Левски и неговитѣ другари, нѣщо, което тия последнитѣ не били виждали другъ пътъ отъ негова страна. Той билъ много нажаленъ, и едва не покапали сълзи отъ очитѣ му, като да е

*) Това предателство е действителна случка. За него вж. Стефанъ Караковъ, Василъ Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си, стр 91—102. — Ред.

знаелъ, че това била последна раздѣла, че нѣма той да види вече своята мила Тракия, нейнитѣ равни полета, хубавата Сръдна гора и бистрата Стрѣма, която го свързвала съ толкова велики възпоминания!...

— Сбогомъ, до сега бѣхме въ рая, а отъ тукъ натакъ ще отидемъ въ ада, — казалъ той и въздъхналъ, когато потеглили вече конетѣ.

Подъ думата рай той разбиралъ Тракия, а адътъ — Северна България*), отъ която се страхувалъ.

Двамата наши пѣтници пристигнали до въ Троянъ благополучно. Тукъ Левски си оставилъ иглената пушка и саблята.**). Щомъ пристигналъ въ Ловечъ нощно време, най-напредъ се срещналъ съ Николча Сирковъ, единъ отъ съзаклетницитѣ, когото разпиталъ подробно за всичко станало въ негово отсъствие въ разстояние на четири месеци.

Въ това време въ Ловечъ сж се били извършили доволно важни събития, които въ всѣки случай трѣбвало да иматъ лоши сетнини. На всички патриоти въ града кжщитѣ били бастисани и претърсени отъ правителството, нѣколко души имало вече затворени, между които билъ и Маринъ п. Лукановъ; ония, които не сж били още побутнати, отъ минута на минута очаквали да ги нападнатъ, защото Общиятъ следвалъ вече да издава въ София.

Преди да пристигне Левски въ Ловечъ, още станало и следующето произшествие. Председателятъ на революционния комитетъ бѣше по това време попъ Кръстю⁴⁰ отъ Ловечъ, на когото комитетътъ, отъ признателностъ, бѣше му подпомогналъ да си направи една кжща. Той бѣше лице твърде

*) Понятието на нашия герой въ отношение на дветѣ Българи има неопровержимо правдоподобие. Въ продължение на нашитѣ встанически движения азъ не зная въ Тракия да е станало нѣкакво предателство, съ изключение на Ненко Балдевчанина¹³⁷. Не е така, обаче, и въ Северна България. Освенъ Левски, Северна България е издала още: А. Кънчевъ, Общи, Г. С. Раковски, Воловъ, Бенковски, Икономовъ, Каблишковъ, Н. Славковъ, Заимовъ, Обретеновъ, Г. Апостоловъ¹³⁸, — всичкитѣ апостоли. Не говоря за други, по-стари предателства, не споменувамъ имената на други братя: само въ троянско сж предаденъ (отъ българитѣ) около 30 души. Но за всичко това — на друго мѣсто.

**) Въ 1876 година видѣхъ съ очитѣ си това оръжие въ ловчанския конакъ, което бѣше предалъ, следъ четири години, нѣкой си Ганко, не че му го искалъ нѣкой, но отъ вѣрноподанически чувства. Както пушката, така и саблята сж кавалерийски.¹³⁹

много предадено на комитетските работи. Между другите лица, които бѣше предалъ Общиятъ въ София, разбира се, че първо мѣсто трѣбваше да държи попъ Кръстю, като председателъ на най-голѣмия комитетъ. Вижда се работата, че Общиятъ не е поменувалъ името „попъ Кръстю“¹⁴¹, защото, като се приело известие отъ София да го хванатъ, уловили най-напредъ попъ Лукана, когото изпратили въ София предъ изпитателната комисия.

— Не е тоя попъ, — казалъ Общи, като му представили попъ Лукана. — Оня е по-младъ и дребенъ.

Тогавъ хванали попъ Кръстя. Но чудно: после нѣколко часа той билъ пуснатъ на свобода; а това турско благоволение трѣбваше да отвори очитѣ на всички работници, и най-много на нашия герой.

— И самата природа да въстане противъ мене, то пакъ не може да ме задържи да не се срещна съ него, — викалъ Левски вѣнъ отъ себе си, когато го увещавали приятелитѣ въ дома на Величка п. Луканова¹⁴² — да се не среща съ попъ Кръстя, защото е опасенъ. Не е сега време.

— Азъ искамъ да го видя, желая да знамъ какво той ще ми се оправдава, какъ ще ме погледне въ очитѣ... Той е отговоренъ и предъ мене, и предъ васъ, и предъ цѣлия български народъ...

Никой и нищо не било въ състояние да надвие на разярения Левски. Той се сърдѣлъ на всички, викалъ, скачалъ, цѣлия свѣтъ искалъ да разруши, само и само да спаси своето свето дѣло, за което билъ работилъ толкова години. А за себе си нищо не говорѣлъ, никакви предпазливи мѣрки не искалъ да вземе, при всичкитѣ съвети и убеждавания на приятелитѣ. Най-много той искалъ да се срещне съ попъ Кръстя, да вземе отъ него тефтеритѣ, копията на писмата и крупнитѣ суми пари, които били повѣрени на неговитѣ рѣце.

— Азъ не искамъ да се зачерня предъ лицето на българския народъ, да ме обвинява потомството — говорѣлъ той.

На 24 декемврий Левски написалъ дълго писмо на попъ Кръстя, съ което му опредѣлилъ въ сжщото време и мѣсто, където трѣбвало да се срещнатъ лично.

Тукъ съмъ длъженъ да дамъ нѣколко разяснения за въ полза на читателитѣ, за да могатъ да вникнатъ по-добре въ приготвеното вече гнусно предателство.

Когато турското правителство освободило попъ Кръстя, следъ нѣколко часа, никой освенъ него не е присѣствувалъ предъ каймакама, та за това мжно е да се узнае какви именно условия сж се извършили между предателя и пра-

вительствения човѣкъ. Две главни причини сж подбудили най-много светиня му да вземе образа на Юда. Първата осезателна причина е била, че за да отхвърли той вжжето отъ врата си, което щѣше да му се падне, като председател на комитета, то естествено бѣше, че това вжже той трѣбваше да го метне другиму. А това последното лице не можеше да бжде друго никое, освенъ нашия херой. Дали той е наумилъ най-напредъ турската властъ за това, или пъкъ турцитѣ отъ само себе си сж му предложили да предаде Левски, за мене е тайно. И двата случая сж възможни. Обаче, споредъ увѣреніята на мнозина, въ това число и Христо Цоневъ, другаръ на Левски чакъ до София, преди да се освободи попъ Кръстю, между ловчанския каймакамъ и софийската изпитателна комисия сж се размѣнили нѣколко депеши, и най-после правителството дало на попъ Кръстя тържествено обещание, че ако той извърши сполучливо своя подвигъ, не само че ще бжде освободенъ, но трѣбва да се надѣва на награда. Правителството почнало да туря въ действие своето обещание, като освободило още на минутата попъ Кръстя. Сега тоя последниятъ трѣбвало да изпълни своето обещание и пастирската си длъжностъ. Писмото на Левски, което той получилъ нѣколко дни следъ освобождението си, било вече първа крачка. Втората причина, която подействувала на отецъ Кръстя да стѣпи на Христовото тѣло е била златниятъ телець. Както казахъ, у него имало дебели комитетски суми, които нему щѣли да останатъ следъ предаването на Левски.

Писмото на Левски до предателя, въ което той означавалъ мѣстото за срещане, най-напредъ било прочетено отъ ловчанския каймакамъ. И се засмѣли тогава всички конашки пиявици — отъ каймакама до чибукчията. Юзбашии, мелиязими, чауши, онбашии и прости нефери били въ необикновено движение. Кроене на планове и разни стратегии въ погорнитѣ кржгове, шушукане въ заптие-одаларж, пълнене на пушки и пищови съ прѣсенъ барутъ, даване низки темена изъ конашкия дворъ, което показвало готовностъ и самопожертвувание, викане ту тоя, ту оня бабаитинъ, които имали вече каква-годе известностъ, дрънкане на касатуритѣ по конашкитѣ стълби, — съ една речъ, приготвявалъ се вече дързостенъ походъ, който се забелязвалъ и отъ гражданитѣ. Но никой не знаелъ истинската негова цель отъ страна на българското население, освенъ отче попъ Кръстю, който въ това време стоялъ въ една отъ конашкитѣ стаи, колѣно до колѣно съ ухиления каймакамъ.

ВЪ КАКРИНСКОТО ХАНЧЕ

Било тържественъ день за християнския свѣтъ — 26 декемврий 1872 година, втория день отъ Свѣтло Рождество Христово. Всичкото българско население на градъ Ловечъ, съ изключение на нѣколко души компрометирани съзаклетници, празнувало господнитѣ празници, яло и пило до насищане. Чаршията, на която по-голѣмата частъ принадлежи на еснафлии българи, билъ затворена. Тукъ-тамъ по улицитѣ се виждали най-много малки деца коладници които се преследвали отъ немирнитѣ турчета и се мжчели да ги нападатъ, за да имъ ограбятъ едно-друго, което имъ било подарено отъ българскитѣ кжщи. Нарѣдко се срѣщали възрастни хора изъ града. Българитѣ отговявали около храненитѣ шопари съ бѣклица въ ржка, а правовѣрнитѣ мюсюлмани надували своитѣ дълги чибуци изъ миризливитѣ кафенета и берберници. И тѣ празнували заедно съ християнитѣ волею и неволею, защото ги е било гнѣвъ да се разтакатъ нагоре и надолу по улицитѣ и да миришатъ пърленето на свинетѣ. Тѣ били мрачни и наежени, като презъ рамазана. Който българинъ имъ се попаднѣлъ предъ очитѣ, ако билъ отъ сиромашката класа, псували го на вѣра и кръсть, а богатитѣ не поздравявали и шепнѣли нѣщо на нисъкъ гласъ, дорде ги отминатъ.

Мразъ и сухъ коледенъ студъ, отъ друга страна, принуждавали ловчанското население да пази повечето топлитѣ стаи и задушнитѣ кафенета, отколкото да се наслаждава на замръзналия Осъмъ и на топлитѣ води на Башбунара. Жива душа не се подавала вънъ отъ линията на града съ изключение на нѣколко гладни ловджии, които излизали отъ града, прегънати на два ката и придружени отъ своитѣ още погладни копои. Дебелъ снѣгъ покривалъ земната повърхность, който придавалъ на града още по-голѣма монотонность. Студена, прозрачна мъгла висѣла надъ хоризонта, която се извивала като змия по замръзнала повърхность на Осъма и лепнѣла по синия ледъ като на мокро кадифе. Всичко изглеждало мрачно настроено, повѣхнало и унило отъ немило-стивата балканска зима.

Глухото ехо на градския часовникъ, който ударилъ четирѣ по турски, се раздало между голитѣ ловчански скали, когато двама пѣтници българи, единиятъ селянинъ, а другиятъ облѣченъ въ еснафски дрехи, минали голѣмия мостъ и хванали севлиеския пѣтъ. Тѣ вървѣли ни бърже, ни полека, като обикновени пѣтници, които сж трѣгнали по своя частна работа.

Ако градътъ Ловечъ бѣ кварталъ отъ цивилизация Парижъ или отъ северния студень Петербургъ, дето тайнитѣ агенти на полицията въ тия два града притежаватъ обонянieto на Халепски копои, то навѣрно деликатната ржка на тѣзи последнитѣ би опънала абичката на нашитѣ пѣтници, и най-напредъ, отъ всемирното „пardonъ“ щѣха да захванатъ да ги питатъ — кжде отиватъ тѣ въ такъвъ светъ день, когато цѣлъ свѣтъ се весели.

Нѣма нужда да ви обяснявамъ, че единиятъ отъ тия пѣтници съ селскитѣ дрехи, бѣше нашиятъ херой Василь Левски, а другарътъ му — Николчо Бакърджията¹⁴³. Левски отиваше за Търново, а вечерята щѣше да се спре на Какринския ханъ, при Христо Цоневъ¹⁴⁴, три часа далечъ отъ Ловечъ, дето мислѣлъ да се срещне съ попъ Кръстя. Трѣбва да ви кажа, че този ханъ е билъ опредѣленъ за среща. Дали Левски самъ избралъ това мѣсто за по-безопасно, като е писалъ още писмото на попъ Кръстя, или пъкъ тоя последниятъ, по съвета на турцитѣ, е направилъ това, азъ си признавамъ съ съжаление, че не мога да констатирамъ. Споредъ увѣренията на Христо Цоневъ, който чулъ отъ устата на Левски, когато стигналъ вечерята въ хана му, попъ Кръстю отговорилъ на Левски писмено че само въ Какрина, на хана, може да дойде при него.

Така или иначе, но турското правителство отъ Ловечъ знаело вече напълно, че подъ скромната стрѣха на Какринския ханъ ще да ношува на 26-и вечерята нашиятъ герой. Той не билъ потеглилъ отъ Ловечъ, когато Чаушъ Бошнакъ Хюсеинъ и други още преоблѣчени запии заминали за Какрина да сниматъ практически планъ на поменатия ханъ. Като дошли нашитѣ двама пѣтници до Пази-Мостъ, срещнали двама души запии, които идѣли откъмъ Какрина по пѣтя. Левски се отбилъ отъ пѣтя и ударилъ отъ къмъ южна страна кжде лозята, ужъ че отива по работа. Едното записе, което било твърде на близу, запитало Левски кой е и кжде отива:

— Азъ те познавамъ много добре, а ти мене не позна-

ъ че-
кали,
дру-
гостъ
и по-
своя

зания
инитъ
боня-
ка на
ници,
ахва-
день,

тия
асилъ
евски
а Ка-
ъ отъ
ѣбва
Дали
е пи-
след-
приз-
оредъ
та на
ѣстю
хана,

овечъ
крин-
ерой.
иакъ
на Ка-
ханъ.
срещ-
на по
южна
аптие,
кжде
юзна-

вашъ, — отговорилъ той. — Отъ Ловечъ съмъ родомъ и отивамъ на лозето си.

Заптийтъ си заминали удовлетворени къмъ града, Левски ударилъ презъ лозята, а Николчо Бакърджията следвалъ севлиевския пжтъ. По-нататъкъ тѣ се събрали пакъ близу до гола и вървѣли заедно до Какрина. Освенъ двамата заптии, срещналъ по пжтя тукъ-тамъ други хора — турци и българи, които били така също заптии, но преоблѣчени. Нѣма съмнение, че тия последнитѣ се усъмнили върху нашитѣ пжтници, но отъ страхъ, или по особена заповѣдь, не се решили да ги нападнатъ. Попъ Кръстю се е потрудилъ, между друго, да обясни пастирски — кой е Левски и какъ той пипа.

Вечеръта тѣ стигнали живо и здраво въ Какрина. Въ Христовия ханъ било пълно съ весели селяни, които приказвали всички едновременно, и на които лицата едвамъ можело да се виждатъ отъ дима, произведенъ отъ печенето на тлъститѣ кебапи. Нашитѣ пжтници минали наредъ около пиянитѣ селяни съвсемъ незабелязано. Единъ само отъ тия последнитѣ попиталъ Христа Цоневъ:

— Кои сж тия момчета?

— Азъ съмъ дѣдо Ивановия синъ, — отговорилъ Левски, и работата си останала така.

На два и половина часа вечеръта селянитѣ единъ по единъ си отишли по кжшитѣ, и въ хана останали господари само тримата едномисленици. Вечеряли тѣ що далъ Господъ, поговорили за едно за друго, а попътъ го нѣмало да се яви никакъвъ. Почакали до срѣдъ нощъ и, като си отбили надеждата, че никой нѣма да дойде, легнали си да спятъ, като се наговорили, че сутринъта ще да станатъ много рано да вървятъ за Велико-Търново. Нашиятъ герой искалъ да минатъ презъ Севлиево, дето ималъ работа, но Николчо Бакърджията, който щѣлъ да го придружава, както и Христо Цоневъ, посъветвали го да ударятъ право презъ селата, защото въ Севлиево може да се случи нѣкоя опасностъ.

Така спокойно се разговаряли тримата едномисленици, безъ да подозиратъ, че отъ Ловечъ имъ идатъ скжпи гости.

Легнали да спятъ. Никакъвъ шумъ се не чувалъ отъ вѣнъ, освенъ бучението на вѣтъра въ широкия куминъ, лаенето на нѣколко гладни кучета въ селото и пиянскитѣ пѣсни на нѣкои селяни, които посрѣщали още отъ вечеръта утрешния свети Архидяконъ Стефанъ. После нѣколко часа Николчо Бакърджията се събудилъ цѣлъ цѣленичекъ разтреперанъ. Треперѣлъ той, защото видѣлъ твърде лошъ сънь, сънь необикновенъ. Сънувалъ Николчо, че отъ тавана на кж-

щата висѣли нѣкакви страшни чудовища, които не го пу-
щали да излѣзе навънъ. Станалъ той отъ леглото си и ви-
налъ на другаритѣ си:

— Хайде да вървимъ!

Христо Цоневъ запалилъ кибритена клечица и, като по-
гледналъ часовника си, казалъ, че е още рано. Освенъ това,
пжтътъ, изъ който щѣли да пжтуватъ нашитѣ приятели, Хри-
сто Цоневъ го е знаелъ само на два часа (разстояние), за-
това не трѣбвало да бързатъ толкова рано. И Христо Цо-
невъ щѣлъ да придружи пжтниците до известно мѣсто.

Легнали тѣ втори пжтъ, но Николчо не заспалъ вече.
После два часа Христо излѣзълъ отъ хана и отишелъ да
обеди на домашнитѣ си, че на другия день ще отсъствува
отъ хана, а ако пита нѣкой, да кажели, че е отишелъ за
свине по близкитѣ села.

Левски не станалъ въ това време; той казалъ само на
Христа Цоневъ „по-скоро“ и дръпналъ ямурлука презъ гла-
вата си. Външнитѣ врата на хана скрипнали и Христо Цо-
невъ излѣзълъ. Десетина минути следъ ноговото заминаване
сжщата тая врата така силно се хлопнала, щото цѣлото зда-
ние се залолѣло чакъ отъ основата. Левски и Николчо треп-
нали отъ най-напредъ, но после се успокоили, като помис-
лили, че Христо Цоневъ може да се е завърналъ, и Николчо
отишълъ да му отвори.

Докато той тури ржка на дебелия дървена ключалка,
грубиятъ и разтреперанъ гласъ на едного отъ гоститѣ му
отворилъ очитѣ:

— Ачъ капуи, бре ханджи (отвори вратата)! — изре-
валъ той.

Николчо ималъ смѣлостта да познае въ тия думи гласа
на онова сжщото запитие, което питаше Левски презъ деня
въ лозята „кой си и кжде отивашъ?“ За да се увѣри по-
добре въ качеството и количеството на нощнитѣ гости, ту-
рилъ си окоето на една дупка и погледналъ навънъ. Що да
види, Боже мой? Синджиръ запити се групирани около хана,
съ запрегнати пушки въ ржцетѣ, съ натъкнати байонети,
пристѣпвали предпазливо, съ поемането на душата си, къмъ
стенитѣ на сградата, която криела тѣхния осемъ годишенъ
заклетъ врагъ Василя Левски Дякона, гордостта и славата
на злочастна България!

Каква ужасна мисълъ! Какво тържество на неприятеля,
който е треперѣлъ при всѣко помърдване на крака си, да не
би да изпусне опетляната вече жертва въ примкитѣ на пре-

дателя, примки, които се състояли отъ патрахилъ, отъ черна капа и отъ черковенъ трѣбникъ.

— Предателство, бай Василе, запии настѣпватъ, познахъ едного по гласа! Ставай, бай Василе! Цѣлиятъ ханъ е заобиколенъ отъ щикове!... — пришѣпналъ Николчо на нашия херой, безъ да се обади на запието.

Нѣма нужда да ви разказвамъ, като какъ сж се отразили тия думи на сънливия човѣкъ, на човѣка, който сънувалъ и бълнувалъ въ разстояние на десетъ години само запии, щикове, предателство и пр. Той скочилъ, като че забили въ сърдцето му остъръ ножъ, и ямурлукътъ, съ който билъ завитъ, хвъркналъ настрана, повдигнатъ като отъ вихрушка.

— Истина ли? Позна ли ги? — попиталъ само той Николча и се приготвилъ за настѣпващата борба.

Великъ станалъ нашиятъ герой въ тази критическа минута. Силно забило неговото юнашко сърдце, диханието му се усилило, ни на минута той не се замислилъ какво трѣбва да прави: грабналъ съ себе си единственото свое богатство — чантата съ разни документи и планове, разровилъ огъня, въ който заровилъ други нѣкакви писма, въоръжилъ и дветѣ си ржце съ два вѣрни другари — шестоогнени револвери, помолилъ Николча само да му отвори заднитѣ врати и да се оттегли настрана.

Като страшна буря, като крилатъ ангелъ, като сжщински лъвъ изкочилъ той на двора между двата реда байонети и два огъня свѣтнали отъ ржцетѣ му, които освѣтлили изкривенитѣ лица на запиитѣ и на които куршумитѣ свирнали въ въздуха. Гърмогласенъ кучешки лай се разнесълъ въ селото, при който се съединила и грубата команда на неприятелитѣ:

— Вурунъ! Тутунъ!*)

Хероятъ печелилъ вече равната поляна, защото уплашенитѣ запии чистѣли пжтя отпреде му. Но на пжтя му стърчи още високъ плетъ, съ подострени колища, който той трѣбва да прескочи. Съ обикновената си бързина той се метналъ като кошута на плета, но когато шрѣкналъ на върха му — най-изгодната позиция за замѣрване, изпоплашенитѣ и налѣгали на земята запии покрай сжщия плетъ отворили насреща му страшенъ огънь. Около двадесетъ-тридесетъ пушки изгърмѣли отъ единъ пжтъ, разбира се, повечето на вѣтъра, защото въ подобна минута и най-добриятъ мѣрачъ

*) Стреляйте! Хванете го!

не чини нищо. Юнакът пакъ би билъ спасенъ посрѣдъ тая глутница кеседжии, ако две важни обстоятелства не му побъркали. Единъ отъ неприятелскитѣ куршуми сполучилъ да скъса лѣвото му ухо, отъ която рана той билъ зашеметенъ вече, но пакъ е можалъ да следва. Когато, обаче, поискалъ да скочи на земята отъ вѣнкашната страна на плета, цървультъ му се закачилъ на единъ отъ остритѣ колове, и той повисналъ на вратника, обесенъ съ главата надолу. Нѣколко минути мжченикътъ-херой стоялъ въ това положение. Чупилъ той ржце на четири страни, извивалъ се нагоре, пишѣлъ като ястребова птица за братска помощ, докато костеливата ржка на Торошкия помакъ не го стиснала за гърлото. Турцитѣ не се спуснали отъ единъ пѣтя да го хванатъ. Най-напредъ тѣ следвали да стрелятъ върху Левски, за да го доубиятъ, понеже мислѣли, че той е падналъ отъ тѣхнитѣ куршуми. Обаче, тъмната нощъ го спасила. Страшна шумотевица и радостни викове подигнали заптиитѣ, като видѣли вече хероя предъ себе си, вързанъ и държанъ отъ десетина-двадесетъ ржце.

Да се върнемъ пакъ въ ханчето. Когато Николчо отворилъ вратата на Левски бързо се върналъ пакъ на леглото си, наметналъ ямурлука си и се присторилъ, че спи. Чулъ той всичко, що станало навънъ, но вървалъ, че Левски е сполучилъ да избѣга, защото заптиитѣ се замаяли твърде много. Селскитѣ чорбаджии, заедно съ Христо Цоневъ, разбудени отъ гърмежътъ на пушкитѣ, пристигнали вече около хана. Викове, псувни, заповѣди, команди всѣкакъвъ родъ се умножавали отъ минута на минута около хана. По на заденъ планъ на нѣколко крачки разстояние стоели наредени селскитѣ кучета, като почетенъ караулъ, и лаяли съ всичката си сила. Всичко това показвало, че не е само единъ човѣкъ хванатъ, не на едного е нанесена победа, а на цѣла неприятелска армия... Тукъ присѣтствували всички заптии и бабаити отъ Ловечъ, а това показва до колко високо се е ценѣлъ талантътъ на нашия херой.

Втори пѣтъ се похлопало на вратата на хана, сега още по-силно. Но нашъ Николчо спи сдокойно подъ ямурлука.

— Чупете, сѣчете, палете! — викали гърлеститѣ онбашии и ритали съ краката си вратата и стениѣ на хана.

Чакъ когато извикалъ Христо Цоневъ, който билъ хванатъ вече навънъ, тогава едвамъ Николчо станалъ да отвори вратата. Около петъ-шестъ заптии, съ щикове въ ржцетѣ, го посрещнали на вратата и го взели наоколо си. Запалили

свѣщи и кандила изъ хана и претърсили отъ игла до конецъ где що се намирало.

— Донесете тоя гяуринъ вжтре, — казалъ начальникътъ на заптиитѣ.

И скоро до стената се изправилъ човѣкъ съ наведена глава, гологлавъ и раздърпанъ.

— Азъ помислихъ, че това лице е нѣкой селянинъ, заловенъ отъ заптиитѣ около хана, — говори Николчо. — Но като доближиха свѣщъта до непознатия, що да видишъ!? Той билъ Левски! Познахъ го само по дрехитѣ, защото цѣлото му лице бѣ облѣно съ алена кръвъ, косата му и драхитѣ му — така силно омацани и отъркаляни съ снѣга. Не си вдигаше той главата да погледне нѣкого отъ присѣтствуващитѣ. Ржцетѣ му бѣха извити и вързани отзадъ съ пояса му, гашитѣ му — развързани и ухото повиснало надъ страната!

— Елате ме опашете, — каза той на български. А никой отъ насъ не смѣеше да се доближи до него.

— Опаши тая свиня, бе пезевенъ! — каза ми едно отъ заптиетата и азъ се приближихъ до него. Тогава той си поведигна главата и каза:

— Прощавайте, братя българи, и ти, о мило отечество! За тебъ отивамъ.

— Ние ще да простимъ тебе, — отговорили заптиитѣ, които до единъ знаеха български,

Край огъня лежеше другъ единъ заптия, нараненъ отъ куршума на Левски...

И въ това ужасно положение нашиятъ херой не забравилъ слабитѣ и беззащитни свои братя. Той намѣрилъ време да каже на Христо Цоневъ, да се не боятъ отъ нищо, а само да отказватъ, защото той ще вземе отгоре си всичката вина. Въобще, заптиитѣ се отнесли твърде благородно съ Левски. Ни бой, ни псувни, ни други безобразия — нѣща обикновени въ подобни случаи — не били употребени. Това сжщото се повтори и въ други градове, както ще се види по-надолу. Мнозина твърдятъ, че хероятъ е претърпѣлъ нечувани мъки, но това сж патриотически прибавки. Сами заптиитѣ вързали главата на Левски, т. е. раната му, преди да тръгнатъ за Ловечъ.

Когато всичко било свършено, потерята ударила да се весели за спечелената победа. Много оки ракия и вино се

изпило въ Христовия ханъ, които му били заплатени на тоя последния съ паритѣ намѣрени у Левски. Забравихъ да кажа, че когато го хванали, кисията му била разпилена до вратника върху снѣга. Черенъ котелъ билъ туренъ на огъня, въ който котелъ претопили нѣколко оки снѣгъ, за да дирятъ разпилянитѣ пари. Нѣколко заптии единъ по единъ носѣли на ржце голѣми топки снѣгъ, които нацеждали въ котела.

КОНВОЯТЪ

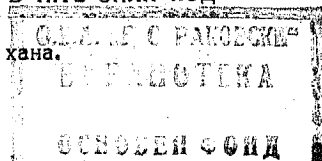
После това заптиитѣ не останали за дълго време въ Христовия ханъ въ Какрина. Мисълта, че тѣ ще вървятъ въ Ловечъ, че до моста ги чака съ нетърпение цѣлото мюсюлманско население заедно съ бѣлорядия кадия и каймамина, на които известили предварително, безпокояла тѣхното бабаитско честолюбие. Тѣ тържествували още повече, че карали жертвата живъ, а не само главата му. Докарали отъ селото една талига, въ която турили двамата ранени — нашия герой и заптието, които седнали единъ до другъ, трѣбвало да се гледатъ въ очитѣ. Христа Цоневъ и клетия Никола вързали съ едно козиняво вжже и ги подкарали по дирѣ талигата. Щомъ пристигналъ конвойтъ до първата долчинка, вмъкнали вжтре Николчо, комуто дръпнали единъ бой, който му служелъ за предисловие. Питали го тѣ да каже правото — наистина ли сж хванали Василь Левски Дякона, или друго нѣкое лице е минало на ржката имъ по погрѣшка*). Николчо вдигналъ рамене и казалъ:

— Не знамъ.

После него дошло редъ на Христа Цоневъ, когото така сжщо поступали надве-натри.

Колкото пжтници срещналъ конвойтъ по пжтя за Ловечъ, всичкитѣ ги задържалъ, че и тѣ били ужъ съучастници, изпратени да известятъ въ града какво е станало, на Какрина. Къмъ пладне на 27 декемврий, третия день на Коледа, конвойтъ се приближилъ до Ловечъ. На край града било по-чернѣло отъ народъ, повечето бѣли чалми и всичкитѣ ефендета и кетипи, които нарочно били излѣзли да посрещнатъ нашия херой. Като мравки се тѣ трупали около талигата да го видятъ по-добре, а после захващали и да псуватъ. И нѣжнитѣ даже кадъни, чернитѣ очи на които не сж твърде щедри къмъ всѣкиго, трупали се по плетищата и дуваритѣ, да чакатъ хероя на деня, когото поздравявали съ обикновенитѣ „ханзъръ“ и „домузь“ кяфироглу¹⁴⁵. Заптиитѣ стжпали на пара. Важно и гордо вървѣли тѣ; мустакитѣ имъ били под-

*) Левски не се изказалъ на заптиитѣ въ хана.

сукани на кръвъ, въ видъ на кравайчета, съ обърнати крайща нагоре къмъ очитѣ имъ.

Талигата се спрѣла въ конашкия дворъ и тримата другари били заведени предъ каймакамина, който ги разпиталъ на подробно, отъ где сж родомъ, какви сж и пр. — нѣща обикновени въ подобни случаи. Най-напредъ попитали нашия херой. Той билъ поканенъ твърде учтиво да седне и казалъ следующето:

— Родомъ съмъ отъ Велико-Търново, но баща ми и майка ми се преселили преди 25 години въ Ромъния.

— А защо си ги ти оставилъ и си дошълъ тукъ по нашата земя? — попиталъ каймакаминътъ иронически, понеже знаелъ цѣлата биография на Левски.

— Търговецъ съмъ, за прехраната си събирамъ и купувамъ, а това, мисля, че не е забранено отъ никакъвъ вашъ законъ, — отговорилъ Левски не безъ достоинство.

— Я погледай тоя портретъ да видимъ дали ще можешъ да го познаешъ кому принадлежи, — казалъ каймакаминътъ и подалъ собствения портретъ на Левски.

Левски сложилъ портрета на масата и не отговорилъ нищо на каймакамския въпросъ. После това сжщия портретъ билъ подаденъ и на двамата другари на Левски, които сжщо така вдигнали рамене срещу зяпналия каймакаминъ¹⁴⁶. Събралиятъ се тамъ ефендета и кетипи хвърлили още по единъ погледъ върху страдалцитѣ и почнали да даватъ помежду си заключения, че башъ-комитета е вече напреде имъ, че той е Василъ Левски, а не други, той води борба противъ динъ исляма и неговия босфорски представителъ.

— При всичко това, но азъ мисля, че ако тия момчета си кажатъ по права Бога за всичко, що знаятъ, то милостивиятъ падишахъ ще да ги прости великодушно, — казалъ едно голо ефенди, което приличало въ лицето на одрана лисица, и което мислило, че има работа съ нѣкой изпадналъ юшурджия¹⁴⁷.

Левски не билъ твърде съобщителенъ въ ловчанския конакъ. Причината за това е била или неговата рана, която студътъ правѣлъ още по-чувствителна, или че още не билъ се успокоилъ отъ страшната сцена, или пъкъ че не приемалъ да влиза въ дълги и широки обяснения съ ловчанския каймакаминъ.

Следъ свършването на тия предварителни изпитвания, тримата другари били заведени въ затвора, нареченъ „Пар-

ца
съ
за
ча
бс
му
кс
не
вп
Лс

въ
ка
ва
вз
ст
от
кс
В
нз

нс
тс
ск
бт
и
чи
пр
го
нѣ

кс
ул
га
пл
пр
нс
рѣ
те
Ц
Сс
—

ко
пр

цалъ**), гдето обковали Левски въ дебелѣ пранги на краката съ лалета**) на врата и съ синджири, краищата на които завързали за външния прозорецъ. Не се минали и два-три часа, и Левски билъ изваденъ на разпитъ въ тихата и дълбока нощъ, дето го маяли дълго време. Извадили и двамата му другари, които изновѣ оковали въ студенитѣ желѣза. Изъ конашкия дворъ прѣчели много заптии съ пушки на рамо и на коне, което показвало, че ще се пжтува нанѣкжде. Скоро впрегнали стари талиги презъ портитѣ, въ които турили Левски и другаритѣ му.

Талигитѣ, които носили нашия херой и другаритѣ му, вървѣли толкова бързо, щото азъ се не посвѣнявамъ да кажа, че въ заспалата Турция до него време ни едно пжтуване, било то поща, царски бомбаширъ¹⁴⁸ и прочее, не е вземало такова грамадно пространство въ нѣколко часа. Достатъчно е да предложа на читателитѣ само тоя фактъ, че отъ Ловечъ до Търново е отишелъ конвойтъ за 5 — 6 часа, когато разстоянието между тия два града е дванайсетъ часа. Въ талигитѣ били впрегнати по четири коня, които промѣняли на нѣколко мѣста по пжтя. Пжтуването е ставало тайно, посрѣдъ нощъ, съ силенъ и воененъ заптийски конвой, а това показва още единъ пжтъ до колко високо ценѣло турското правителство нашия херой, до колко то се е бояло отъ българското население, да не би това последното да въстане и освободи своя юнакъ. Инакъ азъ не зная като какви причини би препятствували, ако пжтуването ставаше дене. Напротивъ, до колкото азъ познавамъ нашитѣ петстотингодишни господари, за особено удоволствие считатъ тѣ, когато хванѣха нѣкой комита — да го прекаратъ презъ града, до колкото е възможно по-тържествено и презъ най-многолюдната улица. Каблишковъ, напимѣръ и Найдень П. Стояновъ, когато ги хванаха въ 1876 година, докараха ги въ Ловечъ по пладне съ нѣколко цигулки и зурли, главата на Бенковски презъ сжщата година, която бѣха накичили съ лъвъ и паунови пера, предвождана отъ попъ Кирила съ кръстъ въ ржка, носѣха парадно презъ Орхание и я показвахъ на затворницитѣ даже, и на тѣмъ да произведло впечатление. Шестъ души поборници отъ Ботйовата чета: Н. Обретеновъ, Сава Пеневъ¹⁴⁹, Руско Робѣтъ¹⁵⁰, Иванъ Кожухарчето¹⁵¹, Ди-

*) Най-отвратителното отдѣление отъ Ловчанския затворъ, което познаватъ мнозина бунтовници. — З. С.

**) Желѣзна халка, която се заключва на врата и презъ която прекаратъ синджира. — З. С.

митрието⁵² и други, които караха множество заптии за Търново, нарочно се спрѣха още по пладне на Балванската махала, така щото на другия денъ да влѣзатъ въ Търново, когато е пазаренъ денъ, за да може да ги види всѣки.

Но това се правѣше тогава, когато ржавицата бѣше хвърлена вече, когато 10 души българи се ценѣли за единъ фишекъ барутъ. Въ 1872 година, обаче, не бѣше така. Турция пазѣше още своя авторитетъ, не бѣ престанала да счита българитѣ, че тѣ сж нейни вѣрни и благонадеждни поданици.

Когато се хвана Левски, общи сърадователни телеграми се изпратиха отъ Ловечъ до всичкитѣ вилаети, мютюсарафлъци, каймакамлъци, мюдюрлъци и прочее. Бѣхъ въ Русчукъ, когато се получи една отъ тия депеши, още на 27 декемврий, следъ хващането на Левски. Случи се така, щото тая депеша да я получи едно българче, телеграфистъ, на име Петъръ А... На часа съобщава той тази новина на едного отъ съзакланицитѣ на комитета Иванчо И..., безъ да го знае, че и той е комитета. Невѣрниятъ телеграфистъ пристѣпи своята чиновническа клетва не отъ патриотическа точка зрение, а просто за това, защото искаше да жени сестра си за Иванча, та за това гледаше по всѣки начинъ да му спечели благоволенieto. Разбира се Иванчо още на минутата извести на своитѣ едномисленици, които взеха предварителни мѣрки.

Въ тиха дълбока нощъ, часа на четири по турски, потеглиха нашитѣ пѣтници отъ Ловечъ, придружени отъ 20 заптии, всичкитѣ на коне, и понѣколко въ талигитѣ. Жива душа отъ града, освенъ конашкитѣ хора, не усѣтили това ненадейно пѣтуване. Христо Цоневъ и Николчо Бакърджията били турени въ едната талига, вързани и опетлени съ тежки синджири, а въ другата билъ помѣстенъ Левски, при когото седналъ ловчанскиятъ милиязиминъ⁵³. Часътъ седемъ презъ нощта конвойтъ пристигналъ въ Севлиево, гдето се маялъ единъ часъ, докато промѣнятъ конетѣ, и пакъ потеглилъ за къмъ Търново.

Защо именно сж карали Левски въ Търново само за два-три дена, когато въ София заседаваше вече комисия, азъ не мога да опредѣля.

Отъ Севлиево конвойтъ се подкрепилъ съ още нѣколко души заптии, защото турцитѣ се бояли, че въ Кална-Курия може да ги нападне нѣкоя българска чета, което не е било възможно по много причини, а най-главното, че студената зима не благоприятствувала за подобни подвизи, и че никой не е знаялъ още отъ околнитѣ села за хващането на юнака. Талигитѣ не вървѣли къмъ Търново, а просто хвърчели като

орл
и ч
нот
бил
тър
за
тов
дет
кои
съ
дир

ше
Но
пре
пол
ши
тър
до
ске
че
би
не
Ма

ко
Бо
На
си

бр
от
вр

но
бр
ск
за
а
кл
оч

би

орли по замръзналия път. Тѣ осъмнали задъ Кална-Курия, и чакъ тогава поотдѣхнали. Минали покрай Ново Село, родното мѣсто на Отче Матей Преображенски, гдето Левски е билъ толкова пѣти, отминали и с. Леденикъ и настигнали търновскитѣ лозя. Въ последния този градъ вече се знаело за пристигането на скѣпия гостъ. Отдавна бръснатитѣ вратове на пиянитѣ ефендета се кривѣли къмъ Марно-поле, отдето трѣбвало да се подаде конвойтъ. Турскитѣ кафенета, които сѣж покрай севлиевския път, отдавна били вече пълни съ бабаити, които сърбали своитѣ горчиви кафета едно подиръ друго.

На края до лозята чакали нарочно два шеркета (пощенски коли), изпратени да взематъ Левски и другаритѣ му. Но не били само двата шеркета. За голѣмо чудо, турското правителство, съ всичкия си умъ, изпратило въ лозята около половинъ табуръ войска, конница, която посрещнала и нашитѣ пѣтници, заобиколила ги отъ четири страни, и така тържествено се опѣтили къмъ града. Трима души или, по-добре, единъ човѣкъ, всичкитѣ вързани, и двеста души войска, съ револвери и винчестери пушки! Вижда се работата, че турцитѣ сѣж се плашили и отъ велико-търновчани, да не би и тѣ да поискатъ да отърватъ юнака, а тия последнитѣ не знаели още — дали наистина Левски е хванатъ, или отче Матей Преображенски.

Талигитѣ преминали презъ търновската чаршия, заобиколени отъ войската. Мало и голѣмо се трупало изъ Бѣла-Бонината улица и по Баядарлъкъ, за да гледа страдалцитѣ. На първа линия стояли малкитѣ турчета и кадънчета, които си вадѣли малкитѣ езичета и викали:

— Комита-гяурляръ!

На втора линия държали мѣсто агитѣ, които си плюели брадитѣ да псуватъ, а следъ тѣхъ идѣли нашитѣ българи, отъ търговската класа, които си подавали презъ дюгенскитѣ врата само главитѣ.

— На мѣстото си замръзнахъ, — говори Христо Ивановъ, — когато познахъ, че единиятъ отъ вързанитѣ бѣше братъ ми, вториятъ братовчедъ ми, а третиятъ Василь Левски. На тоя последния впихъ погледъ си, за да го изгледамъ за последенъ път. Той бѣше усуканъ въ единъ ямурлукъ, а главата му вързана. Щомъ ме съзрѣ измежду множеството, клюмна полечка съ главата си въ знакъ на поздравление и очитѣ му се напълниха съ сълзи...

Право отпредъ конака спрѣли талигитѣ. Прозорцитѣ били почернѣли отъ кетипи, ефендета и чибукчий, които ре-

шавали съдбата на юнаците още отъ сега. Въ Търново изпитите били много по-строги и подробни, отколкото въ Ловечъ. Не само нашиятъ херой държали по нѣколко часа, но и другаритѣ му, така сжщо мжчели да си признаятъ, че тѣ сж негови едномишленици. И тукъ правителството не било напълно увѣрено, че е хванатъ сжщинскиятъ Левски. Христо Цоневъ казвалъ, че той, като ханджия, прибиралъ въ заведението си всички хора, а Николчо се вѣрилъ и кълнѣлъ, че е еснафлия човѣкъ, идѣлъ въ Търново да си купува бакъръ, и като дошелъ въ Ловченскитѣ лозя, непознатиятъ човѣкъ го настигналъ на пята.

Три пѣти, единъ следъ другъ, водили нашия херой на дълги изпити, той продължавалъ да отказва, че е Левски. Най-после билъ принуденъ да каже истината.

— Изповѣдахъ правото, — казалъ той на своитѣ другари, когато го довели една нощъ при тѣхъ въ затвора. — Пашата притежава такива силни документи за моята личностъ, щото всѣко по-нататъшно отказване става безполезно. Най-много ме мжчи Стефанъ Карагъзоолу и още единъ българинъ.

— Ако не вѣрвашъ мене, че съмъ турчинъ, — говорѣлъ пашата, — то тия чорбаджии сж ваши българи, нека тѣ те увѣрятъ, че царското правителство нѣма лоши намѣрения спрѣмо тебе.

Карагъзоолу и другарѣтъ му направили ниско темане и почнали да се лигавятъ красноречиво, за да убеждаватъ хероя. Разбира се, че той погледналъ съ презрение на тѣхнитѣ полупотурчени кални физиономии, и ако се е призналъ, то не тѣхното красноречие е била главната причина, а документитѣ, както казахъ.

Следъ признаването си Левски казалъ следущето на пашата.

— Азъ съмъ Василь Левски, мене казватъ Дяконѣтъ. Не съмъ хайдутинъ, както вие ме наричате, но човѣкъ като всичкитѣ ваши раи, съ тая само разлика, че обичамъ народа си, което не е грѣхъ за никого. Времената, теглилата на тоя народъ и нахлуването въ земята ни на различни европейски спекуланти, които малко по малко завладѣха вече отоманската империя съ желѣзници и фабрики; отъ тѣхъ се пред. почитатъ доктори, инженери и прочее, когато толкова наши българи има достойни, но правителството ги презира — принудиха ме да трѣгна измежду народа, за да му отворя очитѣ.

предъ пропастьта, която отдавна зѣе*) вече. Правителството, вмѣсто да ме подпомогне, захвана да ме преследва като разбойникъ и хайдутинъ. Отъ тамъ гоненъ, отъ тукъ преследванъ, малко по малко взеха ме на очи, станахъ човѣкъ опасенъ за всѣкого, когато всжщностъ азъ не правя никому зло; а само поискахъ да свѣстя народа си, докато не сж го купили хитритѣ европейци. Отъ най-напредъ имахъ намѣрение да излѣза предъ султана, да му кажа болкитѣ на народа, но щомъ ми излѣзе лошаво име, напуснахъ се отъ тая мисль. Тази е моята цель, така мисли цѣлиятъ български народъ, а ако всичко това е престѣпление, то вамъ остава да се разпоредите!...**)

Така казалъ Левски и клюмналъ глава на рамото си. Разбира се, че той не изказалъ напълно своята цель и убеждение, желалъ е, може-би, чрезъ това да се покаже не чистъ български патриотъ и бунтовникъ, а космополитъ и приятелъ на Босфорското слънце, за да може по тоя начинъ да избѣгне вжжето. Предъ Софийската комисиия, обаче, ние виждаме, че той говори съвсемъ друго.

Търновскиятъ паша му отговорилъ, че е напълно съгласенъ съ неговитѣ възглѣдове, съ тая само разлика, че, докато въ страната сжществува редовно правителство, ни той, ни пъкъ друго частно лице иматъ право да се грижатъ за тия работи.

— Това е работа на девлета и на баба-Алието, чуджумъ, — прибавилъ той.

Ние поздравяваме търновския паша съ неговитѣ либерални възглѣдове. Ако на негово мѣсто бѣше нѣкой християнски управителъ или губернаторъ, когото интересътъ на службата е научилъ да мисли и сжди по буквата и статията на закона и на циркулярнитѣ предписания, то негова милость щѣше да се възмути отъ отговора на Левски и на минутата бѣ готовъ да му извика: „Малко по-голъмо уважение и благоприличие къмъ правителството“.

До това време нашиятъ херой билъ гологлавъ, защото шапката му останала при вратника на Какринското ханче. Пашата му поискалъ най-напредъ извинение, а после го помолилъ, ако приема, да му купи фесъ или калпакъ.

*) Где е да се подаде сега изъ гроба българскиятъ патриотъ и да погледне на какъвъ халъ е неговото отечество, когато нѣма вече ни султанъ, ни търновски мютесарифинъ? — З. С.

**) Вж. Споменитѣ на Христо Ивановъ издадени въ книгата „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“ — стр. 43—61.

— Фесъ желая азъ, — казалъ Левски.

Нѣколко феса отъ различни форми били донесени, за да си избере Левски какъвто пожелае. Отъ вечерята на 26 декемврий той не билъ хапвалъ нищо. Единъ чаушинъ съ калайдисана сения на главата, върху която имало разни съблазнителни ястия, кускуси, пилафи, соуклуци, влѣзалъ въ затвора и сложилъ сенията предъ хероя.

— Това ви го изпраща Негово Превѣзходителство паша ефенди, — казалъ той и се оттеглилъ.

Левски хапналъ два-три пжти отъ богатата трапеза и престаналъ. Той мълчалъ повечето, въздишалъ жално и не повдигалъ очи да погледне наоколо си. Да не си помисли нѣкой, че се е уплашилъ отъ бесилката, която стояла вече предъ него въ всичката си грозота? Далечъ такава мисль отъ всѣкого. Левски не се е страхувалъ отъ нищо, но просто го било срамъ да падне живъ въ неприятелски ржце, да го разкарватъ отъ градъ на градъ, да тържествуватъ отгоре му пиянитъ кетипи и кръстенитъ турци, най-после болѣло го сърдцето, че пропада светото дѣло, отлага се робството на България още за много години. Всичко това азъ не говоря само виводно, но притежавамъ и нѣколко факти, отъ страна на другаритъ му, които потвърждаватъ моитъ заключения*).

После чаушинътъ, въ затвора влѣзълъ юзбашията, който заповѣдалъ на затворниците да стоятъ мирни, да не говорятъ съ тримата души и да не ги безпокоятъ**).

Въ сжщото това време нашитъ съзаклятници въ Търново свикали извънредно заседание, съ цель да размислятъ по кой начинъ да освободятъ юнака, ако това е възможно. Въ заседанието, обаче, се явили само трима души: Христо Ивановъ, Иванчо Хаджи Димитровъ и Христо Караминковъ. Разисквали и решили тѣ много нѣща, но, като не било пълно събранието, решили само да подпалятъ конака. Двама души ходили ужъ да хвърлятъ запалителни вещества около правителственото здание, но, за щастие, тѣ паднали на праздно мѣсто. На втория день се свикало по-голѣмо събрание, но Левски нѣмало вече въ Търново, той хвърчалъ съ царския шеркетъ къмъ Кална-Курия.

*) Тѣзи факти сж събрани и издадени въ цитуваната книга — Ст. К.

**) Турцитъ не смѣха да оставятъ Левски въ особена стая, защото се страхуваха, че може да се самоубие. И за това попъ Кръстю се постаралъ да имъ даде инструкции — З. С.

СЛЕДСТВИЕТО

Рано предъ тъмни зори, когато столицата на старитѣ Асеновци спѣла спокойно и само бистрата Янтра била господарка на историческата Трапезица, водитѣ на която тихо шумолѣли подъ прозрачния ледъ, по Марно-поле се търкаляла колесницата съ нашия херой. Двадесетъ души заптии, които се групирали около талигата, вървѣли мълчаливо и негодували въ себе си, че за единъ гяуринъ имъ нарушили сладкия сънъ. Нѣколко отъ тѣхъ опинали отъ време на време дебели цигари, за да се разсънятъ, които свѣтѣли като звезди въ нощната тъмнина. Тѣхнитѣ осукани въ шалове физиономии предавали още по-голѣма мрачностъ на картината. Когато талигата достигнала чакъ до Сарафидевата фабрика, тогава нашитѣ пѣтници познали, че отиватъ пакъ обратно за Севлиево.

На светаго Василия, на новата 1873 година, пѣтницитѣ осъмнали въ градъ Севлиево. Тукъ тѣ постоjali нѣколко часа, докато се отморятъ конетѣ, и пакъ тръгнали на пѣтъ съ сжщата бързина. Въ Ловечъ останали до срѣдъ нощъ. Ни въ тоя последния градъ, ни въ Севлиево имало вече тежки инстиндаци. Часътъ четири презъ нощта, по турски, потеглили тѣ отъ Ловечъ съ сжщата таинственостъ, както и отъ Търново, а въ осемъ пристигнали въ Плѣвненъ; трѣбва да ви кажа, че въ всѣки градъ раната на Левски е била преглеждана отъ специалисти доктори или отъ практически турски джерахи. Въ Плѣвненъ правителството довело одного отъ тия последнитѣ, който, въ присѣтствието на нѣколко ефендета отъ по-горна ржка, старателно омилъ и прегладалъ раната на хероя. Къмъ него не били показвани ни груби псувни, ни лична ненавистъ. Всѣки се считалъ щастливъ да се приближи къмъ Левски, да му каже нѣколко думи, разбира се, не злобни...

На 2 януарий конвойтъ пристигналъ въ село Луковитѣ, гдето преспалъ, а отъ тамъ потеглилъ за Орхание. Маршрутъ билъ устроенъ така, щото въ тоя градъ пристигнали тъкмо въ четири часа, т. е. въ дълбока полунощъ. Отдавна чакали тукъ 200 души войска конница, която трѣбвало да съпровожда юнака презъ гориститѣ мѣста, пакъ отъ страхъ, разбира се, да не стане нападение на конвойтъ отъ страна на комититѣ. Разпоредилъ се така сжщо и орханийскиятъ каймакаминъ да отдаде приличнитѣ почести на хероя, за

когото слушалъ толкова анекдоти отъ своитѣ подведомствени заптии, и който твърде често посещавалъ повѣрения му каймакамлъкъ. Докато си починатъ конетѣ, той изходатайствувалъ отъ началника на конвоя да остави за нѣколко минути „комититѣ“ да влѣзатъ въ конака, за да си отпочинатъ и да се постопятъ въ стаята. Гостолюбивиятъ каймакаминъ не излѣзълъ съ праздни рѣще предъ тримата гости. Той наредилъ нѣщо като закуска или кафалтия. Най-напредъ едно младо кетипче въ черно алатурка сетре и съ бръснатъ вратъ, който лъщѣлъ като брусъ, подало една черна табличка, върху която имало три готови цигари и три чаши съ черно кафе, които можали да събиратъ по сто драма отъ всѣкаква жидкостъ. Левски изпилъ кафето, но отъ цигарата се отказалъ, защото не употрѣбляваше тютюнъ.

После това каймакаминътъ, който си кривѣлъ отдавна устата да влѣзе въ разговоръ съ хероя, захваналъ най-напредъ отъ личнитѣ обяснения.

— Тебе ли казватъ Василь Ивановъ? — казалъ той, като опъналъ брадата си като тютюва.

— Азъ съмъ, — отговорилъ Левски.

А Левски пакъ на тебе думатъ? — повторилъ Негово Благородие.

— Да, на мене.

— А Дяконъ?

— Пакъ съмъ азъ, — повторилъ Левски.

— Бей, че много имена си ималъ ти, казалъ каймакаминътъ и поклатилъ главата си. — Ти имаше единъ добъръ атъ, какво го направи? — прибавилъ той, като че Левски не билъ арестантинъ, а нѣкой мемлекетъ чорбаджия. — Помня те единъ пжтъ като се зърна предъ очитѣ ми съ него и отиде та се не видя като орелъ. Очитѣ ми останаха тогава въ коня ти!

— Минали времена! — отговорилъ нашиятъ херой на тия каймакамски любезности и се обърналъ на друга страна.

Докато това ставало вжтре въ конака, навънъ се приготвяло деятелно по какъвъ таинственъ начинъ да се нареди нощната експедиция презъ Балкана, гдето имало най-голямъ страхъ за нападение отъ страна на комитетитѣ. Били докарани две талиги, които войската оградила като стена, за да не може да проникне наоколо имъ никое любопитно око отъ града. Па кой ли е билъ тоя любопитенъ, който да рискува нощно време да наближи конашката ограда, около която прихали охранени коне, свѣтили цигари, задъ които се криели мрачни фигури и дрънкали дълги кавалерийски сабли!

Всичко
хода, н
болното
оногова
хора, ко
жали н
отъ пр
тайно и
знаели
талига
трѣбвал
на Лев
така им
въ дру
Ча
придру
на тали
налия
ревѣлъ
потъ. Е
подкан
е-е!..
поздра
оконча
него н
да дал
—
не пос
търъ (с
на вси
въ нѣ
моята
се не
запазя
писма
колчо
на пуй
срѣдс
Колко
книжа
Карав
Сбого
Е
когато

Всичко това, взето заедно, гарантирало таинственостъ на похода, но турцитѣ сж строги, когато работата се касае до болното имъ мѣсто, разбирали значението и важността на оногова, за когото били изпратени. Посрѣдъ тия стени отъ хора, коне и жълти винчестери, шесть костеливи ржце държали нашия герой подъ мишниците, когото турили въ една отъ пригответенитѣ талиги. Забележете, че това е станало тайно и отъ двамата му другари, които чакъ до София не знаели кжде се намира той. Вжтре при него въ сжщата тая талига сж влѣзли трима заптии, съ запрегнати пушки, които трѣбвало да държатъ краищата на синджиритѣ. На гърба на Левски билъ наметнатъ заптийски ямурлукъ, което сжщо така имало своето значение, Николчо и Христо били турени въ друга талига.

Часа на петъ по турски конвойтъ потеглилъ за София, придруженъ отъ 250 солдати отпредъ и отзадъ въ странитѣ на талигитѣ. Стѣпването хилядата конски крака по замръзналия пѣтъ тресѣли земната повърхность. Грозно и страшно ревѣлъ балканския хребетъ, който заглушавалъ конския тропотъ. Всички мълчали. На талигаджииѣ било забранено да подканватъ своитѣ коне съ обикновенитѣ „Хайде!“ и „Де-е-е!“... Рано сутринята на 4 януарий часътъ на 2 конвойтъ поздравилъ калната София. Тукъ Левски билъ отдѣленъ окончателно отъ своитѣ другари. Разбралъ той вече, че за него нѣма спасение, та за това намѣрилъ свободно време да даде нѣкои поржчки на Николчо Бакърджията.

— Азъ отивамъ вече! — казалъ той. — Страшно е да не пострада и Христо Цоневъ, понеже и него познава Димитъръ Общиятъ, а ти ще останешъ свободенъ. Много здраве на всички братя и приятели. Кажимъ да ми простятъ, ако въ нѣщо съмъ ги докачилъ или разсърдилъ... Кажимъ, че моята обязаность бѣше твърде тежка. Нека никой отъ тѣхъ се не бои, защото азъ много повече ще гледамъ тѣхъ да запазя. Гледайте да вземете отъ попъ Кръстю комитетскитѣ писма и паритѣ, които сж народна потъ. Разправи на Николчо Сирковъ¹⁵⁴, че 3000 гроша азъ изпратихъ за купуване на пушки, а другитѣ събрани комитетски пари да имъ търси срѣдството да се върнатъ на сиромаситѣ, отъ които сж взети. Колкото за другитѣ комитетски принадлежности — печати, книжа, писма и пр., да имъ търси лесното да ги изпрати на Каравеловъ въ Букурещъ. Тѣ ще ви потрѣбватъ пакъ... Сбогомъ!...

Едри сълзи се спуснали по измжченото лице на героя, когато той свършилъ.

СРЕЩА СЪ ДИМИТЪРЪ ОБЩИ

За софийското приключение по това време, което наруши афионното спокойствие на Босфорскитъ брѣгове, въ София бѣ изпратена нарочна комисия — да изучи и изпита работитъ на мѣстото. Освенъ Махзаръ¹⁵⁵ паша, въ тази комисия участвуваше още единъ нашъ съотечественикъ познатиятъ по своя разваленъ характеръ хаджи Иванчо хаджи Пенчовичъ ефенди¹⁵⁶ родомъ отъ Русчукъ. Съ неговото назначение въ тази комисия правителството печелѣше две нѣща. Първо, че той, като българинъ, по-добре можеше да разположи къмъ себе си хванатитъ и набедени въ комитаджилъкъ българи, а освенъ това и на Европа се запушаше устата, тъй като въ изследванията е имало българинъ, който никой пжтъ нѣма да помисли злото(?) на своитъ сънародници. Второ, че правителството, което познаваше подлата натура на своя чиновникъ, че той отдавна търси сгоденъ случай да се възвиши въ чинъ, софийското приключение му отваряше пжтъ да постигне замислитъ си, т. е., че той ще бжде по-строгъ и по-недобросъвѣстенъ къмъ обвиняемитъ, отколкото самитъ турци.

Предъ тая комисия нашиятъ герой говорилъ по-смѣло, отколкото го видѣхме въ Търново. Тукъ той представилъ страданията на българския народъ въ всичката тѣхна голота.

— Ако мене покачите на вѣжето, то подире ми ще се появятъ стотина души, по-смѣли и по-дързостни, — казалъ той.

Когато извадили Димитъръ Общиятъ срещу лицето на Левски, той го заплюлъ въ присѣдствието на комисията, за-гдето предавалъ, като го нарекълъ въ сѣщото време просѣ хайдутинъ. Цѣлъ единъ месецъ нашиятъ херой е билъ подложенъ на строгъ изпитъ. Питали го за хиляди нѣща, за много лица въ България и Тракия, показвали му документално, че той има участие съ тогова и оногова, но Левски останалъ непоколебимъ и вѣренъ на своята клетва. Всичката вина слагалъ на себе си и въобще на цѣлия български народъ.

По-пространни подробности за неговитъ изпити въ София ние не знаемъ. Лицето, което го е изпитвало, по всѣка вѣроятность, знае най-много, живѣе и до день днешенъ и

па
ка
бр
ко
лѣ
за
съ
ра
то
гр
ко

рѣ

кр
съ
от
хе
щ
кс
нѣ

пакъ въ сѣщия градъ решава сѣдбата на българския народъ, каквото и въ времето на полумесеца, когато бесѣше своитѣ братя. Азъ говоря за хаджи Иванчо хаджи Пенчовичъ ефенди, който подписа обесването на хероя. Дълго време все мислѣхъ да поискамъ нѣкои сведения отъ него, мжчихъ се да забравя миналото, борихъ се съ себе си — да се примиря съ онова начало, че каквото и да прави човѣкъ, ако не е разсърдилъ висшето си началство, отъ което приема заплата, то всичко му е простено, — но напусто. Представи ми се грозната бесилница, стори ми се, че гледамъ сѣнката на покойния, който ми викаше:

— Не ме осквернявай!... Не искай помощъ отъ оная ржка, която е оцапана въ моята кръвъ!...

Освенъ това, азъ не мога даже да си въобразя, че тоя кръстенъ турчинъ, че това кално кепазе ще да даде добросъвѣстни сведения на оногова, който би пожелалъ да научи отъ него нѣщо за последнитѣ минути отъ живота на нашия херой. Той ще ви се представи като най-горещъ патриотъ, ще ахка, ще охка отъ васъ повече за участиѣ на юнака, когото ужъ съжелявалъ и на когото се мжчелъ да спомогне нѣщо.

БЕСИЛКАТА

Рано сутринта на 6 февруарий 1873 година около конака се забелязвало извънредно движение. На една страна се нареждали на права линия едно отдѣление заптии, облѣчени и стегнати като да вървят на пжть. После малко отъ затвора излѣзла позорната кола, въ която билъ туренъ нашиятъ херой, заобиколенъ отъ стотина щикове и голи сабли. Колата отивала къмъ приготвената вече бесилница, но въ лицето на джелатитѣ намѣсто радость — изобразявала се скърбъ. Причината на това била, че намѣсто гърченето на юнашкото тѣло върху бесилницата, вмѣсто разкривения погледъ на орловитѣ очи, студень и безчувственъ трупъ, безъ никакви движения, щѣлъ да повиси, а това не можело да принесе ожидаемото удоволствие на кръвожаднитѣ палачи. Трѣбва да ви кажа и това, че нашиятъ херой се е самоубилъ, щомъ чулъ решението на комисията, че ще бжде обесенъ: като го вкарали въ затвора, ударилъ си главата отъ камената стена нѣколко пжти и се повалилъ на земята безчувственъ. Въ това положение го намѣрила стражата, когато отишла да го води за бесилницата, той билъ изгубилъ вече чувства, и много малко признаци показвали, че душата не е оставила още многострадалото тѣло...¹⁵⁷

Смъртнитѣ останки на Левски сж погребани въ София...

Вѣчна ти паметъ, велики мжчениче! Приеми отъ твоя горещъ обожателъ настоящитѣ нѣколко редовце!...

Надъ бесилницата на Василъ Левски*)

Сбирайте са, моми, булки
И млади ергене!
Да чуете баримъ една
Пѣсень и отъ мене...
Събрахте са. Знайте сега,
Че моята пѣсень
Не весели младо сърдце —

*) Отъ Л. Каравеловъ.

Мерише на плесень:
 „Слънце ярко, слънце свѣтло,
 Зайди, помрачи са;
 А ти, ясна месечинко,
 Бѣгай, удави са!
 Не свѣтете на турскитѣ
 Кървари тирани,
 Които сж тѣлата ни
 Покрили съсь рани;
 Не свѣтете на грѣцкитѣ
 Духовни търговци,
 Които сж изпоjali
 Свойтѣ мирни овци;
 Не свѣтете на нашитѣ
 Дебели хаджии,
 Които сж най-първитѣ
 Хорски кеседжии;
 Не свѣтете на нашитѣ
 Кални вестникари,
 Които сж совѣстѣта си
 За кокалъ продали;
 Не свѣтете на нашитѣ
 Писатели черни,
 Които сж на турцитѣ
 Чада мили, вѣрни;
 Не свѣтете на нашитѣ
 Учители — крави,
 Кои носятъ изгнилъ мозъкъ
 Въвъ кратуни здрави.
 Слънце ярко, слънце свѣтло,
 Небесно свѣтило!
 Не нагрѣвай вечъ старото —
 То е мъртво, гнило.
 Месечинко виторожко,
 Не свѣти богато
 Надъ гюбрето, надъ боклука,
 Надъ хорското блато!
 Събирайте своитѣ лучи,
 Раскошно изгрѣйте,
 Надъ младото, пролѣтното
 Свѣтъ Христовъ пролѣйте;
 Освѣтете българската

Бесилница света,
 Която е въздигната
 Отъ ржка проклета.
 Тука виси добаръ юнакъ,
 Или млада сила,
 Която е воскрѣсила
 Свойта майка мила,
 Която е пробудила,
 Свойто мило племе,
 Която е посѣяла
 Ново здраво семе“.

*

Василъ Левски умрѣлъ на 35—36 години отъ своето рождение. Той имаше почти срѣденъ ръстъ, пълненъ въ снагата, съ извънредно широко чело, съ продълговата приятна физиономия, очи сини, мустаци тънки, ясно жълти (почти бѣли), коса тоже жълта. Отъ по-напредъ, докато не билъ се още компроментиралъ, билъ много по-снаженъ и здравъ, но от-после захваналъ малко по малко да изпада. Той разбиралъ своята важна задача, и затова живѣеше по строги правила. Ракия, вино и тютюнъ не туряше въ устата си. За нѣжния полъ и други земни щастия и дума не отваряше, а и другиму забраняваше да говори въ негово присѣствие за това. Говорѣше езици: бѣлгарски, сръбски, ромънски и твърде малко турски. Покрай другитѣ свои трудни занятия той обичаше въ празнитѣ си часове да се занимава и съ четене. Най-много е четѣлъ вестницитѣ на Любенъ Каравеловъ, които му носѣли тайнитѣ куриери, и „Македония“ на Дѣдо Славейковъ. Голѣмитѣ смутове, на които бѣ свидетелъ Бѣлгария, три години после смъртъта на Левски, една голѣма частъ отъ тѣхъ се дължи на тоя последния. Ако не бѣше той да събуди най-рано заспалитѣ духове, то ние не щѣхме да имаме Априлско въстание. Участвувахъ въ приготвлението на това последното и видѣхъ до колко народътъ бѣше приготвенъ още отъ времето на покойния дяконъ, — отъ бащата на апостолитѣ.

— Познавашъ ли ти Васила Дякона? Той говорѣше така и така, — казваха селянитѣ навсѣкжде, на които изъ паметъта не бѣше изчезналъ още хероятъ.

Въ IV въстанически окръгъ (Панагюрище) апостолитѣ презъ 1876 година тръгнаха наготово изъ пѣтекитѣ и изъ старитѣ конаци на дякона. Нему се дължи учредяването на

всички
 бѣлгар
 гарски
 взематъ
 че билъ
 Както
 изъ Бѣ
 кои по
 говорв
 Масата
 за раз
 талъ, и
 закони
 ромън

Б
 чва еп
 години
 ния въ
 просто
 же-би
 давали
 и чест
 ляното
 строге
 да бѣ
 не мо
 две-тр
 знава
 — пр
 въпрс
 идея
 лець,
 когат
 надпи
 Иван
 черве
 твър
 стисе
 живѣ

всички тайни комитети изъ България, той образува първитъ български борци за свободата и пр. Азъ моля всички български историци, които пишатъ по новата ни история, да си взематъ думата назадъ, когато говорятъ за тайнитъ комитети, че били ужъ наредени отъ Раковски и пр. Това не е истина. Както Раковски, така и нѣкои други лица, които сж ходили изъ България съ агитационни цели, срѣщали се само съ нѣкои по-забележителни първенци, нѣкога и съ владиката, поговорвали изъ между си за това, за онова, и нищо повече. Масата, сжщинскиятъ български народъ не е знаалъ нищо за размѣняването на тия нѣколко думи. Раковски е печаталъ, наистина, въ Ромъния и Сърбия различни балкански закони и прокламации, но тѣ сж се чели само отъ нѣколко ромънски българи.

На безпристрастния историкъ, разбира се, който ще изучава епохата на Левски, следъ изминаването на тридесетъ години, остава да опредѣли приличното мѣсто на тоя последния въ страницитъ на нашата история. Нему казвамъ азъ просто по тая причина, че тогава само една проклетия, може-би, да се чува за паметъта на ония, които гонили и предавали хероя, когато днесъ тѣхъ ги считатъ за „благоразумни и честни граждани“ на пукъ и инатъ на честното и неокаляното... За сега, обаче, читателитъ да не търсятъ отъ мене строго безпристрастна оценка. Колкото и да се предвардяхъ да бжда само простъ тълкувателъ на факти и вѣрни картини, не можахъ да се стѣрпя, за да не изпусна на нѣкои мѣста две-три думи мои сжждения и заключения. Не е да не признавамъ вредата на тази необективностъ, но що да се чини? — прости смъртни сме! Въ днешното кално блато, когато е въпросътъ въ нѣкои сфери — дали честниятъ мженикъ за идея и убеждение е херой, или подкупениятъ шпионски подлецъ, който е излѣгалъ и Бога; въ днешно време, казвамъ, когато е страшно да не би наскоро да се учреди орденъ съ надписъ „За шпионство“; когато цѣлъ свѣтъ нарича Хаджи Иванча, че билъ обикновенъ човѣкъ, Григорий Доростолчервенски — пастиръ, Арнаудова и Севастакя — патриоти, — твърде страненъ ще да бжде оня съвременникъ, който ще стисне очи предъ този позоръ и извика френетически: „Да живѣе България!“

Пловдивъ, 10 декемврий 1883 г.

БЕЛЕЖКИ И ОБЯСНЕНИЯ
КЪМЪ НАСТОЯЩЕТО ИЗДАНИЕ НА БИОГРАФИЯТА
НА ЛЕВСКИ

1. Въпросът за биографията на Левски и до днес, седемдесетгодишнината отъ обесването му стои откритъ. Мнозина се залавяха за написването ѝ, но постигнатото далечъ не е това, което трѣбва да бѣде. Въ тази насока пакъ часната инициатива ще допренесе нѣщо, както вече имаме случая съ Захари Стояновъ или Д. Т. Страшимировъ, особено последниятъ, който ни даде известния си трудъ върху Левски. Следъ него всичко останало е приноси. Това обаче, което направи Захари Стояновъ никога нѣма да бѣде надминато, защото медвениятъ овчаръ е ходѣлъ, събиралъ и подреждалъ това, което е чулъ отъ съвременниците си и съвременниците на Левски. Всичко това той е далъ, чрезъ своя творчески усетъ на голѣмъ писателъ, въ настоящата книга.

Почти всички факти, които ни съобщава тукъ Захари Стояновъ сѣ исторически вѣрни и изворитѣ имъ можемъ да намеримъ въ следнитѣ книги:

Димитъръ Т. Страшимировъ, Василь Левски, т. I, Извори, София, 1929.

Василь Левски, Писма, статии, пѣсни, подъ редакцията на Стефанъ Каракостовъ, София, 1941.

Стойанъ Заимовъ, Миналото, — Беллетристически и исторически очерки. Деятелността на българскитѣ революционни комитети отъ 1870—1877 год. томъ I, Варна, 1884 и т. н.

Иванъ П. Орманджиевъ, Василь Левски, 100 години отъ рождението му, София, 1937.

Стефанъ Каракостовъ, Василь Левски въ споменитѣ на съвременниците си, София, 1940.

Стефанъ Каракостовъ, Левски и Общи, исторически образи, София, 1942.

2. Състоянието на архивитѣ, събирането, проучаванията и издаването имъ днесъ далечъ не надминава това, което Захари Стояновъ е направилъ. Въ това отношение най-добъръ примѣръ ни е далъ Василь Левски, вж. точка 4, тукъ.

3. Високата порта, Министерскитъ съветъ на Оттоманската империя.

4. Напротивъ, Левски е ималъ желание да се пазятъ архивитѣ, затова той пише: „Твоитѣ писма да не ги държишъ у Васъ. И на

всѣко писмо, което пращамъ презъ Васъ другиму, да вадишъ отъ него копие, че да го задържишъ у себе си. Ако ти нѣмашъ време да преписвашъ, то задължи другиго. И азъ оставямъ копие на всѣко писмо, защото ми сж нуждни...“

5. Ивана Арабаджията — отъ с. Царцово, пловдивско, родомъ отъ с. Каратопракъ, сжщо пловдивско, по занятие коларь-дърводѣлецъ. Истинското му име е Иванъ Атанасовъ. Той е единъ цененъ сподвижникъ на Левски, а следъ Старозагорското въстание (1875) укрива Панайотъ Волова и го отправя презъ Пловдивъ за Влашко. Въ навечерието на Априлското въстание бай Иванъ е билъ делегатъ на първото Велико народно събрание въ Оборище, като представител на пловдивскитѣ села Радиново, Строюво, Черпелии, Царцово и Мързень. Презъ Априлското въстание е единъ отъ първитѣ дейни революционери, а следъ освобождението отказва да вземе държавна служба и си остава пакъ коларь.

6. Кешишъ — тур. дяконъ, буквално значи духовно лице, но християнинъ.

7. Касатура — тур. ножъ на пушка.

8. Любенъ Каравеловъ, (1837—1879), врѣстникъ на Левски, а може би и съ нѣколко години по-възрастенъ. Заедно съ Левски той е единъ отъ първитѣ теоретици на идеята за вътрешна революционна организация. Единъ отъ най-първитѣ ни белетристи-реалисти. Захари Стояновъ се счита за неговъ ученикъ и на него посвещава своитѣ записки. Съчиненията му редактира Захари Стояновъ. За него вж. изследванията на Захари Стояновъ, Иванъ Клинчаровъ, Боянъ Пеневъ, Георги Константиновъ, Цвѣтанъ Минковъ и др. За взаимоотношенията му съ Левски вж. Стефанъ каракостовъ, Василь Левски въ споменитѣ на съвременникитѣ си, с. 25—32.

9. Хр. Ботйовъ (1847—1876) незамѣнимъ другаръ на Левски — вж. за взаимоотношението му съ Левски цитуваната ми книга с. 62—73.

10. Ангелъ Кънчевъ (1845—1872) е представител на ония български интеллигенти, които отдадоха достойна данъ за пробуждането и организирането вътрешнитѣ народни сили въ борбата за освобождение. Роденъ е въ Тръвна. Следвалъ е въ Болградската гимназия (Бесарабия) и после отишелъ да учи въ Тоборъ (Чехия). Поканенъ за управител на чифликъ, Кънчевъ отказалъ и се отдалъ на дѣлото на революцията. Участвувалъ въ Бѣлградската легия, въ Бѣлг. централенъ революционенъ комитетъ и пр. Заедно съ Левски се впуска да обикаля страната и организира народа. Той се гот-

вѣлъ да замѣсти Левски. На 5 мартъ 1872 г. дѣлото извиква Ангелъ Кънчевъ въ Русе. Облеченъ като френски консулъ на пътъ за единъ германски параходъ, съ който щѣлъ да напусне Русе, при опитъ да бъде заловенъ, той се самоубилъ.

11. Димитъръ Общи — единъ крайно смѣлъ, но не обузданъ и недисциплиниранъ революционеръ, който вдъхновенъ отъ отвлечени идеи, нанася жестоки поражения на изградената отъ Левски организация. Подробно за него вижъ книгата ми „Левски и Общи — исторически образи“, София, 1942.

12. Колю Ганчовъ (1843—1875), роденъ въ Стара-Загора, по професия обушаръ, членъ и разпаленъ деецъ на Старозагорския революционенъ таенъ комитетъ. Работилъ съ замѣстника на Левски — Узуновъ. Той е билъ делегатъ на учредителното заседание на БЦРК въ Букурещъ, презъ мартъ и априлъ 1872, кждето подъ председателството на Каравелова и въ присѣдствието на Левски Олимпий Пановъ и др. се избира уставътъ на революционната организация. На това заседание Ганчовъ съ Коли Райновъ (вж. 13) е представлявалъ Стара-Загора. Като участникъ въ Старозагорското въстание е обесенъ.

13. Коли Райновъ, роденъ къмъ 1820 г. и обесенъ въ Стара-загора, като участникъ въ Старозагорското въстание (вж. 12). За него Захари Стояновъ разказва, че когато се дигнало въстанието, той тръгналъ като на сватба.

14. Димитъръ Горовъ, душата на Гюргевския комитетъ. Ботйовъ е кореспондиралъ съ него. При минаването на Дунава Ботйовъ му предава следната телеграма до вестниците на Западна Европа: „Двеста души български юнаци, подъ предводителството на Христа Ботйовъ, редакторъ на в. „Знаме“, органъ на революционната партия, днесъ заробиха австрийския параходъ „Радецки“, който насилствено накаралъ да ги прекара презъ Дунава. Излѣзоха на дѣсния брѣгъ между градоветъ Рахово и Ломъ-паланка, отвориха знаме „Свобода или смъртъ“ и отидоха на помощъ на своитѣ въстанали братя българи, които отдавна се борятъ съ своитѣ петвѣковни тирани, за своята човѣшка свобода и народни права. Тия вѣрватъ, че европейскитѣ образовани народи и правителства ще имъ подадатъ братска ржка“.

15. Като говорихме вече въ увода, настоящата Захари Стоянова книга е писана презъ втората половина на 1883 г., т. е. преди съединението на Княжество България съ Източна Румелия.

16. У насъ още нѣма Институтъ на възраждането.

17. Хаджи Димитъръ Николовъ (1837—1868) вожда на чета, родомъ отъ Сливенъ и убитъ на в. Бузлуджа. За него вж. З. Стояновъ, Четитъ въ България на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата, (1867—1868), Пловдивъ, 1885.

18. Стефанъ Караджата (1840—1868), отъ с. Ичме, сега Ст. Карджово, елховско. За него вж. посоченитъ книги въ точка 17 и тѣзи на Звезделинъ Цоневъ и С. С. Бобчевъ.

19. Георги Бенковски, роденъ въ Копривщица къмъ 1843 г. и убитъ изъ засада следъ разгрома на воденото отъ него Априлско въстание. За него вж. споменитъ на Михаилъ Ив. Маджаровъ.

20. Тодоръ Лулчевъ Каблешковъ, (1853—1876) отъ Копривщица, следъ залавянето му като водачъ на Априлското въстание се самоубива. За него вж. юбилейнитъ сборници на Копривщица подъ редакцията на Проф. Арх. Евтимий.

21. „Записки за България и българитъ“, мемоари на Каравеловъ.

22. Вестникъ „Селянинъ“ пръвъ дава биографията на Левски презъ 1882.

23. По въпроса за БЦРК Захари Стояновъ е на правилень пжтъ. Първиятъ истински таенъ революционенъ комитетъ е основанъ отъ Левски въ Ловечъ и следъ дълго време и разисквания съ писма Левски отива въ Букурещъ презъ 1872 г. на обединително събрание.

24. За отношението на Левски къмъ жената съществуватъ различни легенди.

Въ свѣтло-легендарната фигура на безсмъртния апостолъ на народната ни свобода, който вълнува сърдцата и владѣе умоветъ, съ особена сила се откроява неговата нравствена чистота или неговиятъ нравственъ гений, както би казалъ единъ Асенъ Златаровъ. Левски никого не обижда, съ всѣкиго е внимателенъ, тактиченъ, уважава човѣка и пази достойнството му. Но когато се отнася въпросътъ до предателство, до подлостъ, до бѣгане отъ отговорностъ предъ светата народна работа, тогава Левски не слуша само гласътъ на сърдцето си, а преди всичко устава на могщата комитетска организация и нейния революционенъ моралъ.

Въ тази развихрена борба той нѣма свои страсти, свои лични удоволствия. Въ играта между живота и смъртѣта, между робството и свободата, той забравя себе си, слива се въ общата участъ на народното дѣло. И затова въпроси отъ смисълъ дали Левски е ималъ любима жена, иматъ характеръ само на жадно съвременно любопитство, което иска да проникне въ интимния животъ на голѣмата личностъ. Да не забравяме, че съ това винаги се прави сензация и

др
са
вт
ка
нѣ
ис
ди

пи
и
за
за
ди
с
Т
о
и
б
Т

у
у
д
г
д
(
Е
г
,
(
)
!

дразни читателя за смѣтка на издателския капиталъ и редакторско самочувствие. За радостъ нашитѣ читатели не могатъ да проникнатъ въ интимния животъ на Левски, защото той е нѣмалъ такъвъ, макаръ че нѣкои автори се стремятъ да откриятъ такива следи съ нѣкакви ромънки¹. Погледътъ на Левски, както пише Захари Стояновъ, не е блуждаелъ по нѣкоя бѣлозабрадена карловчанка, а гърдитъ му не въздишали по незабравима изгора...

Отношението си къмъ жената Левски ясно и чисто изрази въ писмата си. Тамъ българката е страдалка, онеправдана, безчестена и обезличена. Затова въ светата народна борба за свобода той зове за изтриване на сълзигъ на гѣзи, които сж „наши братя и сестри“²), за които той казва: „Ако ний тѣхнитѣ братя и бащи не скочимъ да пролѣмъ капка кръвъ, та да избавимъ майкитѣ си, женитѣ си, сестритѣ си и децата си“, кой другъ ще стори това³). Това отношение къмъ жената-робъ Левски не запазва до край; отъ онеправдана и подтисната страдаща личностъ той се стреми да я издигне до висотата на героиня, да бѣде достойна революционна българка, да следва себестрицанието на „народната майка“, баба Тонка.

Имаме само едно известно, по далечни и недовѣрени спомени, увлечение на Левски въ Стара-Загора. Както разказва неговиятъ ученикъ Димитър Добревъ, отъ Войнягово, Левски не билъ равнодушенъ къмъ дъщерята на Войняговеца Брайко Буюклийски — Йовка. Но всичко това си остава само предание⁴). Повече внимание трѣбва да обърнемъ къмъ разказа на стария публицистъ Велчо Т. Велчевъ (1867), запомненъ отъ майка му, срѣщала се съ Левски като гостъ въ нейната къща, въ Пизарджикъ. Левски веднажъ разказалъ на неговата майка следното, което той преразказва презъ 1898 г.: „Единъ пжтъ, когато бѣгахъ отъ преследването на турцитѣ, които бѣха уловили диритѣ ми... се прибрахъ у една вдовица съ две деца. Като ѝ приказвахъ за теглото на нашия народъ... попитахъ я? „Сестро, децата ти нѣма ли да ме издадатъ?“

„Що бива отъ две деца: ще ги убия!“, решително ми отговори тя!“

„Имало ли действително такава българска майка, или дяконътъ Левски нарочно е съчинявалъ такива епизоди, за да възпламенява сърдцата на българскитѣ жени и да ги възпитава въ самопожертву-

¹) „Вестникъ на Жената“, г. XXI, бр. 883 (1942); сжщо и въ в. „Слово“ отъ 23 февруарий 1942 г.

²) „Василь Левски — Писма, статии, пѣсни“, пълно събрание подъ редакцията на Стефанъ Кара-Костовъ, Соф. 1941, с. 36.

³) Тамъ, с. 36.

⁴) Иванъ П. Орманджиевъ, Василь Левски, сто години отъ рождението му, Соф. 1937, с. 9.

ване за отечеството не зная, но въ всеки случай, примърът на тая вдовица е станалъ незаличимо вдълбанъ въ паметта на майка ми, която помня не единъ път ми го е разказвала¹⁾.

Къмъ този разказъ може да се изкаже съмнение, но едно не може да не приемемъ: легендата, съ която Левски е живѣлъ въ сърдцата на българската народна жена. А въ сърдцата на много българки Левски съвсемъ не е живѣлъ само като легенда, а като една страшна реалностъ, предъ която трѣбва да се стигне до саможертва. Така сж чувствували апостола две българки — Неда Цвѣткова и Величка п. Луканова Хашнова — и дветѣ посветени въ великото народно освободително дѣло на Българския централенъ революционенъ комитетъ. За щастие и дветѣ оставатъ живи следъ Освобождението и съ смиреностъ и скромностъ разказватъ за чудовниѣ си дѣла подъ сѣнката на неуловимия апостолъ.

Подвигътъ на Неда Цвѣткова е наистина несравнимо героиченъ, защото следъ едно гнусно предателство въ кжщата на карловчанина Станю Сл. Табантия, когато архивата на Левски е почти въ ржцетѣ на турската полиция,²⁾ Неда Цвѣткова презъ покрива на кжщата измѣква драгоценния чувалъ и го предава на Левски, който веднага изрича смъртната присжда надъ предателитѣ. На втората народна българка Величка п. Луканова — Хашнова³⁾ дължимъ отчасти разгадката за предателството на попъ Кръстя и укриването на части отъ архивата на апостола. За тѣзи ѣ дѣла, незамѣнимиятъ другаръ на Левски, Димитъръ Пъшковъ ни разказва следното, което му разказала самата тя:

„Величка, по баща попъ Луканова, а по мжжъ Хашнова, разказва, че следъ освобождението на попъ Кръстя отъ затвора на 18 ноемврий 1872 г., получила на три пжти последователно писма, хвърлени ношно време въ двора ѣ, на неинъ адресъ съ подписъ на Левски, съ съдържание да занесе кореспонденцията му на нейното лозе, и че той, Левски ще се яви да я вземе. Обаче, тя подозирала, че въ тия писма се крие предателство, защото познава почерка на попъ Кръсть.⁴⁾ Тази истинска българка, обаче, не се подала на засадитѣ и спасила сжщо архивата на апостола, така ценна днесъ за насъ.

Да се ровимъ въ живота на Левски и търсимъ имена на жени,

¹⁾ Велчо Т. Велчевъ. Тия ще видятъ свободата (вж. „Сборнике Василъ Левски“, Соф. 1898, с. 154-157).

²⁾ Стефанъ Каракостовъ, „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, Соф. 1940, с. 96-102.

³⁾ Тамъ, с. 216 и 223 и „Писма, статии, пѣсни“... с. 12 и 189, а сжщо така вж. и Ив. К. Урумовъ въ сборника „Ловечъ и Ловчанско“, кн. III, с. 149-155.

⁴⁾ Тамъ, с. 216.

пост
смѣ
мжн
гарс
нате
Хри
или
Вел
Ник
фат
изр

да

кин
гжи
Вре
тите
ости

лѣм
пре
и с
мен

воб
ван

Сто

вѣл
дви
нег
арх

мѣс

на

поставили се въ услуга на освободителното дѣло е излишно и смѣшно, защото естествено е човѣкъ да се срѣща съ жени и съ мъже, но да отдѣлимъ отъ цѣлата пѣстра маса героинитѣ на българската революция е благородна задача, защото днесъ между имената на незабравимитѣ вѣрни другари на апостола като Ботйовъ, Христо Ивановъ-Книговезеца, Маринъ Лукановъ, Никола Цвѣтковъ или Данаилъ Хр. Поповъ, трѣбва да поставимъ и Неда Цвѣткова, Величка п. Луканова-Хашнова, или внимателната и вѣрна Марийка Николова, въ чиято къща въ село Дръстене се състоя последната фатална среща на Левски съ попъ Кръстя, и въ която апостолътъ изрекълъ страшнитѣ думи срещу предателя си:

„Утре вечеръ да дойдешъ въ с. Къкрина при Христа Латинеца да си разчистимъ смѣтнитѣ...“

Днесъ образътъ на българската революционерка, жената-боркиня за свобода и честъ е още непроученъ — той се слива съ могущата фигура на баба Тонка въ единъ благоговееенъ символъ. Време е, обаче, да се открие не само образътъ на жената просвѣтителка¹⁾, но и на героинята отъ българското възраждане, която не остана равнодушна въ борбата за независимъ домъ и свобода.²⁾

25. Христо Ивановъ, наричанъ още Книговезеца или Голѣмиятъ, роденъ въ с. Какрина, Ловешко, презъ 1838 г., починалъ презъ 1898 г. За живота му и това което е писано за него, както и споменитѣ му за Левски вж. книгата ми „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“. с. 43—61.

26. вж. точка 5.

27. П. Поповъ, сподвижникъ на Левски, който доживѣлъ освобождението на България и е далъ ценни материали за изследванията на Захари Стоянова.

28. К. Даскаловъ — лице, което е дало сведения на З. Стоянова.

29. Д-ръ Рашко Стойчевъ, родомъ отъ Копривщица. Живѣлъ дълго време въ Пловдивъ. Той взема живо участие въ рев. движение още съ появата на Левски въ първата Легия 1862 г. За него вж. и Сборницитѣ на Копривщица подъ редакцията на Преп. арх. Евтимий. Починалъ презъ 1888 г.

30. Карлово е старъ ръчно-индустриаленъ градъ и родно мѣсто на създателя на българския вестникъ Иванъ Андреевъ Бого-

¹⁾ Вж. Александра Пундева-Войникова, „Българката презъ епохата на възраждането“ (образователни и възпитателни проблеми) Соф. 1640.

²⁾ Стефанъ Каракостовъ, Левски и Общи, с. 26-31.

ровъ. Въ своята „Кратка География“, Букурещъ, 1851, той пише следното за Карлово: „Карлово... фабриченъ градъ, при Стара рѣка, разложенъ до политъ на Балкана, върховетъ на когото сж покрити съ вѣчни снѣгове, прохладжаванъ отсждъ съ изворни води; има 2 църкви, едно училище, изпаднало отъ първия си росенъ цвѣтъ, нѣколко фабрики за пѣстри тюлбени, други за сахтияни и машини и 15 хиляди турци, българи и евреи, частъ отъ които се залягатъ съ търговия по Влашко и съ мѣсни произведения, а останалитъ съ различни занаятия и най-паче съ украиника [гайтани], главното имъ ржкодѣлие, за което иматъ доста чаркове край рѣката“.

„Карлово има много градини за всѣкакви овошки и трендафили, отъ които вадятъ доста гюлево масло, което съставлява главниятъ поминѣкъ на тежкитъ му търговци. Тоя градъ е прочутъ по недѣлния си пазаръ, на когото дохождатъ жителитъ отъ всичкитъ близки села та си накупуватъ потрѣбнитъ [нѣща]. Наблизу изъ Балкана Стара-рѣка образува водопадъ (сучюрумъ), навижданъ лѣтемъ отъ Карловци за разхлаждане; има и топли води, наречени бани. Споредъ приказванието на жителитъ, основателъ на тоя градъ билъ нѣкой си Карлъ (с. 187.)

Въ книгата си „Нѣколко дена разходка по българскитъ мѣста“, Иванъ Богоровъ пише: „На два часа раздалечъ отъ Калоферъ, при самитъ поли на Стара-Планина се нахожда Карлово, единъ отъ най-ржкодѣлнитъ градове въ Турско“ (с. 27 изданието на Добромиръ Чилингировъ, стѣкмилъ Стефанъ Илчевъ).

31. Иванъ Кунчевъ, виденъ карловски еснафъ-бояджия, братъ му Видулъ Кунчевъ е войвода на хайдутска чета и загиналъ като врагъ на робството.

32. Гина Караиванова произхожда отъ виденъ карловски родъ, който западналъ по далъ нѣколко видни духовници. Духовникъ е билъ и братъ ѝ — Архимандритъ Василий — вучото на Левски.

33. Христо И. Кунчевъ е билъ четникъ при Филипъ Тотя, починалъ въ Букурещъ презъ 1870 г. отъ туберкулоза.

34. Петъръ И. Кунчевъ е единъ отъ карловцитъ, които сж участвували въ Априлското въстание и следъ това е емигрантъ въ Букурещъ, откъдето съ рускитъ войски като опълченецъ въ Освободителната война минава въ България и се бие за поробеното си отечество. Въ войната получава много рани, които следъ освобождението не можали да зарастнатъ и той починалъ отъ тѣхъ.

35. Левски има и сестра — Яна, която ни е оставила своитъ спомени за детството на брата си. Вж. „Споменитъ на съвременни-

цитъ
рини
ната

на Г
мени
менн

надъ

въ
си“

лосс
Инди
логи

тйое
пър

дру

вър

цитъ си“, с. 168—172. Тя доживява освобождението и прекарва старинитъ си въ бедностъ, подкрепяна отъ една малка пенсия отпусната отъ Народното събрание.

36. Като ученикъ Левски е билъ скромень и тихъ. Дъщерята на Райно Поповичъ, по мъжъ Д-ръ К. Попова ни е оставила споменитъ си за тѣзи дни. Вж. „Василь Левски въ споменитъ на съвременниците си“, с. 88—90.

37. Капзамалинъ — тур. бирникъ.

38. Въ Стара-Загора Левски е ималъ възможностъ да работи надъ самообразованието си.

39. Псалтирь — Сборникъ отъ Давидовитъ пѣсни молитви.

40. Стоянъ Кръстевъ, карловски еснафинъ.

41. Никола Пулевъ — чорбаджия въ Карлово.

42. По този въпросъ вижъ споменитъ на Василь Караивановъ въ книгата ни „Василь Левски въ споменитъ на съвременниците си“, с. 141—148.

43. Въ Карлово е имало метохъ на Светогорскитъ манастири

44. Джонъ Стюартъ Милъ (1806—1873) икономистъ и философъ. Привърженикъ на малтусианството. Написалъ книги върху Индия, а изъ философията — „Кантъ и позитивизма“ и „Система на логиката“.

45. Даскалъ Ботю Петковъ, баща на поета Христо Ботйовъ, виденъ книжовникъ и преводачъ. Неговото просвѣтно дѣло е първата предпоставка за развитието на Ботйова.

46 и 47: Хр. В. Пулевъ и Иванъ Тюрмето — вѣрни другари на Левски, за които той писа въ автобиографията си

„Отъ планини слизахъ въ Карлово отивахъ,
Съ Тюрмето Иванъ да се видѣхъ...
— — — — —

Нѣма Тюрмето — уловенъ той бѣше
Съ още единъ другаръ — Тинко Пулевъ бѣше...

Христо е билъ наричанъ още Хиндо или Тинко.

48 и 49. Георги Рачевъ и Генко Стояновъ — също вѣрни другари на апостола.

50. Юшурджия — наемател на данъка „десятькь“. За това ученикът на Левски Петър Стоянов, отъ с. Войнягово, ни е оставил споменитъ си. Вж. „Василъ Левски въ споменитъ на съвременниците си“, с. 149—150.

51. По този въпросъ има разногласия, но не може да се приеме, че Левски е знаелъ лошо турски езикъ.

52. Левски е обичалъ много народнитъ пѣсни. За тѣзи му любими пѣсни ние писахме въ книгата „Василъ Левски — писма, статии, пѣсни“, 155—168.

53. Георги С. Раковски и Василъ Левски. Презъ втората четвъртъ на деветнадесетия вѣкъ, когато се роди Левски — Карлово бѣ буденъ стопански градъ. Този балкански градецъ дава толкова много на Левски и толкова много истини му разкрива, колкото прави това Копривщица за Любенъ Каравелова, врѣстникъ на апостола. Какво даде балканската действителност на Каравелова знаемъ отъ съчиненията му. Какво даде тази действителност на Левски, ние само гадаемъ чрезъ сравнения и съпоставки, но каква бѣ тя, ние знаемъ отъ карловчанина Иванчо Андреовъ Богоровъ, който дава най-ясната политико-стопанска картина за този градецъ. Богоровъ пише, че Карлово е „Единъ отъ най-ржкодѣлнитъ градове“, че въ него живѣятъ 15,000 души, че е „фабриченъ градъ“ и че карловчани „иматъ доста чаркове край рѣката“. На този занаятчийско-индустриаленъ образъ на Карлово може да съперничи само Сливенъ съ своя Добри Желѣзковъ-Фабрикаджията.

Въ тази именно действителност се роди апостолътъ на свободата: тукъ той почувствува сиромашията и робството, отъ тукъ той отиде презъ Нишъ въ Бѣлградъ при Раковски и постѣпва въ първата бѣлгарска легия.

Кой обаче насочи двадесетъ и петъ годишния Левски къмъ легията на Раковски? Кой му разкри за сѣществуванието на бащата на бѣлгарскитъ революционери?

Ето една загадка, върху която мжно се хвърля свѣтлина. Споредъ Захари Стояновъ, въ времето на първата бунтовна пробуда на Левски, презъ Карлово миналъ нѣкой си Иванъ отъ Татаръ Пазаржикъ, който агитиралъ срѣдъ потиснатитъ бѣлгари за бунтъ. Това съобщение е твърде неубедително, но Панайотъ Хитовъ сжщо разказва за нѣкой си Иванъ Каратанчевъ, който се явилъ въ Сливенъ и сжщо проповѣдвалъ бунтъ. Положителни сведения за такава агитация вътре въ страната ние имаме отъ Ст. Хр. Буйновъ, който, малко преди Левски да се яви въ първата легия при Раковски, птува съ проповѣдническа задача. За харак-

тера на св
дилъ, науч

„Азъ
Сливенъ, К
диръ нѣ
натъ пре
Отъ

Хр. Буйнов
вербуваха
ковски. И
нѣкой дру
Васила Ив
Името на
околностит
ходѣлъ к
Василий.

Въ г
съ името
1862 г., т.
дина. Тукъ
той се по
си бойно
поборбите
този ден
и младия

Въ
следъ ма
подъ сѣн
подплата.
всѣка ве
тичкитъ
лекции п
и полити
другаръ
слова“ н
Раковски
вата, въ
тленецъ
добива
кой не
свобод
насъ
му дейн
Да

тера на своето пътуване, задачата, която гонѣлъ и кжде е ходилъ, научаваме отъ писмото му до Раковски, въ което пише:

„Азъ пъкъ подиръ 15 дни съ Божия воля, ще мина презъ Сливенъ, Казанлъкъ, Калоферъ, Пловдивъ, Пазарджикъ, София и подиръ нѣколко дена ще съмъ при Вази, а други ще минатъ презъ Варна, Шуменъ, Търново, Русчукъ..“ (к. м.)

Отъ тѣзи редове трѣбва да направимъ заключението, че Ст. Хр. Буйновъ ще е единъ отъ онѣзи агитатори на Раковски, които вербуваха младежи за кадритѣ на първата легия, легията на Раковски. И нищо чудно, ако предположимъ, че Ст. Хр. Буйновъ или нѣкой другъ неговъ събратъ и човѣкъ на Раковски е открилъ на Васила Иванова, дякона Игнатия, за свикването на първата легия. Името на Раковски Левски ще да е чулъ още тукъ въ Карлово или околноститѣ на балканскитѣ градчета като Калоферъ, кждето той е ходѣлъ като послушникъ-калугеръ на своя вуйчо архимандритъ Василий.

Въ първата Бѣлградска легия на Раковски Левски постѣпва съ името Василь Ивановъ Кунчовъ. Това е пролѣтътъ на 1862 г., т. е. когато едва бѣ започналъ двадесетъ и петата си година. Тукъ, при Раковски и подъ ръководството на сръбски военни той се посветява въ военното изкуство. Тукъ той получава първото си бойно кръщение въ битката срещу гарнизона на въковнитѣ поробители, които бомбардираха града на 11 май 1862 г. Герой на този день съ дѣдо Илю Македонецътъ и другитѣ войводи е билъ и младиятъ Левски.

Въ легията Левски получава и една политическа зрѣлостъ: следъ манастирскитѣ трѣбници и школото на Райно Поповича, тукъ подъ сѣнката на Раковски той добива своята истинска революционна подплата. Раковски въ това време издаваше „Дунавски лѣбедъ“, а всѣка вечеръ, както пише Захари Стояновъ, „събиралъ по-развитичкитѣ измежду тѣхъ, на които държалъ различни патриотически лекции по българска история...“ За тѣзи вечери на революционно и политическо изграждане Христо Ивановъ Книговезецътъ, върниятъ другаръ на Левски, пише, че се събирали и слушали „жестокитѣ слова“ на Раковски. Въ легията най-голѣмъ учител на Левски бѣ Раковски, а позивътъ на последния отъ 1 августъ 1862 год. е основата, върху която израстна Левски. Въ този позивъ великиятъ котленецъ пишеше: „Нека никой не мисли, че свобода се добива безъ кръвъ и скъпоценна жертва! Нека никой не чака отъ другиго да го освободи. Нашата свобода отъ насъ зависи!“... „Нашата свобода отъ насъ зависи!“... ето основната теза на Левски въ бъдещата му дейностъ.

Да се осъществи тази идея на практика е твърде рано: чет-

ническото движение под влияние на Раковски едва е скъсало с хайдутството; опитът на Раковски да премине в България и обяви въстание е още само химера, Левски, обаче, от всички тези идеи и настроения си е взел добър урок.

Малко след като Левски напуска легията, той не може да се отърве от влиянието на Раковски. В село Войнягово, Карловско, където той бѣ учител, ще да е чело „Горски пътници“ на Раковски, защото през селото минава другарят му Христо Иванов, със мисия да отиде в Букурещ и донесе „Горски пътници“... От тази книга Левски ще да е получил вдъхновението да напише после стихотворната си автобиография.

Раковски действително е обърнал голямо внимание върху Левски, дори го е взел под свое покровителство. През есента на 1866 г., по желание на Панайот Хитов, Левски пише писмо до Раковски, в което първият се интересува какво върши Раковски и какъ се развива четническото движение:

„И иска да знае подробно (Хитов), — пише Левски на Раковски, — въ какви занятия се намирате днес и най-паче Ви моли да му явите, заради търговитъ какъ отиватъ днес и какъ ще бждатъ за напредъ“.

От това единствено писмо на Левски до Раковски, особено от края му: „Като не ми остава времето да Ви пиша по-напросто, оставамъ Вашъ най-искренъ Д. И. Левски“... виждаме, че Раковски и младият Левски сж доста близки и сърдечни въ отношенията си. Нѣщо повече; когато Панайот Хитов през пролѣтата на 1867 г. ще тръгне из Балкана съ четата си, то за знаменосецъ ще вземе Левски и то по препоръка на Раковски. Дори Панайот Хитовъ смѣта, че Левски е твърде младъ за знаменосецъ и пише въ споменитъ си: „...покойниятъ Раковски ми препоръча дякона, какъ го знае, че билъ при него самоолицъ (доброволецъ) и сжщиятъ предложи, че трѣбва да го отредимъ за байрактаръ, което по мое мнение не можеше да бжде...“

От четата на Панайот Хитовъ Левски отиде въ втората легия, където стоя малко поради болестта си, а следъ това поради политически вероломства на сръбскитъ офицери бѣ екстерниранъ отъ Сърбия заедно съ свои осемъ върни другари. Така той веднажъ за винаги напуска Бѣлградъ. Отъ Сърбия той отиде въ Букурещъ, но заварва само прѣсния гробъ на Раковски и последната му книга за българскитъ хайдутти, на които бѣ посоченъ новъ път: етническото. Съ тази си книга и съ планътъ си отъ 1861 год. за освобождението на България, Раковски посочи пътя на българската революция: да се върви отъ хайдутство къмъ четничество. За Левски тази теза вече бѣ остарѣла. Той видѣ недж-

тавостта
по-голям
зирано

Сле
пътъ на
като раз
задача о
пътъ, де
стоящия
Левски. I
лично въ
въ глава
люционна
бр. 566,

54.
си пише,
учителъ,
пътници“

55.
точка 53

56.
ски въ с

57.
вни и з
Въ уводѣ
„Желая
новаго б
за образ
и въ ког
успѣща, и
никъ и
отъ мног

58.
революци
чужди и

59.
за тези

60
сърбитъ
извоюва

гавостъта на четничеството, затова въ главата му се чертаеше нѣщо по-голъмо: да се върви отъ четничество къмъ организираното народно въстание.

Следъ Раковски само Левски тръгна по правилния исторически пътъ на освободителното движение. Ботйовъ даде третата насока, като разшири задачитѣ до единъ космополитизъмъ. Най-трудната задача обаче бѣ на Левски. Той трѣбваше да трасира единъ новъ пътъ, да организира народа въ комитети и да го подготви за предстоящия великъ часъ на въстанието. Така Раковски бѣ смѣненъ отъ Левски. Раковски заживѣ въ Левски, И наистина има нѣщо символично въ живота на тѣзи двама великани: когато Раковски почива, въ главата на Левски се заражда идеята за вътрешната революционна организация съ комитетитѣ. (Вж. Литературенъ гласъ, бр. 566, 1942 г. — посветенъ на Г. С. Раковски).

54. Христо Ивановъ, (вж. тукъ точка 25) въ споменитѣ си пише, че когато миналъ презъ с. Войнягово, където Левски е билъ учител, пѣтувалъ за Букурещъ, за да донесе отъ тамъ „Горски пѣтници“. Левски е знаелъ това съчинение още отъ Бѣлградъ.

55. (на стр. 45). Иванъ Каратанчевъ, за него вж. тукъ точка 53 — Раковски и Левски.

56. За разстригването на Левски вж. книгата ми „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, с. 91—92.

57. „Дунавскій лебедъ — граждански, любословни и забавни вѣстникъ“, 1860-1861, редакторъ С. Г. Раковски. Въ уводната статия на бр. 1 отъ 1 септемврий 1860 г. Раковски пише: „Желаяще да принесемъ полза роду си, съставихме учрѣдничество на новата българска вестника „Дунавскій Лебедъ“, кому първъ брой за образъ издаваме днесъ... Всѣки, който има българско сърдце и въ кого ся е възродило благородно чувстволюбодности, усѣща, колко се нуждае днесъ нашъ народъ отъ такъвъ единъ вестникъ и каква полза можи принесе нашимъ българинъ, кои сж оскѣдни отъ много“.

58. Иванъ Касабовъ — създател на единъ мнимъ таенъ революционенъ комитетъ презъ 1866 г. и се поставилъ въ услуга на чужди интереси — обстоятелство, което разгнѣвява много Раковски.

59. Христо Ивановъ (вж. 25) сжщо говори въ споменитѣ за тѣзи историко-политически проповѣди на Раковски.

60. Стълкновението между сърби и турци — до това време сърбитѣ се считаха за васални на турцитѣ. Това положение си бѣха извоювали съ въстанието на Кара Георги отъ 1804—1806.

61. „Код“ — сръб. — при.

62. Дѣдо Илю Марковъ (роденъ къмъ 1805—1893) отъ с. Берово, малешевско, Македония. Голѣмъ македонски войвода, участникъ въ първата легия (1862), презъ 1876 г. участвува въ сръбско-турската война, бие се въ Освободителната война, а сжщо и въ Сръбско-българската за осъществяване и запазване на съединението. За него вж. книгата ми „Македонски възрожденци — исторически и литературни образи“, частъ първа, с. 102—107. Тамъ има подробна библиография за Дѣло Илю — с. 132.

63. Стоянъ Македонецътъ — байрактаръ на Дѣло Илювата чета (вж. 62). За него Дѣдо Илювитъ четници сж оставили предание, че билъ много храбъръ четникъ.

64. Юзбашия — тур. — офицеръ въ чинъ капитанъ.

65. Неферъ — тур. — войникъ, редникъ.

66. Капитанъ Джоко — единъ отъ участниците въ Бѣлградския бунтъ.

67. Теслимъ — тур. — предаваме се.

68. Докторъ Рашко Стойчевъ (вж. тукъ точка 29).

69. Князь К. Богориди (1821—1863) — Родомъ отъ Котелъ, Никола-Конаки Богориди за отличие отъ Александъръ Богориди (Алеко паша) е щедъръ покровителъ на българщината и създателъ на Болградската гимназия.

70. Гечинмекъ — тур. — препитание.

71. Тукъ наистина е имало единъ конфликтъ между легионеритъ и насмалко щѣлъ да пострада Василь Друмевъ (вж. „Василь Друмевъ — Климентъ Браницки и Търновски“, София, 1926). Да приемъ, че Левски е стрелялъ срещу Раковски, не можемъ, защото липсватъ исторически данни. Знаемъ обаче, че презъ 1866 г. Левски е написалъ до Раковски следното, съ тонъ на голѣмо уважение писмо: „Господине Раковски! Днесъ ида да Ви поздравя отъ страната на отецъ Натанаила [Панайотъ Хитовъ], който ми е далъ властъ да Ви напиша туй писъмце и Ви моля да му явите въ какво занимание се намирате днесъ, защото много желае заради Васъ. И иска да знае подробно въ какви занятия се намирате днесъ и най-паче Ви моли да му явите, заради търговитъ какъ отиватъ днесъ и какъ ще бждатъ за напредъ. Като не ми остава времето да Ви пиша по-напространно оставамъ Вашъ най-искренъ Д. И. Левски. Яшъ, 7 ноемврий 1866 г.“ (Василь Левски, Писма, статии, пѣсни, София, 1941 г., с. 19). Вж. сжщо тукъ точка 53,

хвѣ
реи
Ром

(18:
гар
Тое
Иви
изг
съд
ри
Неи
пад
„Че
сне

ри
же
Ди
15с
др:

лю
за
из;
сти
от
Ра
Ст

вс
се
сти

ми

72. Левски, следъ разтурянето на първата легия се прехвърля въ България. Дали презъ това време е ходилъ въ Букурещъ, ние още не знаемъ, но малка е вѣроятността да е билъ въ Ромъния.

73. Евлогиевци — Братята Евлоги (1819—1897) и Христо (1824—1873) Георгиеви, родомъ отъ Карлово, видни ромънски българи, които много често сж пречели на революционното движение. Това е правилъ най-много Христо Георгиевъ, затова Левски и Христо Ивановъ отиватъ да го търсятъ и убиятъ — съ убийството обаче изглежда Каравеловъ не е билъ съгласенъ, затова не е указалъ съдействия. Христо Георгиевъ е билъ водачъ въ партията на „старитѣ“. Той е билъ осмиванъ отъ Каравеловъ въ повестъта „Хаджи Нено“; а Ботйовъ, макаръ и сродникъ на Христа Георгиевъ, го нападалъ въ не една статия, нарича го „Горгорбашията“, „Хачо“ и „Чорбаджиенъ“. Дватамата братя сж дарили голѣми суми за българската просвѣта.

74. Добродетелната дружина — организацията на „Старитѣ“ — чиито членове бѣха все заможни българи. Ботйовъ води жестока борба срещу Добродетелната дружина. Вж. Михаилъ Димитровъ, пълно събрание съчиненията на Хр. Ботева, с. 83—150 и М. Димитровъ, комитетътъ на старитѣ. Добродетелната дружина, Сборникъ България 1000 години.

75. Стефанъ Стамболовъ (1853—1895) емигрантъ и революционеръ, той става вождъ презъ 1875 г. на злополучното Старозагорско въстание. Другаръ на Ботйова. Той има стихове, които издава презъ 1875 г. заедно съ Ботйова подъ заглавие „Пѣсни и стихотворения“. Следъ освобождението на България той става единъ отъ първитѣ строители на новата държава. За него вж. Симеонъ Радевъ, „Строители на съвременна България“, ч. I и Антонъ Страшимировъ, „Диктаторътъ“, ч. I, II и III.

76. Завръщането на Левски въ България се налага преди всичко отъ обстоятелството, че революционното движение още не се е зародило. Въ това време подъ влияние на Раковски хайдутството преминава въ едно четническо организирано движение.

77. Ив. Касабовъ вж. 58.

78. Ив. Грудовъ сподвижникъ на Иванъ Касабова въ мнимия таенъ революционенъ комитетъ отъ 1866 г., вж. 58.

79. Христо Георгиевъ, вж. 73.

80. Панаретъ Рашевъ (1808 — къмъ 1880) отъ Търново, из-

глежда гърчещ се българинъ, възпитаникъ на влахийския принцъ Ал. Гика. Името на Панарета, като букурещки духовникъ, се срѣща много често въ творчеството на Ботйова.

Иванс
Васил

81. Хаджи Иванчо хаджи Пенчовичъ ефенди, роденъ въ Русе, отчаянъ привърженикъ на султана, личенъ приятелъ на Митхадъ-паша. Той е единъ отъ онѣзи българи, които участваха въ комисията, която осъди Левски на обесване. Участвувалъ въ развитието на църковния въпросъ. Следъ Освобождението, когато Стоянъ Заимовъ го запиталъ, защо подписалъ смъртната присъда на Левски, той отговорилъ, че се страхувалъ да не би Високата порта и Султана да му отнематъ орденитъ (Вж. Стоянъ Заимовъ, Миналото, т. I, II и III).

Васил

Стойч
тельт
(1828
мини
копри

82. Григорий Доростолочервенски, вицень духовникъ и деецъ отъ времето на черковния въпросъ. Живѣлъ въ Русе и не веднажъ съ действията си предъ турската власть предизвиквалъ недоволството на нашитъ революционери-емигранти. Захари Стояновъ познава дейността му отъ Русе, затова взима отрицателно отношение къмъ него. За Григория Доростолочервенски вж. у Проф. Мих. Арnaudовъ „Екзархъ Иосифъ и българската културна борба (1870—1915)“, София, 1940.

гель,
питве

83. Филипъ Тотю. Виденъ войвода на чета и борецъ за политическото освобождение на България. Родомъ е отъ с. Килифарево, търновско. Презъ 1857 г. едновременно съ четата на Панайотъ Хитовъ, кждето знаменосецъ е Левски — той миналъ Дунава при Свищовъ и пребродилъ Балкана. За него вж. Захари Стояновъ, „Четитъ въ България на Филипъ Тотя, Хаджи Димитра и Стефанъ Караджата“, (1867—1868), Пловдивъ, 1885 г., също и писмата на Левски. Филипъ Тотю почива презъ 1907 г., като оставя своитъ спомени, записани отъ Ф. Стояновъ.

стжп
Обре

84. Нотабили — лат. първенци — Така сж се наричали букурещкитъ български първенци, които не сподѣлятъ политиката на младитъ. Затова Ботйовъ отправя срещу тѣхъ неспирно укори и подигравки.

85. — вж. 73.

86. Неизвестниятъ биографъ на Левски отъ в. „Селянинъ“, тукъ грѣши, понеже съобщава, че презъ 1862 г. Левски подготвялъ въстание. Тази дейность Левски започна презъ 1869—1870 г.

Тонк
Търн
Слив
той
през
койт
Об
подѣ
скит
Софи

87. Този „нѣкой си“ Христо Ивановъ може би е Христо Ивановъ Книговезеца — (вж. — 25.), който въ това време се установява въ Пловдивъ, въ Дановата книжарница.

китѣ
ния.

88. Сеизинъ — тур. конегледачъ — конярь. Споредъ Христо Ивановъ (вж. 25) предателсовото извършилъ самиятъ архимандритъ Василий.

89. Това, пакъ споредъ Хр. Ивановъ, извършилъ архимандритъ Василий (вж. 25 и 88).

90. Иванъ Фурнаджиевъ виденъ Карловски чорбаджия.

91. За освобождението на Левски по искане на Д-ръ Рашко Стойчевъ (вж. 29) и Христо Ивановъ (вж. 25) се застъпилъ управителятъ на Дановата книжарница въ Пловдивъ Якимъ Груевъ (1828—1912) отъ Копривщица. Следъ Освобождението Груевъ е билъ министъръ на народната просвѣта. Тодораки Кесяковъ е отъ копривщенския родъ Кесяковци.

92. Хаджи Иванчо Пенчовичъ — вж. 81.

93. Стефанъ Карагьозовъ, чорбаджия и конашки приятелъ, който като „българинъ“ е участвувалъ въ Търновското разпитване на Левски.

94. Мюдюринъ — тур. околийски управителъ.

95. Еветъ — тур. — Да — съгласни сме.

96. Имзитъ — подписитъ — да си слагатъ подписитъ.

97. Дарители на манастиръ: ктитори и приложници.

98. Илийчо Ефенди — видински първенецъ, който се застъпилъ за заловенитъ Ботйови четници. За този българинъ Н. Т. Обретеновъ е говорилъ често на Захари Стоянова.

99. Н. Т. Обретеновъ (1849—1939) Отъ Русе, синъ на баба Тонка. Отъ двамата му братя—Петъръ е убитъ като бунтовникъ при Търново, а Ангелъ е заловенъ презъ 1868 г. като четникъ при Сливенъ. Ангелъ е билъ въ четата на Хаджи Димитра. Отъ Сливенъ той билъ пратенъ на заточение въ Сенъ Жанъ Дакръ. Освободенъ презъ 1878 г. той е разказалъ споменитъ си на Захари Стояновъ, който пъкъ написалъ книгата „Четитъ въ България...“. Н и к о л а О б р е т е н о в ъ е писалъ много пжти спомени. Такива излъзоха и подъ редакцията на проф. Мих. Арнаудовъ: „Спомени за българскитъ възстания, уводъ и редакция на проф. М. Арнаудовъ“, т. I, София, 1942. Никола Обретеновъ не всъкога е достоверенъ.

100. Стоянъ Петровъ Заимовъ (1853—1932) отъ с. Рупитъ, Чирпанско. Участникъ въ Старозагорското и Априлско въстания. Народенъ учителъ и общественикъ следъ Освобождението. Ос-

вобождението на България дочаква като заточеник въ Санъ Жанъ Дакръ, откъдето е освободенъ по силата на Санъ-Стефанския договоръ. Написалъ е своитъ исторически мемоари подъ насловъ „Миналото — Беллетристически и исторически очерки“ и „Биографията на Василь Левски“. За него вж. „Василь Левски въ споменитъ на съвременницитъ си“, с. 153—167 и с. 234—235.

101. Найденъ Геровъ (1823—1900) отъ Копривщица, чийто баща Хаджи Геро Мушекътъ става прототипъ на Любенъ Каравеловия Хаджи Генчо отъ повестта „Българи отъ старо време“. Въ Пловдивъ е билъ руски вице-консулъ и като такъвъ е участвувалъ въ народнитъ работи. Въ неговата архива се намиратъ писма, отъ които се вижда, че той е следвалъ дейността на Левски.

102. За разкалугеренето на Левски вж. „Василь Левски въ споменитъ на съвременницитъ си“, с. 91—102.

103. с. Войнягово — Карловско — тамъ Левски е билъ народенъ учителъ. За дейността на Левски като народенъ учителъ вж. статията въ сборника „Въ служба на народното образование, педагогически приноси въ честъ на проф. Михаилъ Герасковъ“, с. 631—636. Какъвъ бѣше Левски като учителъ?

I

Българското народно учителство е единъ отъ здравитъ прешлени въ грѣбнака на българското политическо и културно възрождане отъ миналия вѣкъ. То стана душата на БЦРК и неговитъ поддѣления — тайнитъ комитети. Трѣбва обаче да споменемъ и за ония народни учители, които се плашеха отъ революционната дейность и нехаеха за политическата борба. Този страхъ и това нехайство пробуждаха не веднажъ гнѣвъ въ сърдцето на Любенъ Каравелова, който не закѣсняваше да ги жигосва съ политическата си лирика и да ги нарича „крави“,

„Които носятъ изгнилъ мозъкъ,
вовъ катуни здрави“.

Къмъ политическото нехайство на българското народно учителство не малко стрели отправи и пламенниятъ Ботйовъ. Въпрѣки всичко това българското народно учителство отъ преди Освобождението изпълни дълга си къмъ народното пробуждане и борбата за народностенъ образъ и свобода. Въ срѣдата на това народно учителство, което се бори на страната на революционното движение, бѣ, макаръ и за кратко време, и апостолътъ на свободата Василь Левски, тогава познатъ подъ името Василь Ивановъ или Дякръ Игнатий.

Василь Левски никога не се е готвил да става народен учител, обаче условията го заставиха известно време да бъде просвѣтител. Опитът добитъ отъ тѣзи дни, впоследствие му стана най-ценното орѹжие въ изграждането на могъщата комитетска организация на Вътрешната революционна партия. Въ своя ученически животъ, въ днитъ, когато изгражда своето юношеско образование, Левски има единъ учител, който оставя трайни следи както въ неговия животъ, така и въ живота на българското просвѣщение — това е жеравненскиятъ елинистъ Райно Поповичъ (1783—1853), който, както разказва дъщеря му Елисавета, по мъжъ д-ръ Константинъ Попова, казвалъ, че ученикътъ му Василь Ивановъ Кунчевъ ималъ голъми способности (вж. Стефанъ Каракостовъ, Василь Левски въ споменитъ на съвременниците си, София, 1940 г., с. 88—90). Тѣзи сведения за ранното детство на Левски и писмата отъ зрѣлата му възраст идватъ да ни разкриятъ колко глупаво е схващането на нѣкои биографи на Левски, които твърдятъ, че апостолътъ е билъ „неграмотенъ“.

Познавалъ способноститъ на своя ученикъ, Райно Поповичъ, съ дълбока болка научава, че покалугерили младия Василь: „Намѣрили кого да покалугерятъ“, казвалъ той често (тамъ, с. 89). Въ прѣки това калугерскитъ години на Левски не сж напълно загубени за народното дѣло. Тъ, наистина, не му позволяватъ рано да излѣзе изъ предѣлитъ на поробеното си отечество и разшири кръгозора си въ културни напреднали страни, но калугерството го запознава съ политическитъ и религиозни борби на православната църква, съ житията на не единъ светецъ, загиналъ въ борбата за народа си. Това влияние на църковната мартироложка литература виждаме да се проявява, когато цитира руския националенъ деецъ отъ смутното време Мининъ, само че съ огледъ на великата освободителна борба (тамъ, с. 188). Своето истинско образование обаче Левски добива въ първата Бѣлградска легия отъ 1862 год., където политически е просвѣтляванъ отъ речитъ на Раковски и повлиянъ отъ срѣдата на една културна общност. Следъ разтурянето на тази легия, ние очакваме да видимъ апостола като хайдутинъ, обаче пътятъ му взема друга посока: той става народенъ учителъ.

II

Върналиятъ се отъ първата легия двадесетъ и петъ годишенъ Левски се готви наистина да става хайдутинъ, чийто животъ той вече опозналъ и преживѣлъ. Вуйчо му обаче, архимандридъ Василий, разсърденъ и озлобенъ, че неговиятъ послушникъ Василь го оставилъ и избѣгалъ, отива и го предава на турската полиция, като не забравя да съобщи, че племеникътъ му е и опасенъ бунтовникъ. Заловенъ, следъ три месечно престояване въ затвора на

Пловдивъ, по застъпничество на видни пловдивчани, между които и Якимъ Груевъ, апостолътъ бива освободенъ и както пише въ споменитѣ си неговиятъ другаръ Христо Ивановъ — Книговезецътъ (1838—1898) Левски „ходи нѣколко време“ свободенъ и сетне „са пазари учителъ въ Войнягово, не по-далечъ отъ Карлово два часа“ (тамъ. с. 46),

Въ с. Войнягово, карловско, Левски отива къмъ есенъта на 1863 г. или пролѣтъта на 1864 г. Бунтовниятъ му духъ не ще да се е задоволявалъ само съ това да учи децата на четмо и писмо. Ако сждимъ по думитѣ на неговия другаръ Христо Ивановъ, Левски ще да е работилъ надъ политическото си образование, защото, когато той го посетилъ въ Войнягово, задачата му била да отиде въ Букурещъ и донесе броеве отъ книгата на Раковски „Горски пѣтници“, Този цененъ другаръ на Левски ни разказва, че апостолътъ освенъ съ учителство се занимавалъ и съ църковни работи, като пѣлъ въ църквата, а училището се помѣщавало въ „черковната одаа“ (тамъ, с. 46). Въ Войнягово като учителъ Левски преживява твърде неспокойни дни, понеже билъ непрекъснато преследванъ отъ своя зълъ вуйчо. Тѣзи преследвания го заставятъ да престои тукъ само „година и половина учителъ“, както ни разказва Христо Ивановъ (тамъ, с. 47).

За да разберемъ, какво точно е правилъ Левски въ Войнягово като народенъ учителъ, преди още да стане четникъ и организаторъ на Вътрешната революционна партия, нека видимъ каквъ разказва неговия сродникъ Василь х. Караивановъ отъ Карлово:

„Като учителъ въ Войнягово Левски никога не е искалъ отъ Войняговци храна. И до сега останалитѣ живи негови ученици съ очудване разправятъ това. Казватъ, което и азъ зная за вѣрно, че храна му е носена отъ Карлово, отъ самата му майка. Обаче не е изключение на възможността да е срещналъ непреодолими прѣчки, за да му се занесе храна отъ Карлово. Тогава, отъ кжде се е продоволствувалъ, и самитѣ негови ученици не сж знаели, и не сж научили. Тѣ разправятъ съ гордостъ какъ при негово отсъствие, като знаели отъ личенъ опитъ, че учителътъ имъ не се отнасялъ жестоко къмъ тѣхъ, открадвали му бѣлия и хубавъ карловски хлѣбъ...“

Отъ време на време Левски е изчезвалъ отъ селото, но никой не е знаелъ, кжде е ходилъ и съ кого се е срѣщалъ. Трѣбва да предполагаме, че той е ималъ срещи съ народни хайдути, чийто сподвижникъ той е още отъ Бѣлградската първа легия. Василь х. Караивановъ за тѣзи изчезвания ни казва само, че никой нищо не е знаелъ и продължава разказа си:

„Учениците му разправят, че той вземал едно агне (символ на смирение и кроткост), едно куче, (символ на преданността и гордостта) и една котка (символ на ревността и разногласието). Тъзи три животни отначало живели въ голѣма вражда помежду си. Той показвал на своите ученици начина на примирението, успѣлъ да приближи тѣзи животни. Отначало тѣ бѣгали едно отъ друго, но толкова се сближили, че тритѣ вкупомъ стояли и не се раздѣляли. При напушане на учителствуването му, агнето далъ на единъ овчаръ, кучето на другъ, а котката на ученика си Петъръ Стояновъ. На кучето казвалъ Никифоръ, на котката Рисиндра, а на агнето не се знае (все тамъ, с. 144—145).

По-интересни сведения за учителските дни на Левски имаме отъ неговия ученикъ Петъръ Стояновъ, който си спомня, че апостолътъ стоялъ въ Войнягово отъ Гергьовденъ 1864 г. до 1866, когато избѣгва. Причината да избѣгва Левски отъ учителската си длъжностъ въ Войнягово ще да е била и скарването му съ богатия войняговецъ Чорбаджи Добри, който обралъ събирания отъ гърба на народа десятъкъ. Левски водилъ тевтеритъ на този чорбаджия, който не внасялъ въ турската хазна десятъка, събранъ отъ селянитѣ, а го присвоилъ. На властѣта Добри Чорбаджи казалъ, че паритъ присвоилъ даскалтъ, Василъ Ивановъ, който вече изчезналъ. Петъръ Стояновъ си спомня сжщо кой били учениците на Левски, между които впоследствие се явяватъ смѣли бунтовници или кметове на селото.

Ето тѣхнитѣ имена;

1. Димитъръ Добревъ, Кочантъ, работилъ въ Старозагорския манастиръ;
2. Ганчо Ивановъ Балъковъ, билъ кметъ на Кури-Химитли;
3. Илия Мичовъ Газиновъ, убитъ въ Сръбско-българската война;
4. Иванъ Петковъ Танковъ;
5. Иванъ Колевъ Грошевъ;
6. Ивана Добрева;
7. Ивана Иванова Балъкова;
8. Павли Георговъ;
9. Петъръ Стояновъ, единъ отъ първите ученици на Левски, билъ четири години кметъ на с. Войнягово.
10. Петъръ Райчиновъ Пърмовъ, две години кметувалъ на селото си;
11. Петъръ Недѣлчевъ Пиронковъ, кметувалъ въ село Янево;
12. Павелъ Линговъ Драгановъ, обесенъ като бунтовникъ по време на освободителната война.
13. Петъръ Митевъ Тирзийски;

14. Пенчо Колевъ Буюклийски;
15. Колю Илиновъ Газиновъ;
16. Тодоръ Чоновъ Карамачовъ;
17. Янкулъ попъ Ивановъ;
18. Ганчо Димитровъ Пиронковъ;
19. Тинко Карловчанинъ, лелинъ синъ на Левски.

За епизодната страна на споменитъ, трѣбва да кажемъ, че Петъръ Стояновъ билъ битъ отъ Левски:

„Ние имаме страхопочитание къмъ учителя си. Достатъчно бѣше да хвърли единъ строгъ погледъ върху нѣкой ученикъ, и той щѣше да се закове на мѣстото си. Единъ день учителятъ си бѣ въ неговата стая, а ние ученицитѣ въ нашата; стана едно силно сборичквнне помежду ни и азъ блъснахъ вратата, че се чу чакъ на улицата. Обезпокоенъ отъ това учителятъ дойде при насъ... на мене като най-виновенъ ми удари една плесница...“ (тамъ, с. 149).

Даденитѣ сведения съвсемъ не могатъ да разкриятъ пълния образъ на Левски като народенъ учитель. Наистина още тукъ ние чувствуваме неговата силна природа, указала дълбоко влияние срѣдъ ученицитѣ му. Трѣбва обаче да съжаляваме, че нѣмаме дори и такива сведения за по-нататъшното учителствуване на Левски, когато той отива въ Северна Добруджа, въ селото Ени-Кьой. Тукъ диритѣ му се губятъ и споредъ далечно ехо отъ спомени, той напуска добруджанското село и презъ Силистра се прибира въ Ромъния, където става знаменосецъ на Панайотъ Хитовата чета.

Стоянъ Заимовъ (1853—1932), нашиятъ виденъ мемоаренъ историкъ на революционното ни възраждане, когато разказва въ своята книга „Миналото“, т. I. 1884 год., какъ се основалъ въ Хасково тайниятъ революционенъ комитетъ, ни рисува единъ прекрасенъ образъ на Левски при срещата му съ малкитѣ ученици на Хасковското българско главно мъжко училище. Заимовъ е обичалъ тѣзи страници, затова презъ 1898 г. той отново се връща на тѣхъ, преработва ги, допълва и издава въ „Сборниче Василь Левски“, 1898 г., с. 102—126. Въ тѣзи спомени преди всичко ни се хвърля въ очи образътъ на Левски като народенъ учитель, който е обикналъ детето-ученикъ, милѣе за него и на него принадлежи. Когато Левски, споредъ Стоянъ Заимовъ, влѣзълъ въ двора на училището, по-възрастнитѣ ученици се поодръпнали на страна, защото го помислили за турчинъ, дошелъ за не добро въ училището, Само малкитѣ ученици го гледали наивно и съ погледи на приятелство. Ето и самата картина така, както я разказва Заимовъ:

говец
учите
гарит
образ
кратк
учите
народ
излѣз

самъ

пейст

дадох
Защо
Дяко
титѣ

„Турчинътъ съзрѣ въ единъ отъ кжтоветъ на двора разни гимнастически уреди — стълби, люлки, паралелки, върлини и дървено магаре — и запита единъ отъ класниците:

— Кой се люлъе на тия люлки? Кой прескача туй дървено магаре?

— Това не сж люлки, това е гимнастика, отговорилъ класникътъ.

— Нека така да бжде, както ти рече: азъ искамъ да знамъ, кой ви учи на гимнастика?

Възрастнитъ класници се увѣриха, че това е турски шпионинъ, дошелъ да шпионира учителя Берковски.

Турчинътъ поглади главицата на най-малкото — петгодишно дете, най-чистото, най-хубавото, най-питомното звукарче Тенчо Панайотовъ — и му каза:

— Мило дете, заведи ме въ учителската стая. . . .“

.....

И когато Левски, който се крие подъ образа на турския търговецъ, влиза въ учителската стая, казва на изненадания хасковски учителъ: „Дойдохъ да видя, какъ и на какво учите децата на българитъ. . .“ Чрезъ тѣзи оскждни данни ние се мжчимъ да видимъ образа на Левски като народенъ учител. Такъвъ обаче той бѣ кратко време, защото стана напълно истински народенъ учител — учител на цѣлия страдащъ подъ робство български народъ. И този народъ той научи да се бори за свободата си. Ученицитъ му не излѣзоха лоши и не засрамираху учителя си.

104. Тукъ трѣбва да виждаме прояви на хайдутство, за което самъ Левски ни загатва още въ стихотворната си биография:

„Азъ Василь Левски, въ Карлово роденъ,
отъ българска майка юнакъ азъ роденъ
не щѣхъ да съмъ турски и никакъ въ робъ,
сжщо да гледамъ и на милия си родъ —
станахъ и отидохъ въ Стара-планина“.

105. Това е легенда, въ която мжно може да се види една действителна случка.

106. Девияшъ — тур. металическа мастияница,

107. Прозвището Левски има следното обяснение, което дадохме още презъ 1941 г., а презъ 1942 г. пролѣтътъ допълнихме. Защо синътъ на Гина Кунчева — Василь Ивановъ, сѣнешниятъ Дяконъ Игнатий, който въ революционната организация на комитетитъ имаше петнадесетъ псевдонима, се нарече Василь Левски? Левски?

Това е псевдонимъ, който ни разкрива смѣлостта и храбростта на едно животно, което нашитѣ революционери взематъ за свой гербъ. Левски толкова много е обикналъ този символъ, че когато поръчва да се изработи печата на БЦРК, въ кръглото му поле иска да се постави образа на едно лъвче.

Мнозина автори като разглеждатъ живота на Левски въ втората Българска легия презъ 1867 г. разказватъ, че Василь Дяконътъ веднажъ скочилъ единъ ровъ край крепостта и тогава Каравеловъ плъсналъ съ ржце и казалъ (споредъ Стоянъ Заимовъ): „Това се казва скокъ на нубийски лъвъ“. Раковски подзълъ думитъ на Каравелова и казалъ: „Отъ сега нататкъ Василия ще наричаме Дяконъ Лъвъ Нубийски“. За това ни говори не само Стоянъ Заимовъ, но и Ив. Г. Клинчаровъ въ книгата си „Любенъ Каравеловъ, Биография, 1925 г., с. 73. Истината, обаче, е съвсемъ друга. Презъ това време Раковски лежеше боленъ край Букурещъ въ село Циганка, където и умира. Второ, Каравеловъ не е можалъ да нарече Дякона съ името „Левски“, защото една година преди това апостолътъ пише писмо до Раковски, което подписва „В. И. Левски“. Тръбва значи да заключимъ, че апостолътъ много по-рано взема този псевдонимъ и то, изглежда, самъ да се е нарекалъ така. Нашето мнение по този въпросъ клони, че апостолътъ взелъ думата „Левски“ отъ поезията на Добри Чинтулова, чийто стихотворения той пѣе като народни пѣсни, преписва ги въ джебното си тевтерче и тѣхъ декламира предъ комитетскитѣ хора, за да имъ повдига духа. За отношението на Левски къмъ Чинтулова ние говорихме въ книгата „Писма, статии, пѣсни“ на Левски. Тукъ само изказваме предположението си, че апостолътъ е взелъ думата „Левски“ отъ Чинтуловото стихотворение „Българи юнаци“, където четемъ следнитѣ стихове:

„О, лъвъ! Събуди се
Отъ дълбокий сънъ.
Силно провикни се
Отъ Балкана вѣнъ.

— — — — —

Левски гласъ
Вика насъ
Турски гласъ
Бѣга отъ насъ“.

(Добри Чинтуловъ, Избрани творения подъ редакцията на Никола Табаковъ, с. 31—32).

Следъ насъ по този въпросъ се изказа и г. Стойчевъ, въ сп. Родина, г. III кн. VI, който също приема прозвището Левски да идва отъ поезията на Чинтулова.

Едновременно съ Чинтуловата поезия като изворъ за прозвището Левски, не би било безъ основание да се смѣта и тази на Г. С. Раковски. У Раковски намираме следнитѣ стихове:

„Златна зелена свѣтла хоржгва
С' една страна „Свобод' или смъртъ!!!“
Страшни видѣ лѣвовъ изобразява
С' друга страна „Богъ с' нами напредъ!!!“

(Г. С. Раковски, Горски пѣтникъ и Показалецъ, библ. „Бѣлг. книжнина“, № 5, София, 1925, с. 42).

108. Панайотъ Хитовъ (1830—1918) виденъ сливенски войвода, чиято чета, съ знаменосецъ Левски, презъ 1867 г. преброди Балкана и се влѣ въ втората легия. Съ Левски се запознава презъ 1866 г. по препорѣка на Раковски (виж. тукъ точка 53. Вж. сжщо книгата ми „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, с. 19—24. — Тамъ сж обнародвани споменитѣ на Хитова за „Василь Дякона“).

109. Тази случка ето какъ я описва Левски въ стихотворната си автобиография:

„Турци поганци мене угадиха,
Тежка потеря тѣ си вдигнаха...
— — — — —
самъ самичекъ, обкиченъ, въоръженъ
съ пушка белгийска и чифтъ пищови
и остра сабя на менъ блещѣха.
Презъ две, презъ три стражи си минахъ,
на четвъртата мене съзрѣха.
Потеглихъ пушка, извадихъ и сабя,
низки дуваръ гърдобранъ ми бѣше,
страхопѣзли турци веднага се прѣснаха
отъ самичекъ азъ, щомъ ме видѣха...“

110. Стоянъ Чакъровъ Грековъ другаръ на Христо Ивановъ Книговезеца (вж. 25). Грековъ следъ освобождението е писалъ спомени за Христо Ивановъ (вж. сп. „Свѣтлина“, г. VIII, кн. 8 с. 2, Захари Стояновъ много добре знае кой е този Грековъ, обаче пише „нѣкого си“ — защото този Грековъ е билъ нанесълъ голѣма обида на семейството на баба Тонка, на една отъ дѣщеритѣ ѝ.

111. Тѣзи данни сж толкова вѣрни, че можемъ да ги потвърдимъ съ повече отъ 3—4 извора. Подробности за тѣзи дни на Левски ние дадохме въ „Василь Левски въ споменитѣ на съвременни-

цитъ си“, с. 183—187. Левски е билъ боленъ презъ декемврий 1867, а въ края на януарий 1868 той е можелъ да излиза. Презъ пролѣтѣта на 1868 г. Левски заедно съ осемъ свои другари биде екстерниранъ изъ Сърбия и въ тази страна той никога не се връща.

112. Вж. „Писма, статии, пѣсни“, с. 183—187, точка 10—11. Тамъ ние дадохме освѣтления върху тѣзи тъмни дни отъ живота и деятелността на Левски.

113. Вж. издаденитѣ отъ насъ спомени на Хр. Ивановъ Книго-везеца. Тѣзи данни сж взети изъ сжщитѣ спомени (Василъ Левски въ споменитѣ на съвраменницитѣ си, с. 49, вижъ и точка 25). Ето какво пише Христо Ивановъ: „Отдохме на Турно-Магурели. Тамъ бѣше и Василъ Левски, но ми каза тайно, че ще трѣбва да идемъ да убиемъ Христо Георгиевъ, защото той спиралъ всичката работа, дето не може да са работи въ Букурещъ и ми каза: „Ходи, върви ти напредъ и ази подиръ. И като идешъ тамъ, ще стоишъ тайно, да не ходишъ въ Букурещъ, та да те забележатъ хората. Иди при брата Христо*) и му кажи да вземе отъ Каравелова ключа на тайната кѣща, що сж заели една кѣща, че като го свършишъ и дойдешъ въ тази кѣща да постоишъ, додето се поуспокои работата на убийството. Отдохъ азъ въ Букурещъ, намѣрихъ Христа, казахъ му да иде да вземе ключа. Ходи единъ, два, три пѣти. Нѣма ключъ, нѣма кѣща. Дойде Дяконътъ, казахъ му това, ходи и той презъ нощъта при Каравеловъ, но той се уплашилъ и не ще нищо да върши. Нито кѣща, нито дяволъ. И ние съ Василъ Левски като са премислихме, што може и отъ завистъ да прави това Каравеловъ. Но Василъ Левски каза: „Не е отъ завистъ, но го е страхъ“ (у менъ с. 49—50, а у ржкописа на Христо Ивановъ с. 130).

114. Кузата — Александъръ Йонъ Куза (1820—1873) Молдовски и Влашки князъ, князувалъ въ Ромъния презъ 1858—1866 и се борилъ противъ крепосничеството на ромънскитѣ селяни. За свободолюбивитѣ му идеи билъ сваленъ съ воененъ превратъ. Благодарение на него нашата емиграция е намирала приемъ въ Ромъния.

115. Маринъ п. Лукановъ, познатъ другаръ на Левски. Революционниятъ му псевдонимъ е „Муратооглу“. По професия общаръ, Маринъ п. Лукановъ е билъ виденъ българинъ и става единъ отъ първитѣ сподвижници на Левски въ тайния централенъ комитетъ въ Ловечъ. Сестра му — Величка по мжжъ Хашнова — сжщо била посветена въ организацията. Роденъ е въ Ловечъ на 1845. Съ Левски се запознава къмъ 1868—69. Следъ обира на по-

*) Христо Ботйовъ, а по вѣроятнo това е Христо — брата на Левски — Ст. К.

щате
жант
заед
откж
отив
Ловч

ложки
менни
съвра

него
кива

нинъ
ности
за на
моско
дадем
при в

Освоб
трети
на Къ

новски
вава
попъ
като
(„Писм

венъ.
за осе
мира
студен

членъ

щата и залавянето на Левски Маринъ п. Лукановъ е билъ държанъ въ Софийския затворъ до 18 януарий 1873 г. и следъ това заедно съ Димитъръ Пъшковъ билъ заточенъ въ Диаръ-Бекиръ, откъдето избѣгва съ Пъшкова и Георги Минчевъ (отъ Хасково) и отиватъ въ Виена. (Вж. Ив. К. Урумовъ въ сборника „Ловечъ и Ловчанско“, кн. III, с. 149—155).

116. в. „Дунавъ“ въ Русе — редакторъ Стоилъ Поповъ отъ Карлово.

117. Историята на тази случка съ сетрето на Левски сме изложили въ книгата си „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, с. 74—83, кждето сж дадени различни описания отъ съвременници.

118. Бюлюкъ-башии — тур. военачалници.

119 (с. 81). Писмото за пари, събирани отъ чорбаджитѣ. За него вж. „Василъ Левски — писма, статии, пѣсни“, кждето има таква писма.

120. Мининъ — Кузма Миничъ Захариевъ Сихорукий. Мининъ — руски националенъ деецъ отъ смутното време. Подробности за неговата деятельность имаме отъ къмъ 1611 г. Въ борбата за народно обединение той казва: „Да се хвърлимъ въ помощъ на московската държава, така да не жалимъ нищо, двороветъ да продадемъ, женитѣ и децата да захвърлимъ, да бждемъ на чело тамъ при всѣки, който се хвърля за истинската правилна вѣра“.

121. Т. Кърджиевъ, членъ на Русенския комитетъ, следъ Освобождението русенскитѣ граждани издаватъ едно табло съ портретитѣ на членоветѣ на русенския комитетъ. Тамъ е и портретътъ на Кърджиева.

122. Отецъ Преображенски Миткалото, отъ Търновския революционенъ комитетъ — куриеръ на Левски. Въ „Кървава пѣсенъ“ Пенчо Славейковъ е далъ неговия образъ подъ името попъ Матей. На 5 априлъ 1872 г. Левски пише до Сава Кършовски като казва: „Писмото съ 150 л[ири] т[урски] ми донесе о. М[атей]...“ („Писма, статии, пѣсни“, с. 89).

123. Сава Младеновъ, сподвижникъ на Левски, отъ Тетевенъ. За него Левски говори въ писмата си. Загиналъ въ борбата за освобождение, въ мѣсността „Козница“, кждето сега се намира и гробътъ му. Сава Младеновъ е патронъ на Тетевенската студентска корпорация.

124. Маринъ Станчевъ — Цензора — отъ Лѣсковецъ, членъ на Лѣсковския комитетъ и участникъ въ революционнитѣ дви-

жения. Следъ Освобождението предава писмата си отъ Левски въ Народната библиотека. Починалъ презъ 1905 г.

125. Ето какъ Левски извършва тоза нападение, което С. С. Бобчевъ въ в. „Марица“, бр. 575, искаше да отрече: „... Презъ тия дни щѣхъ да се сдобия съ силата на оржжието си, щѣхъ да посрещна доста риботи и твоитѣ борчове щѣхъ да платя и... , но времето ми не спомогна: съ още единъ другаръ (Вуто отъ Видраре — Ст. К.), по пладне въ Ловечъ, въ срѣдъ града, преоблеченъ, тайно че презъ друга кѣща влизамъ у одного чорбаджия, комуто бѣха искали помощъ за заточеници въ Диаръ Бекиръ, а това куче като не далъ ни пара, напсувалъ ги и ги укорилъ, че били разваляли спокойствието имъ — на шкембетата. Азъ искахъ да го (убия) и паритѣ му да задигна, но правихъ смѣтката си въ кѣщи, на пазарятъ не излѣзе така, а да видимъ каква — презъ деньтъ, по европейски часътъ 3, (бѣхме) скрити въ кѣщата му. Фамилията му бѣше отишла на Троянския манастиръ, а той съ калфата си само, 24 годишенъ момъкъ, споредъ както изпитахъ, отъ дюкяна си дохождалъ (в)сѣки пѣтъ предъ момчето единъ и половина часъ, то не бѣше така предъ Св. Богородица, въ пон(е)дѣлникъ по 3 часа европейски, докажда калфата му, отваря портата, която бѣше заключена отъ вънъ и влиза, по преди да до(й)де, (азъ) бѣхъ изчупилъ врати, сандѣци и не намѣрихъ повече, освенъ 1400 гроша) тур(ски), (в)се бешлици, така бѣхъ приготвенъ вътре, ако до(й)деше) той (по)-на-предъ нѣмаше да става никакъвъ шумъ, а то доде (то) нададе викъ; „Тичайте хора“. На която страна бѣхъ въ двора, до като пристигна то (в)се вика и се бори съ другаря ми — пристигнахъ, рѣгнахъ го съ камата си на смъртъ, та дано сбъркаше народътъ посоката ни на гласа, който бѣше напълнилъ улицата — (то обаче) не умря изведнажъ, захвана да вика повече, което не можеше да се укрое вече — рѣгнахъ го още веднажъ за да се не мѣжи и да не може да каже какви сж били (нападателятѣ). Жалко за невинното момче, но ако не бѣше така, инакъ бѣше оцапано на много страни: докато постигнемъ цѣлтъ си ще отидатъ и невинни хорица доста. Като отворихъ портата, то свѣтъ бѣше като панаиръ. Съ излизането ни изведнажъ вдигамъ кървавия си ножъ и съ нѣколко турски речи впускамъ се връзъ народа; отвориха ни пѣтъ и следъ насъ, ето ти и полицията, изгледа ни, па това си бѣше. На другия день търсенія, запиранія, кого (г)де срещнатъ. (М)омчето не казал(о), че ги видѣло хайдутитѣ. Доста топордия, запираха и отъ членоветѣ ни, които бѣха комшии на оновова човѣка: одни отъ бѣлгаритѣ казватъ: „Турци бѣха“, а други — „турци и бѣлгари“, а турцитѣ: „Бѣлгари сж, ето и куршумътъ (г)дето паднахъ отъ гѣхъ, въ нашитѣ турци нѣма такива пушки“, съ (други) думи още, че „това е

комитетска работа и ний трѣб(в)а да търсимъ по (в)сичкитѣ кщца на българитѣ“, па нищо (не направиха). (25 августъ 1872 г.) (Вж. Стефанъ Каракостовъ, Левски и Общи, с. 39—46).

126. Станю Славчевъ — Табанлиятъ, отъ Карлово, наистина е билъ предаденъ, но благодарение на Неда Цвѣткова една смѣла българка архивата на Левски е била спасена. Следъ освобождението Неда Цвѣткова е разказала тази случка. За нея вж. „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си, с. 96—102. Вж. тукъ с. 105.

127. Гюбре — тур. буклукъ — торъ.

128. Георги Данчевъ (1846—1908) сподвижникъ на Левски отъ Чирпанъ, заточеникъ въ Диаръ-Бекиръ, откъдето избѣгалъ. Рисувалъ е портрета на Левски — вж. „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, обр. № 1 и с. 266.

129. Атанасъ Узуновъ е човѣкътъ, който следъ разгрома на революционната организация пое апостолската мисия на Левски Роденъ презъ 1852 г. въ Одринъ, презъ 1873 г. при опитъ да убие хасковския чорбаджия хаджи Ставри, билъ изпратенъ на заточение. Атанасъ Узуновъ е високо културенъ човѣкъ, по професия учителъ. За него вж. Ив. П. Орманджиевъ, „Ат. Узуновъ замѣстникъ на Левски“, София, 1937 и Георги Бакаловъ, „Българското национално-революционно движение — Очерки, София, 1937, с. 45—77, главитѣ „Наследникътъ на Левски“ и „Литературното наследство на Ат. Узуновъ“.

130. Матевски — За него Захари Стояновъ въ първия томъ на своитѣ „Записки по Българскитѣ възстания“, (второ издание), София, 1894, пише: „Матевски, тоя сщий Матевски, другарътъ на Левски, организаторътъ на „Гимнастическитѣ дружества“, комуто се дължи сществуването на Южна-България, бѣхме свидетели, като са погребва. Двама души съ дискосъ въ ржцетѣ, ходѣха отъ дюгень на дюгень да събиратъ по пета̀че и две за неговото погребение“ (с. 15).

131. Дяконъ Дионисий — изглежда, че става дума за Дяконъ Паисий, за когото Левски писа на Димитъръ Общи: „Научавамъ се отъ вѣрни наши хора, че дяконъ Паисий ми е мжтѣлъ водата... псувалъ тѣзи, които проповѣдвали бунта т. е. насъ“ (с. 91. „Писма, статии, пѣсни“). Паисий е билъ убитъ отъ Дим. Общи. (вж. Д. Т. Страшимировъ, В. Левски, т. I, с. 122, 347 и 359. Вж. сщцо Марко Иванъ Марковски, „Спомени и очерки изъ българскитѣ революционни движения“.

132. Вж. 131. Даннигъ говорятъ повече за едно престараване на Общи.

133. „Независимостъ“ — Следъ обира на Общи, Каравеловъ спира в. „Свобода“ (1869—72) и започва в. „Независимостъ“ който излиза до 1874 г.

134. Този фактъ е повече идализация.

135. За самоубийството на Ангелъ Кънчевъ — Левски пише: „Научили сте се чрезъ вестника за Ангелъ Кънчевъ, че се убилъ въ Русчукъ... Остави името си безсмъртно. За честнигъ хора е такава смъртъ“. („Писма, статии, пѣсни“, с. 87).

136. Това твърди въ споменитъ и Величка Луканова, по мъжъ Хашнова, сестра на М. п. Лукановъ. — вж. „Василъ Левски въ споменитъ на съвременниците си“, с. 216: „Величка; по баща попъ Луканова, а по мъжъ Хашнова, разказва, че следъ освобождението на попъ Кръстя отъ затвора на 18 ноемврий 1872 г., получила на три пжти последователно, писма, хвърляни нощно време въ двора ѝ, на нейнъ адресъ съ подписъ на Левски, съ съдържание да занесе кореспонденцията му на нейното лозе, и че той, Левски, ще се яви да я вземе. Обаче тя подозирада, че въ тия писма се крие предателство, защото познала почерка на попъ Кръстя. („Изъ споменитъ на Д. Пъшковъ“).

137. Ненко Балдевченина — делегатъ въ Великото народно събрание въ Оборище — родомъ отъ с. Балдъво. Ненко Балдевчининтъ е издалъ заседанието въ Оборище и решението, че въстанието ще се вдигне на 11 май 1876 г., но поради предателството му, избухнало на 20 априлъ т. г. За него Захари Стояновъ пише: „Въ рапорта на турската комисия е казано, че лицето, което е направило предателството, е нѣкой си Tetko, което, по всѣка вѣроятность е Ненко, но побъркано въ преводитъ“.

138. Георги Апостоловъ (1853—1876) отъ Стара-Загора секретаръ на Ботйовата чета. Високоинтелегентенъ революционеръ, участникъ въ Старозагорското въстание (1875), а на следната година, четникъ при Ботйова. За него вж. Константинъ Апостоловъ, „Георги Апостоловъ, чърти изъ живота и революционната му дейность“, Стара-Загора, 1929. Въ свои бждещи проучвания за Георги Апостоловъ ще изнесамъ нови сведения за живота на този голѣмъ революционеръ.

139. По този въпросъ Д. Т. Страшимировъ изнеся нѣколко писма въ книгата си „В. Левски, т. I, Извори“, София, 1929: 691. Тамъ се говори за пушката на Левски.

140. Попъ Кръстю Недѣлковъ, касиерътъ на Ловченския революционенъ комитетъ. Какъ той извършва предателството се вижда отъ материалитѣ изнесени въ книгата „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, отдѣлтъ „Предателство“, с. 199—238.

141. Димитъръ Общи е познавалъ попъ Кръстя, но само като свещеникъ, а не по име, И понеже попъ Кръстю е билъ доносчикъ предъ турската полиция, арестували бащата на Маринъ п. Лукановъ — тогава Общи казалъ, че не този е членъ на комитета а младиятъ попъ — т. е. Кръстю Недѣлковъ. Последниятъ билъ задържанъ само за единъ день и освободенъ.

142. Величка п. Луканова, вж. 115 и 136. Въ първото издание на биографията на Левски тя писана като мжжъ.

143. Николчо Бакърджията — Никола Цвѣтковъ — Казанджията, е роденъ на 1849 г. въ Ловечъ. Той е единствениятъ очевидецъ на залавянето на Левски въ Кърчинското ханче. За него и неговитѣ ценни спомени вж. „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, с. 217—223, сжщо статията на Гено Ивановъ въ сб. „Ловечъ и Ловченско“, (кн. IV, с. 86—95).

144. Христо Цоневъ — Латинеца — съдържателятъ на Кърчинското ханче, комитетски човѣкъ.

145. Ханзаръ, домузъ, кяфироглу... тур. — свиня, прасе, невѣренъ синъ (синъ на невѣрникъ баша).

146. Тукъ, въ конака, попъ Кръстю е посетилъ заловения Левски и му останоява самоличността, Вж. „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, с. 222.

147. Юшурджия — тур. лице, което е наело събирането на децата.

148. Бомбаширъ — тур. — пратеникъ, делегатъ.

149. Сава Пенева — родомъ отъ Търново, четникъ въ Ботйовата чета, качилъ се на парахода „Радецки“ отъ Пикетското пристанище. Той билъ заловенъ въ Балкана, предаденъ отъ нѣкой си Пенчо Троянеца.

150. Руско Робѣтъ — Руско Робевъ, четникъ въ Ботйовата чета, родомъ отъ Котелъ.

151. Иванъ Кожухарчето — Иванъ Кожухаровъ — роденъ отъ с. Ченге, Дйтоско — четникъ въ Ботйовата чета.

152. Димитрието — Димитър Тодоровъ отъ с. Нова Махала, габровско. Четникъ въ Ботйовата чета. За него вж. статиитѣ ми въ „Култура“, г. I, бр. 4; „Бургазки фаръ“, XIX, бр. 5257, сжщо и статията „Последниятъ Ботйовъ Четникъ Димитъръ Тодоровъ — Габровчето почина“ — в. „Заря“, бр. 9732 (1940). Димитъръ Тодоровъ ни е оставилъ и споменитѣ си прѣснати по вестници, а сжщевственото събрано въ една книга подъ заглавие: „Спомени на Димитъръ Тодоровъ — Димитрото, четникъ отъ Христо Ботйовата чета, съставилъ по запискитѣ му Георги Караивановъ“, София, 1928 г.

153. Милиязиминъ — тур. — поручикъ.

154. Николчо Сирковъ — При залавянето на Левски, апостолътъ е казалъ на Никола Цвѣтковъ (вж. 143), че трѣбва да се съобщи на Николчо Сираковъ да прибере комитетскитѣ пари и материали.

152. Мазхаръ-паша (Захари Стояновъ го пише Мах аръ). Мазхаръ-паша е видень турски държавникъ отъ времето на нашитѣ революционни движения. Повечето отъ длъжноститѣ му сж били все за потушаване на политическото възраждане на нашия народъ. Билъ е министъръ на полицията. Председателъ на комисията е билъ Али Саибъ-паша, а членове Иванчо хаджи Пенчовичъ — българинъ, Шакиръ-бей ефенди — по-късно посланикъ въ Петербургъ и маршалъ на кюрдската кавалерия „Хамидие сувариси“, която кла арменцитѣ въ Анадола, Мазхаръ-паша, Мехмедъ Селимъ, Дервишъ Мустафа, Съррж Саадуллахъ, Пешо Тодоровъ-Желявеца, Митко Каймакчията и Манушъ хаджи Стояновъ.

156. Иванчо хаджи Пенчовичъ, вж. 81.

157. За обесването на Левски Любенъ Каравеловъ въ в. „Независимостъ“, г. III (1873), с. 374 — пише следната подробност по обесването: „Изъ България ни явяватъ за смъртъта на покойния Василъ Левски следующето: „Левски бѣше страшно мъченикъ. Когато той бѣше затворенъ въ казармата, то низамитѣ, по повелението на пашата, му извадили единъ по единъ всичкитѣ зъби. Месата му сж били кжсани съ клещи парче по парче. Обиколили го петъ, шесть души и всѣки изъ тѣхъ държалъ въ ржката си по единъ ножъ. Въ това време низамитѣ захващатъ да го тласнатъ така, щото върховетѣ на ножоветѣ имъ се забивали въ тѣлото му. Когато турското правосъдие видѣло, че изъ устата на този български светия не излиза ни една дума, то заповѣдало да го обесятъ. Левски е обесенъ полумъртавъ. Вѣчна му память“.

158. Забележка: Настоящото издание на биографията на Левски отъ Захари Стояновъ ние раздѣлихме за по-голъма прегледностъ въ глави, които обхващатъ важнитѣ моменти отъ неговия животъ и дейностъ.

Ед
щето Л
Раковск

(Г
книжнич

10
вода, ч
Балкане
1866 г.
книгата
с. 19—2
Дякона'

10
си автс

1
Иванов
салъ сп
Захари
„нѣког
на сем

1
димъ с
ски ни

Едновременно съ Чинтуловата поезия като изворъ за прозвището Левски, не би било безъ основание да се смѣта и тази на Г. С. Раковски. У Раковски намираме следнитѣ стихове:

„Златна зелена свѣтла хоржгва
С' една страна „Свобод' или смъртъ!!!“
Страшни видъ лъвовъ изобразява
С' друга страна „Богъ с' нами напредъ!!!“

(Г. С. Раковски, Горски пжтникъ и Показалецъ, библ. „Бълг. книжнина“, № 5, София, 1925, с. 42).

108. Панайотъ Хитовъ (1830—1918) виденъ сливенски войвода, чиято чета, съ знаменосецъ Левски, презъ 1867 г. преброди Балкана и се влѣ въ втората легия. Съ Левски се запознава презъ 1866 г. по препоръка на Раковски (виж. тукъ точка 53. Вж. сжщо книгата ми „Василь Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, с. 19—24. — Тамъ сж обнародвани споменитѣ на Хитова за „Василь Дякона“).

109. Тази случка ето какъ я описва Левски въ стихотворната си автобиография:

„Турци поганци мене угадиха,
Тежка потеря тѣ си вдигнаха...
— — — — —
самъ самичекъ, обкиченъ, въоръженъ
съ пушка белгийска и чифтъ пищови
и остра сабя на менъ блещѣха.
Презъ две, презъ три стражи си минахъ,
на четвъртата мене съзрѣха.
Потеглихъ пушка, извадихъ и сабя,
низки дуваръ гърдобранъ ми бѣше,
страхопъзли турци веднага се прѣснаха
отъ самичекъ азъ, щомъ ме видѣха...“

110. Стоянъ Чакъровъ Грековъ другаръ на Христо Ивановъ Книговезеца (вж. 25). Грековъ следъ освобождението е писалъ спомени за Христо Ивановъ (вж. сп. „Свѣтлина“, г. VIII, кн. 8 с. 2, Захари Стояновъ много добре знае кой е този Грековъ, обаче пише „нѣкого си“ — защото този Грековъ е билъ нанесълъ голѣма обида на семейството на баба Тонка, на една отъ дъщеритѣ ѝ.

111. Тѣзи данни сж толкова вѣрни, че можемъ да ги потвърдимъ съ повече отъ 3—4 извора. Подробности за тѣзи дни на Левски ние дадохме въ „Василь Левски въ споменитѣ на съвременни-

цитъ си“, с. 183—187. Левски е билъ боленъ презъ декемврий 1867, а въ края на януарий 1868 той е можелъ да излиза. Презъ пролѣтѣта на 1868 г. Левски заедно съ осемъ свои другари биде екстерниранъ изъ Сърбия и въ тази страна той никога не се връща.

112. Вж. „Писма, статии, пѣсни“, с. 183—187, точка 10—11. Тамъ ние дадохме освѣтления върху тѣзи тъмни дни отъ живота и деятелността на Левски.

113. Вж. издаденитѣ отъ насъ спомени на Хр. Ивановъ Книговезеца. Тѣзи данни сж взети изъ сжщитѣ спомени (Василъ Левски въ споменитѣ на съвраменнитѣ си, с. 49, вижъ и точка 25). Ето какво пише Христо Ивановъ: „Отдохме на Турно-Магурели. Тамъ бѣше и Василъ Левски, но ми каза тайно, че ще трѣбва да идемъ да убиемъ Христо Георгиевъ, защото той спиралъ всичката работа, дето не може да са работи въ Букурещъ и ми каза: „Ходи, върви ти напредъ и ази подиръ. И като идешъ тамъ, ще стоишъ тайно, да не ходишъ въ Букурещъ, та да те забележатъ хората. Иди при брата Христо*) и му кажи да вземе отъ Каравелова ключа на тайната кжща, що сж заели една кжща, че като го свършишъ и дойдешъ въ тази кжща да постоишъ, додето се поуспокои работата на убийството. Отдохъ азъ въ Букурещъ, намѣрихъ Христа, казахъ му да иде да вземе ключа. Ходи единъ, два, три пѣти. Нѣма ключъ, нѣма кжща. Дойде Дяконътъ, казахъ му това, ходи и той презъ нощта при Каравеловъ, но той се уплашилъ и не ще нищо да върши. Нито кжща, нито дяволъ. И ние съ Василъ Левски като са премислихме, щото може и отъ завистъ да прави това Каравеловъ. Но Василъ Левски каза: „Не е отъ завистъ, но го е страхъ“ (у менъ с. 49—50, а у ржкописа на Христо Ивановъ с. 130).

114. Кузата — Александъръ Йонъ Куза (1820—1873) Молдовски и Влашки князь, князувалъ въ Ромъния презъ 1858—1866 и се борилъ противъ крепосничеството на ромънскитѣ селяни. За свободолубивитѣ му идеи билъ сваленъ съ воененъ превратъ. Благодарение на него нашата емиграция е намирала приемъ въ Ромъния.

115. Маринъ п. Лукановъ, познатъ другаръ на Левски. Революционниятъ му псевдонимъ е „Муратооглу“. По професия обучаръ. Маринъ п. Лукановъ е билъ виденъ българинъ и става единъ отъ първитѣ сподвижници на Левски въ тайния централенъ комитетъ въ Ловечъ. Сестра му — Величка по мжжъ Хашнова — сжщо била посветена въ организацията. Роденъ е въ Ловечъ на 1845. Съ Левски се запознава къмъ 1863—69. Следъ обира на по-

*) Христо Ботйовъ, а по вѣроятнo това е Христо — брата на Левски — Ст. К.

щата и з
жанъ въ
заедно съ
откъдето
отиватъ
Ловчанско

116.

117.
ложили
меннитѣ
съвремен

118.

119
него вж.
кива писм

120.
нинъ — р
ности за
за народн
московска
далемъ, и
при всѣки

121.
Освобожд
третитѣ н
на Кърдж

122.
новския р
вава пѣсе
попъ Мат
като казв
(„Писма,

123.
венъ. За
за освобс
мира и г
студентск

124.
членъ на

щата и залавянето на Левски Маринъ п. Лукановъ е билъ държанъ въ Софийския затворъ до 18 януарий 1873 г. и следъ това заедно съ Димитъръ Пъшковъ билъ заточенъ въ Диаръ-Бекиръ, откъдето избѣгва съ Пъшкова и Георги Минчевъ (отъ Хасково) и отиватъ въ Виена. (Вж. Ив. К. Урумовъ въ сборника „Ловечъ и Ловчанско“, кн. III, с. 149—155).

116. в. „Дунавъ“ въ Русе—редакторъ Стоилъ Поповъ отъ Карлово.

117. Историята на тази случка съ сетрето на Левски сме изложили въ книгата си „Василь Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, с. 74—83, кждето сж дадени различни описания отъ съвременници.

118. Бюлюк-башии — тур. военачалници.

119 (с. 81). Писмото за пари, събирани отъ чорбаджиитѣ. За него вж. „Василь Левски — писма, статии, пѣсни“, кждето има такива писма.

120. Мининъ — Кузма Миничъ Захариевъ Сихорукий. Мининъ — руски националенъ деецъ отъ смутното време. Подробности за неговата деятелностъ имаме отъ къмъ 1611 г. Въ борбата за народно обединение той казва: „Да се хвърлимъ въ помощъ на московската държава, така да не жалимъ нищо, двороветъ да продадемъ, женитѣ и децата да захвърлимъ, да бждемъ на чело тамъ при всѣки, който се хвърля за истинската правилна вѣра“.

121. Т. Кърджиевъ, членъ на Русенския комитетъ, следъ Освобождението русенскитѣ граждани издаватъ едно табло съ портретитѣ на членоветѣ на русенския комитетъ. Тамъ е и портретътъ на Кърджиева.

122. Отецъ Преображенски Миткалото, отъ Търновския революционенъ комитетъ — куриеръ на Левски. Въ „Кървава пѣсенъ“ Пенчо Славейковъ е далъ неговия образъ подъ името попъ Матей. На 5 априлъ 1872 г. Левски пише до Сава Кършовски като казва: „Писмото съ 150 л[ири] т[урски] ми донесе о. М[атей]...“ („Писма, статии, пѣсни“, с. 89).

123. Сава Младеновъ, сподвижникъ на Левски, отъ Тетевенъ. За него Левски говори въ писмата си. Загиналъ въ борбата за освобождение, въ мѣсността „Козница“, кждето сега се намира и гробътъ му. Сава Младеновъ е патронъ на Тетевенската студентска корпорация.

124. Маринъ Станчевъ — Цензора — отъ Лѣсковецъ, членъ на Лѣсковския комитетъ и участникъ въ революционнитѣ дви-

жения. Следъ Освобождението предава писмата си отъ Левски въ Народната библиотека. Починалъ презъ 1905 г.

125. Ето какъ Левски извършва това нападение, което С. С. Бобчевъ въ в. „Марица“, бр. 575, искаше да отрече: „...Презъ тия дни щѣхъ да се сдобия съ силата на оржието си, щѣхъ да посрещна доста риботи и твоитѣ борчове щѣхъ да платя и... , но времето ми не спомогна: съ още единъ другаръ (Вуто отъ Видраре — Ст. К.), по пладне въ Ловечъ, въ срѣдъ града, преоблеченъ, тайно че презъ друга кѣща влизамъ у едного чорбаджия, комуто бѣха искали помощъ за заточеници ъ въ Диаръ Бекиръ, а това куче като не далъ ни пара, напсувалъ ги и ги укорилъ, че били разваляли спокойствието имъ — на шкембетата. Азъ искахъ да го (убия) и паритѣ му да задигна, но правихъ смѣтката си въ кѣщи, на пазарятъ не излѣзе така, а да видимъ каква — презъ деньтъ, по европейски часътъ 3, (бѣхме) скрити въ кѣщата му. Фамилията му бѣше отишла на Троянския манастиръ, а той съ калфата си само, 24 годишенъ момъкъ, споредъ както изпитахъ, отъ дюкяна си дохождалъ (в)сѣки пѣтъ предъ момчето единъ и половина часъ, то не бѣше така предъ Св. Богородица, въ пон(е)дѣлникъ по 3 часа европейски, дожда калфата му, отваря портата, която бѣше заключена отъ вънъ и влиза, по преди да до(й)де, (азъ) бѣхъ изчупилъ врати, сандѣци и не намѣрихъ повече, освенъ 1400 гроша тур(ски), (в)се бешлици, така бѣхъ приготвенъ вътре, ако до(й)деше) той (по)-нѣ-предъ нѣмаше да става никакъвъ шумъ, а то доде (то) нададе викъ; „Тичайте хора“. На която страна бѣхъ въ двора, до като пристигна то (в)се вика и се бори съ другаря ми — пристигнахъ, рѣгнахъ го съ камата си на смъртъ, та дано сбъркаше народътъ посоката ни на гласа, който бѣше напълнилъ улицата — (то обаче) не умря изведнажъ, захвана да вика повече, което не можеше да се укрие вече — рѣгнахъ го още веднажъ за да се не мѣчи и да не може да каже какви сж били (нападателятѣ). Жалко за невинното момче, но ако не бѣше така, иначе бѣше оцапано на много страни: докато постигнемъ цѣлтъ си ще отидатъ и невинни хорица доста. Като отворихъ портата, то свѣтъ бѣше като панаиръ. Съ излизането ни изведнажъ вдигамъ кървавия си ножъ и съ нѣколко турски речи впускамъ се връзъ народа, отвориха ни пѣтъ и следъ насъ, ето ти и полицията, изгледа ни, па това си бѣше. На другия день търсения, запирания, кого (г)де срещнатъ. (М)омчето не казал(о), че ги видѣло хайдутитѣ. Доста топордия, запираха и отъ членоветѣ ни, които бѣха комшии на оногova човѣка: едни отъ бѣлгаритѣ казватъ: „Турци бѣха“, а други — „турци и бѣлгари“, а турцитѣ: „Бѣлгари сж, ето и куршумътъ (г)дето падналъ отъ тѣхъ“, въ нашитѣ турци нѣма такива пушки“, съ (друга) думи още, че „това е

ко
на
Ст

е
см
бо
„В
Вн

от
су
па

на
Рс
ха
Ат
Зс
Лс
па
гл
Ат

на
ни
не
се
ке
дн
гр

Дс
ча
во
91
(в
сж
га

комитетска работа и ний трѣб(в)а да търсимъ по (в)сичкитѣ кжца на българитѣ“, па нищо (не направиха). (25 августъ 1872 г.) (Вж. Стефанъ Караковъ, Левски и Общи, с. 39—46).

126. Станю Славчевъ — Табанлиятъ, отъ Карлово, наистина е билъ предаденъ, но благодарение на Неда Цвѣткова една смѣла българка архивата на Левски е била спасена. Следъ освобождението Неда Цвѣткова е разказала тази случка. За нея вж. „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си, с. 96—102. Вж. тукъ с. 105.

127. Гюбре — тур. буклукъ — торѣ.

128. Георги Данчевъ (1846—1908) сподвижникъ на Левски отъ Чирпанъ, заточеникъ въ Диаръ-Бекиръ, откъдето избѣгалъ. Рисувае портрета на Левски — вж. „Василь Левски въ споменитѣ на съвременницитѣ си“, обр. № 1 и с. 266.

129. Атанасъ Узуновъ е човѣкътъ, който следъ разгрома на революционната организация пое апостолската мисия на Левски Роденъ презъ 1852 г. въ Одринъ, презъ 1873 г. при опитъ да убие хасковския чорбаджия хаджи Ставри, билъ изпратенъ на заточение. Атанасъ Узуновъ е високо културенъ човѣкъ, по професия учителъ. За него вж. Ив. П. Орманджиевъ, „Ат. Узуновъ замѣстникъ на Левски“, София, 1937 и Георги Бакаловъ, „Българското национално-революционно движение — Очерки, София, 1937, с. 45—77, главитѣ „Наследникътъ на Левски“ и „Литературното наследство на Ат. Узуновъ“.

130. Матевски — За него Захари Стояновъ въ първия томъ на своитѣ „Записки по Българскитѣ възстания“, (второ издание), София, 1894, пише: „Матевски, тоя сщций Матевски, другарътъ на Левски, организаторътъ на „Гимнастическитѣ дружества“, комуто се дължи сществуването на Южна-България, бѣхме свидетели, като са погребва. Двама души съ дискосъ въ ржцетѣ, ходѣха отъ дюгенъ на дюгенъ да събиратъ по петаче и две за неговото погребение“ (с. 15).

131. Дяконъ Дионисий — изглежда, че става дума за Дяконъ Паисий, за когото Левски писа на Димитъръ Общи: „Научавамъ се отъ вѣрни наши хора, че дяконъ Паисий ми е мжтѣлъ водата... псувалъ тѣзи, които проповѣдвали бунта т. е. насъ“ (с. 91. „Писма, статии, пѣсни“). Паисий е билъ убитъ отъ Дим. Общи. (вж. Д. Т. Страшимировъ, В. Левски, т. I, с. 122, 347 и 353. Вж. сжщо Марко Иванъ Марковски, „Спомени и очерки изъ българскитѣ революционни движения“.

132. Вж. 131. Данните говорят повече за едно престараване на Общи.

133. „Независимост“ — Следъ обира на Общи, Каравеловъ спира в. „Свобода“ (1869—72) и започва в. „Независимост“ който излиза до 1874 г.

134. Този фактъ е повече идализация.

135. За самоубийството на Ангелъ Кънчевъ — Левски пише: „Научили сте се чрезъ вестника за Ангелъ Кънчевъ, че се убилъ въ Русчукъ... Остави името си безсмъртно. За честните хора е такава смъртъ“. („Писма, статии, пѣсни“, с. 87).

136. Това твърди въ споменитѣ и Величка Луканова, по мъжъ Хашнова, сестра на М. п. Лукановъ. — вж. „Василъ Левски въ споменитѣ на съвременниците си“, с. 216: „Величка; по баща попъ Луканова, а по мъжъ Хашнова, разказва, че следъ освобождението на попъ Кръстя отъ затвора на 18 ноемврий 1872 г., получила на три пжти последователно, писма, хвърляни нощно време въ двора ѝ, на неинъ адресъ съ подписъ на Левски, съ съдържание да занесе кореспонденцията му на нейното лозе, и че той, Левски, ще се яви да я вземе. Обаче тя подозирала, че въ тия писма се крие предателство, защото познала почерка на попъ Кръстя. („Изъ споменитѣ на Д. Пъшковъ“).

137. Ненко Балдевченина — делегатъ въ Великото народно събрание въ Оборище — родомъ отъ с. Балдово. Ненко Балдевченинъ е издалъ заседанието въ Оборище и решението, че въстанието ще се вдигне на 11 май 1876 г., но поради предателството му, избухнало на 20 априлъ т. г. За него Захари Стояновъ пише: „Въ рапорта на турската комисия е казано, че лицето, което е направило предателството, е нѣкой си Tetko, което, по всѣка вѣроятностъ е Ненко, но побъркано въ преводитѣ“.

138. Георги Апостоловъ (1853—1876) отъ Стара-Загора секретаръ на Богйовата чета. Високоинтелегентенъ революционеръ, участникъ въ Старозагорското въстание (1875), а на следната година, четникъ при Богйова. За него вж. Константинъ Апостоловъ, „Георги Апостоловъ, чѣрти изъ живота и революционната му дейность“, Стара-Загора, 1929. Въ свои бждещи проучвания за Георги Апостоловъ ще изнесемъ нови сведения за живота на този голѣмъ революционеръ.

139. По този въпросъ Д. Т. Страшимировъ изнася нѣколко писма въ книгата си „В. Левски, т. I, Извори“, София, 1929. 691. Тамъ се говори за пушката на Левски.

14
револю
вижда
спомени
199—231

14
като св
носчикъ
Лукано
а млади
задърж

14
дание 1

14
занджи
видецъ
негови
менниц
сб, „Ло

14
Къкри

14
върент

14
ски и
менитѣ

14
десятъ

14
тйоват
станин
Пенчо

14
чета, 1

14
денъ о

140. Попъ Кръстю Недѣлковъ, касиеръ на Ловченския революционенъ комитетъ. Какъ той извършва предателството се вижда отъ материалитъ изнесени въ книгата „Василь Левски въ споменитъ на съвременниците си“, отдѣлтъ „Предателство“, с. 199—238.

141. Димитъръ Общи е познавалъ попъ Кръстя, но само като свещеникъ, а не по име. И понеже попъ Кръстю е билъ доносчикъ предъ турската полиция, арестували бащата на Маринъ п. Лукановъ — тогава Общи казалъ, че не този е членъ на комитета а младиятъ попъ — т. е. Кръстю Недѣлковъ. Последниятъ билъ задържанъ само за единъ день и освободенъ.

142. Величка п. Луканова, вж. 115 и 136. Въ първото издание на биографията на Левски тя писана като мъжъ.

143. Николчо Бакърджията — Никола Цвѣтковъ — Казанджията, е роденъ на 1849 г. въ Ловечъ. Той е единствениятъ очевидецъ на залавянето на Левски въ Кърчинското ханче. За него и неговитъ ценни спомени вж. „Василь Левски въ споменитъ на съвременниците си“, с. 217—223, също статията на Гено Ивановъ въ сб. „Ловечъ и Ловченско“, (кн. IV, с. 86—95).

144. Христо Цоневъ — Латинеца — съдържательтъ на Кърчинското ханче, комитетски човѣкъ.

145. Ханзаръ, домузъ, кяфироглу... тур. — свиня, прасе, невѣренъ синъ (синъ на невѣрникъ баша).

146. Тукъ, въ конака, попъ Кръстю е посетилъ заловения Левски и му остановява самоличността, Вж. „Василь Левски въ споменитъ на съвременниците си“, с. 222.

147. Юшурджия — тур. лице, което е наело събирането на десетъка.

148. Бомбаширъ — тур. — пратеникъ, делегатъ.

149. Сава Пенева — родомъ отъ Търново, четникъ въ Ботйовата чета, качилъ се на парахода „Радецки“ отъ Пикетското пристанище. Той билъ заловенъ въ Балкана, предаденъ отъ нѣкой си Пенчо Троянеца.

150. Руско Робѣтъ — Руско Робевъ, четникъ въ Ботйовата чета, родомъ отъ Котелъ.

151. Иванъ Кожухарчето — Иванъ Кожухаровъ — роденъ отъ с. Ченге, Айтоско — четникъ въ Ботйовата чета.

152. Димитрието — Димитър Тодоровъ отъ с. Нова Махала, габровско. Четникъ въ Ботйовата чета. За него вж. статитѣ ми въ „Култура“, г. I, бр. 4; „Бургазки фаръ“, XIX, бр. 5257, сжщо и статията „Последниятъ Ботйовъ Четникъ Димитъръ Тодоровъ — Габровчето почина“ — в. „Заря“, бр. 9732 (1940). Димитъръ Тодоровъ ни е оставилъ и споменитѣ си прѣснати по вестници, а сжщественото събрано въ една книга подѣ заглавие: „Спомени на Димитъръ Тодоровъ — Димитрото, четникъ отъ Христо Ботйовата чета, съставилъ по запискитѣ му Георги Караивановъ“, София, 1928 г.

153. Милиязиминъ — тур. — поручикъ.

154. Николчо Сирковъ — При залавянето на Левски, апостолътъ е казалъ на Никола Цвѣтковъ (вж. 143), че трѣбва да се съобщи на Николчо Сираковъ да прибере комитетскитѣ пари и материали.

152. Мазхаръ-паша (Захари Стояновъ го пише Мах аръ). Мазхаръ-паша е виденъ турски държавникъ отъ времето на нашитѣ революционни движения. Повечето отъ длъжноститѣ му сж били все за потушаване на политическото възраждане на нашия народъ. Билъ е министъръ на полицията. Председателъ на комисията е билъ Али Саибъ-паша, а членове Иванчо хаджи Пенчовичъ — българинъ, Шакиръ-бей ефенди — по-късно посланикъ въ Петербургъ и маршалъ на кюрдската кавалерия „Хамидие сувариси“, която кля арменцитѣ въ Анадола, Мазхаръ-паша, Мехмедъ Селимъ, Дервишъ Мустафа, Съррж Саадудлахъ, Пешо Тодоровъ-Желявеца, Митко Каймакчията и Манушъ хаджи Стояновъ.

156. Иванчо хаджи Пенчовичъ, вж. 81.

157. За обесването на Левски Любенъ Каравеловъ въ в. „Независимостъ“, г. III (1873), с. 374 — пише следната подробностъ по обесването: „Изъ България ни явяватъ за смъртъта на покойния Василъ Левски следующето: „Левски бѣше страшно мжченъ. Когато той бѣше затворенъ въ казармата, то низамитѣ, по повелението на пашата, му извадили единъ по единъ всичкитѣ зѣби. Месата му сж били кжсани съ клещи парче по парче. Обиколили го петъ, шесть души и всѣки изъ тѣхъ държалъ въ ржката си по единъ ножъ. Въ това време низамитѣ захващатъ да го тласкатъ така, щото върховетѣ на ножоветѣ имъ се забивали въ тѣлото му. Когато турското правосудие видѣло, че изъ устата на този български светия не излиза ни една дума, то заповѣдало да го обесятъ. Левски е обесенъ полумъртавъ. Вѣчна му паметъ“.

158. За белѣжка: Настоящото издание на биографията на Левски отъ Захари Стояновъ ние раздѣлихме за по-голъма прегледностъ въ глави, които обхващатъ важнитѣ моменти отъ неговия животъ и дейностъ.

КРИТИК

Литература своята о съвременнитѣ ражостовъ, влс революционните и писмата и ст

Да се съе живѣла не толика саможертв познания по сние, а най-главфанъ Каракост Неговитѣ досе има голѣми единъ сигуренъ че умѣ прави

в. Словото досещане Левски. Неоспнай-близки съили пѣкъ велкостъ. Нашияностъ съ достНапротивъ —говата личностито Каравеление съ Левкрасна илюст

с п. На логика, възъприбързанигтсжщественичразъ хроно. видни научни

КРИТИКАТА ЗА СТЕФАНЪ КАРАКОСТОВЪ

Литературен гласъ, г. XIV, бр. 533: Следъ като публикува своята обемиста работа „Василъ Левски въ споменитъ на съвременниците си“, младиятъ литературен историкъ Стефанъ Каракостовъ, влюбенъ въ гигантитъ отъ нашето Възраждане и отъ революционната борба, а собено въ безсмъртния дяконъ, е събралъ и писмата и статийтъ, които апостолътъ ни е оставилъ.

Да се събере и най-малката бележка отъ една личностъ, която е живѣла не толкова за славата си въ поколѣнията, колкото за велика саможертва, не е особено лесна работа. За това сж нуждни и познания по сравнително изучаване на документи, и велико търпение, а най-главно: голѣма любовъ къмъ разглежданата тема. Стефанъ Каракостовъ притежава всички тѣзи нѣща въ голѣмо изобилие. Неговитѣ досегашни публикации доказватъ, че този младъ човѣкъ има голѣми познания по историята на нашето минало, че владѣе единъ сигуренъ методъ при разработването на намѣренитѣ данни и че умѣ правилно да освѣтли една личностъ въ нейната епоха.

Д. Б. Митовъ.

В. Слово, г. XIX, бр. 5555: Ст. Каракостовъ е ималъ щастливото досещане да събере споменитъ на съвременниците на Василъ Левски. Неоспорвана истина е, че и най-великия човѣкъ за своитѣ най-близки съвременници е или величина много по-голѣма отъ тѣхъ или пъкъ величие много оспорвано. Изключенията сж голѣма рѣдкостъ. Нашиятъ Левски е една изключителна и преди всичко личностъ съ достоинства и качества, абсолютно отъ никого неоспорими. Напротивъ — всички съвременници сж били подъ една омая на неговата личностъ. Съ такова обаяние не се е ползувалъ нито Ботйовъ, нито Каравеловъ, въпрѣки и много по-голѣмата си дейностъ въ сравнение съ Левски. Ето защо така подреденитѣ спомени сж една прекрасна иллюстрация на духовното величие на Левски.

П. Росенъ

сп. Нация и Политика, г. VI, кн. 7—8. Съ неотразима логика, възъ основа на грижливъ документаленъ анализъ, той оборва прибързанигъ и необосновани заключения на нѣкои автори, прави съществени поправки въ тълкуванията на Д. Т. Страшимировъ и чрезъ хронологическо съпоставяне на факти и дати идва до правилни научни изводи. Тази грижлива преработка на събранитѣ писма

и тяхната систематизация дават възможност на всички, които искат да проследят жизнения и революционен път на апостола, да използват сборника на Стефан Каракостов като отправна точка за своите изследвания. Защото революционната кореспонденция на Левски е неизчерпаем документален извор за изучаване на големото национално дело на великия бунтовник и за уясняване основните му разбирания върху методите и тактиката на революционната борба. Заедно с това писмата на Левски представят незаменим фактически материал за революционната биография на апостола.

Любен Петров

В. Миръ, г. 47, бр. 12159. Всички тия мемоарни материали за Левски г-нъ Ст. Каракостов е можал да намъри пръстнати изъ разни вестници, списания и отдѣлни книги, като е посочилъ цѣлата литература, свързана съ основната задача на неговия трудъ — да ни представи образа на Левски споредъ споменитѣ на неговитѣ съвременници. По тоя начинъ книгата на Каракостова се явява като ценно помагало за проучване дейността и характера на великия българинъ. Въ това отношение тя представлява известна научност и изследователска добросъвестност.

Димитър Бабевъ

в. Заря, г. XX, бр. 6296. Младиятъ историкъ на революционното ни Възраждане Стефанъ Каракостовъ, следъ неотдавна издаденитѣ културно-исторически приноси за Василь Левски, днесъ ни поднася нова книга — „Левски и Общи“. Тя е сполучливъ опитъ, чрезъ който авторътъ се домогва да характеризира и осветли тѣзи исторически образи отъ революционнитѣ ни борби... Докато В. Левски е „привърженикъ на обмислената организирана борба“, основана върху довѣрието и привързаността на народа къмъ идеята за повсемѣсната революция, Дим. Общи е неговата пълна противоположностъ — той е „привърженикъ на стихийното и необмисленото действие“, коренитѣ на което се покоятъ въ самопожертвувателността и подчертано индивидуалистична природа на нѣкогашния ученикъ на Гарибалди“.

П. Господиновъ

Бургазки фаръ, г. XXIV, бр. 6230. Тукъ Ст. Каракостовъ, върненъ на желанието си да представи събитията въ тяхната истинностъ, разсейва заблудитѣ, неразбулвани съ години у насъ, че Димитъръ Общи е предателъ, а съ достовѣрни факти доказва, че Общи не е предателъ отъ рода на попъ Кръстю Недѣлковъ.

Радой Ралинъ

ПРЕДГОВОРЪ

Историография
на биографията

БИОГРАФИЯ НА

Предговор
Родно мѣсто
Бунтовна
Въ Първа
Въ Българ
Първо ар
Левски хв
Народенъ
Четникъ е
Въ втора
Подъ зна
Трѣбватъ
Ангелъ К
Предател
Въ Какри
Конвоятъ
Следствие
Среща съ
Бесилката

БЕЛЕЖКИ И П

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
ПРЕДГОВОРЪ	
Историографски уводъ върху замисъла и изпълнението на биографията на Левски отъ Захари Стояновъ	5—29
БИОГРАФИЯ НА ВАСИЛЪ ЛЕВСКИ	
Предговоръ отъ Захари Стояновъ	33—36
Родно мѣсто, семейна срѣда, калугерство	37—42
Бунтовна пробуда	43—47
Въ Първата легия	48—54
Въ България	55—59
Първо арестуване	60—64
Левски хвърля расото	65—66
Народенъ учителъ	67—69
Четникъ въ Балкана	70—72
Въ втората легия	73—77
Подъ знамето на БЦРК и народното въстание	78—89
Трѣбватъ пари	90—98
Ангелъ Кънчевъ	99—101
Предателство	102—108
Въ Какринското ханче	109—116
Конвойтъ	117—124
Следствието	125—127
Среща съ Димитъръ Общи	128—129
Бесилката	130—133
БЕЛЕЖКИ И ПОЯСНЕНИЯ къмъ настоящето издание	135—168

